

Univerzita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

Katedra české literatury

Prostor Zakarpatska v české literatuře

The Space of Zakarpattia in the Czech Literature

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Josef Peterka, CSc.

Autorka diplomové práce: Bc. Veronika Krabsová

Mládí 231, Praha 5

Specializace v pedagogice: obor ČJ – ZSV

Prezenční studium

Rok ukončení diplomové práce: 2012

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury.

V Praze dne 27. 2. 2012

Veronika Krabsová

Velice děkuji panu PhDr. Josefu Peterkovi, CSc. za jeho podporu, odbornou pomoc, cenné rady, inspiraci, připomínky a zejména ochotu při zpracování této diplomové práce.

Obsah

Obsah	1
1. Úvod	3
2. Zakarpatsko nebo Podkarpatsko? Problémy s terminologií.....	5
Historie tohoto území	5
2. 1 Zakarpatsko nebo Podkarpatsko aneb Problémy s terminologií	5
2. 2 Historie od pravěku do konce 12. století	6
2. 3 Podkarpatská Rus od 13. – 16. století.....	7
2. 4 Podkarpatská Rus v 17. – 19. století.....	10
2. 5 Podkarpatská Rus v Rakousko-Uhersku 1867-1918	12
2. 6 Podkarpatská Rus v Československé republice 1919 – 1939.....	14
2. 7 Autonomie; Podkarpatská Rus za druhé světové války.....	17
2. 8 Konec Podkarpatské Rusi a připojení tohoto území k USSR.....	18
2. 9 Nová Ukrajina	20
2. 10 Zakarpatská oblast dnes.....	20
3. Výjimečnost prostoru Zakarpatska (sémiotika, topologie).....	21
3. 1 Sémiotika, topologie.....	21
3. 1. 1 Země kontrastů	22
3. 1. 2 Periferie	22
3. 1. 3 Dobrodružství či idyla?	23
3. 1. 4 Regionalismus	24
3. 1. 5 Exotika.....	25
3. 1. 6 Mýtus	27
3. 2 Specifika prostoru Zakarpatska – Zaostalost.....	28
3. 3 Specifika prostoru Podkarpatské Rusi - Židé	29
3. 4 Specifika prostoru Zakarpatska – Alkoholismus.....	30
3. 5 Specifika prostoru Zakarpatska – Pytláci a zbojníci	31
3. 6 Specifika prostoru Zakarpatska – Pověry.....	31
3. 7 Specifika prostoru Zakarpatska – Okouzující příroda.....	32
3. 8 Slovenská meziválečná próza – lyrizovaná próza a naturizmus.....	33
3. 8. 1 Slovenský naturizmus.....	33
3. 8. 2 Slovenská lyrizovaná próza.....	34
3. 8. 3 Česká lyrizovaná próza.....	36
3. 8. 4 Styčné plochy mezi slovenskou meziválečnou prózou a českou tvorbou inspirovanou Podkarpatskou Rusí	36
3. 9 České stopy na Zakarpatsku a karpatské stopy v Čechách.....	37
4. Žánrové spektrum prostoru Zakarpatska.....	39
4. 1 Publicisticko-dokumentární prózy.....	39
4. 1. 1 Čeští odborníci na Podkarpatské Rusi	40
4. 1. 2 Čeští beletristé na Podkarpatské Rusi.....	44
4. 2 Poezie	59
4. 2. 1 Jaromír Hořec	59
4. 2. 2 Jaroslav Zatloukal.....	61
4. 2. 3 S. K. Neumann	62
4. 2. 4 Josef Spilka.....	64
4. 2. 5 Shodné motivy u českých básníků	65
4.3 Pověsti a pohádky	65

4. 3. 1	Pověsti ze Zakarpatské Ukrajiny	65
4. 3. 2	Nikola Šuhaj loupežník	66
4. 3. 3	Josef Spilka a pohádky	67
4. 3. 4	Podkarpatská Rus jako prostor pohádky	70
4. 4	Literatura pro děti a mládež	72
4. 5	Drama	77
4. 6	Próza: novely a povídky	79
4. 6. 1	Jaroslav Durych: Kouzelná lampa	79
4. 6. 2	Karel Čapek: Balada o Juraji Čupovi	80
4. 6. 3	Četnické humoresky	81
4. 6. 4	Ivan Olbracht: Golet v údolí	82
4. 6. 5	Olga Klapálková-Košutová: Černá paraska	89
4. 6. 6	Růžena Lukášová: Bylo jim devatenáct	89
4. 6. 7	A. Koenigsmark: Cesta sekčního šéfa k moři	90
4. 7	Próza: romány	92
4. 7. 1	Jan Vrba: Duše na horách	92
4. 7. 2	Ivan Olbracht: Nikola Šuhaj loupežník	94
4. 7. 3	Karel Čapek: Hordubal	97
4. 7. 4	Amálie Kožmínová: Olenina láska	101
4. 7. 5	Míla Valentová: Jehova a mamon	101
4. 7. 6	Jindra Zoder: Petro	102
4. 7. 7	B. Mladý a J. Gordon: Sami. Na východě republiky klid	103
4. 7. 8	Josef Knap: Pusztá	105
4. 7. 9	Jiří Marek: Lidé z Poljany	108
4. 7. 10	Jan Drozd: Dlouhá noc	109
4. 7. 11	Jaromír Tomeček: Mezi dvěma výstřely	110
4. 7. 12	Běla Kalinová: Byl jednou den	111
4. 7. 13	Romány, které zmiňují prostor Podkarpatské Rusi jen okrajově	112
4. 8	Žánrová specifika – shrnutí	115
5.	Didaktický potenciál: Prostor v Čapkově románu <i>Hordubal</i>	118
6.	Závěr	124
7.	Použitá literatura	128
7. 1	Prameny	128
7. 2	Sekundární literatura	131
7. 3	Internetové zdroje	136
	Resumé	138
	Summary	139
	Klíčová slova	140
	Přílohy	141
Příloha 1:	Chronologický přehled	141
Příloha 2:	Mapa Československa v roce 1919	143
Příloha 3:	Mapa Podkarpatské Rusi	144

1. Úvod

Zájem literátů o Zakarpatskou Ukrajinu patří mezi specifické fenomény české literatury. Díla s touto tematikou byla už vícekrát předmětem literárně historických rozborů. Tato diplomová práce má ambice prohloubit tradiční historický přístup k danému tématu.

Cílem mé práce je rozšířit obvyklý pohled na Podkarpatskou Rus a zaměřit se i na díla vzniklá po roce 1939, proto jsem pro název diplomové práce volila termín „Zakarpatsko“ (blíže bude problematika vysvětlena v druhé kapitole). Mým druhým cílem je zaměřit se na specifičnost prostoru Podkarpatské Rusi, respektive Zakarpatské Ukrajiny, a pokusit se odhalit, čím tento prostor přitahoval české spisovatele.

Na základě těchto cílů jsem si stanovila hypotézy, které bych ráda během svého studia a psaní práce potvrdila či vyvrátila: Předpokládám, že po roce 1939 vzniklo minimum prací inspirovaných Podkarpatskou Rusí a zároveň v tomto období nevznikla žádná díla z tohoto prostředí, která bychom mohli zařadit do kánonu české literatury. Výjimečnost prostoru Podkarpatské Rusi tkví především v zaostalosti kraje.

V práci se nejprve zaměřím na vymezení důležitých historických mezníků ve vývoji Podkarpatské Rusi. Tuto kapitolu považuji za důležitou k rámcové orientaci literární problematiky. Blíže se historii Podkarpatské Rusi, respektive Zakarpatské oblasti, věnují dvě publikace I. Popa (*Dějiny Podkarpatské Rusi v datech; Podkarpatská Rus – stručná historie států a Podkarpatská Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury*), brožury Společnosti přátel Podkarpatské Rusi či Česká expedice (*Nedělitelná svoboda; Pod Karpaty svítá; Podkarpatsko včera a dnes; Pravda o Podkarpatsku; Podkarpatská Rus a Československo; Pod Karpaty svítá*), stať v Kosatíkově *Českém snění*, publikace P. Švorce *Zakletá zem* a diplomová práce P. Kozelky *České stopy na Podkarpatské Rusi*¹.

Následující kapitolu věnuji literární topologii, zejména výjimečnosti prostoru Zakarpatska. Na základě prostudování odborných publikací (Z. Hrbata: *Prostory, místa a jejich konfigurace v literárním díle*. In *Na cestě ke smyslu*; D. Hodrová: *Místa s tajemstvím a Poetika míst*; A. Jedličková: *Zkušenost prostoru*) přinesu charakteristiky tohoto prostoru (kontrasty, periferie, regionalismus, exotika) a specifika (zaostalost, židovství, alkoholismus, pytláctví, víra v pověry a další).

V nejrozsáhlejší kapitole poodhalím žánrové zvláštnosti děl inspirujících se Podkarpatskou Rusí a pokusím se zhodnotit jejich přínos a umělecky hodnotná díla v rámci

¹ KOZELKA, Petr. *České stopy na Podkarpatské Rusi*. Brno: Masarykova univerzita, FF, Historický ústav, 2006. Dostupné z: is.muni.cz/th/65200/ff_m/diplomovaprace.pdf

možností interpretovat. Pátá kapitola se zaměří na didaktický potenciál této diplomové práce a pokusí se navrhnout možnost práce s Čapkovým románem *Hordubal* z pohledu problematiky prostoru ve školním prostředí. Chronologický přehled se pokusím zachytit v tabulce umístěné v Přílohách.

Téma Podkarpatské Rusi bylo od roku 1989 omíláno již mnohokrát. Ze zásadních děl věnujících se české literatuře inspirující se Podkarpatskou Rusí jich musím uvést hned několik. Rokem vydání se vymyká publikace Fr. Továrka *Hory a lidé. Reportáže ze Zakarpatska* (1985), přesto v ní autor poskytuje neobvykle detailní přehled o dílech českých spisovatelů, kteří se inspirovali Podkarpatskou Rusí. Rozsáhle se tématu věnuje i Viktor Budín, mladý historik a bohemista, který napsal diplomovou práci na téma *Obraz Podkarpatské Rusi v české literatuře a publicistice* a obhájl ji na FF UK. Jeho publikace vycházející z diplomové práce byla publikována v knižní edici Podkarpatská Rus pod názvem *Podkarpatská Rus očima Čechů*. Zásadní je i text Vladimíra Novotného *Podkarpatoruský fenomén v české próze*, který byl publikován ve sborníku *Střední Evropa a Podkarpatská Rus* (1997). Ze stejného sborníku pochází zajímavý pohled na tragiku podkarpatského prostředí od Františka Všetického (*Slovesný osud Podkarpatské Rusi*).

Bakalářské a diplomové práce téma neopomíjí, ba naopak. V posledních deseti letech se s nimi „roztrhl pytel“. Souvisí to zřejmě s dostatečným časovým odstupem, který umožňuje podívat se na téma s nadhledem a pokud možno objektivně. Jmenujme alespoň diplomovou práci Venduly Kösslerové (*Ivan Olbracht a Zakarpatská Ukrajina*), Veroniky Salvové (*Zakarpatsko v díle Ivana Olbrachta*), Šárky Mařanové (*Dvojitý obraz „země beze jména“*), P. Čingla (*Fenomén Podkarpatské Rusi v české meziválečné literatuře*) či bakalářská práce Š. Pavlů (*Podkarpatská Rus v próze Jaromíra Tomečka*).

Je téma Podkarpatské Rusi, resp. Zakarpatské oblasti, ještě aktuální? Domnívám se, že odpověď zní kladně. Kromě toho, že nás spojuje společná historie, se zde objevuje další významný fenomén – emigrace ukrajinských dělníků. V 90. letech postihla Ukrajinu hyperinflace, mnoho podniků ukončilo výrobu, privatizace probíhaly neprůhledným způsobem. Ukrajinu zaplavila vysoká nezaměstnanost, byly přerušeny sociální programy, prudce se zhoršily zdravotnické služby i celkový zdravotní stav populace. Tato fatální ekonomická a sociální situace vyvolala mezi ukrajinskými obyvateli vlny migrace směrem do střední a západní Evropy, ať už za účelem trvalého usazení nebo za prací. Zabezpečení rodiny přivádí mnoho ukrajinských pracujících k vynucenému a opakovanému opouštění země na několik měsíců až let. A podle nejnovějších statistik (dle údajů Cizinecké policie ČR) ke dni 1. října 2010 v ČR legálně žije a pobývá více než 127 000 státních občanů

Ukrajiny.² Ukrajinští pracovníci představují nejdůležitější skupinu migrantů v ČR. „Většina pracovníků z Ukrajiny pochází ze západní části a z Podkarpatské Rusi, kde je vysoká nezaměstnanost a celkově špatná hospodářská situace.“ (A. Dudková, 2009, 89) Láká je nejen geografická blízkost, ale také jazyková příbuznost.

Ačkoliv by se mohlo zdát, že téma Podkarpatské Rusi v české literatuře je již vyčerpané, není tomu tak. O tom svědčí množství bakalářských i diplomových prací. Podkarpatská Rus je místem s tajemstvím, které dosud zůstalo neodhaleno.

2. Zakarpatsko nebo Podkarpatsko? Problémy s terminologií.

Historie tohoto území

2.1 Zakarpatsko nebo Podkarpatsko aneb Problémy s terminologií

Ivan Olbracht nazval tuto zemi „zemí beze jména“. Z dnešního pohledu se spíše jedná o zemi, která má jmen příliš: Podkarpatská Rus, Země Podkarpatoruská, Podkarpatsko, Karpatská Ukrajina, Zakarpatská Ukrajina, Zakarpatí, Zakarpatská Rus, Karpatská Rus, Karpatské Rusínsko, Příkarpatská Rus, Uherská Rus či Rusínsko.

My, Češi, jsme ji nazvali Podkarpatskou Rusí. Pod nebo Za? Tyto gramatické prefixy v sobě skýtají zásadní rozdíl – pro nás, obyvatele západní Evropy, je to země pod Karpaty. Díváme-li se však od východu, leží země za Karpaty. Proto by dnes toto území mělo být správně nazýváno Zakarpatskou oblastí či Zakarpatskem, jelikož je součástí Ukrajiny, rozlehlé země za Karpaty.

Nelehký úkol, který stál přede mnou již v době, kdy jsem vymýšlela název své diplomové práce, bylo právě vhodné zvolení terminologie. Rozhodla jsem se pro Zakarpatsko. Jelikož Zakarpatská oblast je dnešní oficiální název tohoto kraje. Výraz Podkarpatská Rus budu používat především pro období let 1919-1939, kdy toto území patřilo k Československu a jeho oficiální název byl právě Podkarpatská Rus. Přesto chápu všechny výše uvedené názvy jako synonyma.

Geografické hranice tohoto prostoru není vždy jednoduché stanovit. Paradoxně literární hranice cítíme silněji než ony geografické. A ačkoliv se jedná o diplomovou práci zabývající se českou literaturou, nesmím opomenout historii země, které se chci věnovat z hlediska prostoru. Pokusím se velice stručně vystihnout nejdůležitější mezníky této země (která je přechodem mezi východem a západem, mezi latinskou kulturou a ortodoxním, byzantským světem) a zaměřím se především na historii tohoto prostoru ve vztahu k nám.

² <http://www.mfa.gov.ua/czechia/czech/1653.htm>

2. 2 Historie od pravěku do konce 12. století

Území obývané Rusíny se rozkládalo během historie na různých státních celcích. Rusíni sem nejspíše přišli v osmém století od bulharských nížin. Později k nim přibyli Maďaři, Rumuni, Němci, Slováci, Ukrajinci, Češi a velikou enklávu zde tvořili Židé. Od pradávna tu tedy byla jakási národnostní laboratoř střední Evropy, kde se mísily různé kulturní vlivy. (J. Hořec, 1992, 11)

Víme, že na začátku mladší doby železné sem přišli **Keltové**. Existují doklady, že i na tomto území vznikala opevněná sídliště, tzv. oppida. „Nejvýchodnější známé keltské oppidum vzniklo na karpatských pahorcích Galliš a Lovačka u dnešního Mukačeva. Představovalo velmi důležité politicko-hospodářské opevněné středisko Keltů. Během stěhování národů i toto území osídlily slovanské kmeny. V roce 567 sem vtrhli Avari. Ve stejnou dobu do historie této země zasáhli i Bílí Chorvaté a Srbové. (I. Pop, 2005, 14n.)

Existují domněnky, že podkarpatský kraj byl v 9. století ve styku s **Velkomoravskou říší**. Především jeho západní část, zatímco východní část pravděpodobně patřila Bulharsku, což je patrné z faktu, že solné doly v Marmaroši byly v roce 892 v rukou Bulharů. V *Annales Fuldenses* se vypravuje, kterak německý král vypravil poselství k bulharskému knížeti s úmyslem odvrátit ho od přátelství s Moravany a přemluvit ho, aby tyto solné doly neprodával Moravanům. (E. Perfeckij, 1995, 6)

V 9. století do této oblasti přišli křesťanští misionáři z německých oblastí, ze severní Itálie a Byzance. Činnost misionářů byla zaměřena především na velmože a knížata. Vesnické obyvatelstvo zůstávalo ještě dlouho věrné svým pohanským zvykům. Šíření křesťanské víry mezi podkarpatskými Slovany spojuje tradice s misií vedenou byzantskými věrozvěsty, soluňskými bratry Konstantinem (Cyrilem) a Metodějem. V jedné z legend se praví, že byzantská misie putovala na Moravu z Konstantinopole přes Sedmihradsko a Podkarpatskou Rus. Pravděpodobnější je domněnka o dočasném působení Metodějových učedníků na Podkarpatsku poté, co je vyhnal kníže Svatopluk z Velké Moravy. (I. Pop, 2005, 17n.)

V roce 894 ovládal dnešní Zakarpatskou oblast bulharský car Simeon. Státy střední a východní Evropy si mezi sebou rozdělily dědictví skomírajícího Bílého Chorvatska – jeho západní část se stala načas součástí českého státu Přemyslovců (Boleslav I.), území na sever od Karpat si podmanil dynamický polský panovník Boleslav Chrabrý, východní část (u horního toku Dněstru, v Haliči) v roce 992 začlenil do Kyjevské Rusi kníže Vladimír, jihokarpatské území Bílého Chorvatska připadá nově vznikajícímu státu Maďarů – Uherskému království. Definitivně tak mizí etnonym Bílí Chorvaté. Objevuje se však

nové označení pro podkarpatské Slované – Rusíni (Rutheni). Vzniklo nejspíše jako definice konfesijní orientace slovanského obyvatelstva Podkarpatské Rusi, které přijalo východní křesťanství. (I. Pop, 2005, 21n.)

Počátkem 11. století se objevují v hojné míře zprávy o stěhování československých kolonistů do těchto končin. Žádné bližší informace o jejich působení zde se nedochovaly. Jisté však je, že v průběhu 11. století se celá horní část dnešní Zakarpatské oblasti dostala pod politický vliv Uher. Za vlády zbožného uherského krále Štěpána I. (997-1038) se stavěly v obrovské míře kostely. Na Podkarpatské Rusi se budovaly ve většině případů ze dřeva, a proto se jich mnoho nedochovalo. (tamtéž, 24)

K. Krofta (1995, 14) popisuje kulturní život na Podkarpatské Rusi kolem 12. století slovy: „sociální a hospodářské postavení lidu toho bylo velmi nízké. Skládalo se (krom duchovenstva) hlavně jen z drobných sedláků a pastevců dobytka...“ Jak je vidno, od té doby se toho na území Podkarpatské Rusi nezměnilo. V podobném stadiu našli zemi i čeští spisovatelé ve 30. letech 20. století.

2.3 Podkarpatská Rus od 13. – 16. století

Na počátku 13. století začal proces zalidňování a kolonizace Podkarpatské Rusi – jelikož mongolským vpádem byla země značně zdevastovaná a vylidněná. Král Bela IV. usilovně podporoval německou kolonizaci - stejně tak jako to činili v Čechách přemyslovští králové. Kolonisté totiž přinášeli vyspělejší hospodářské postupy v zemědělství i řemeslech, zakládali města, dokázali těžit železo, drahé kovy atd. Přesto je třeba říci, že kolonizace nezasáhla na tomto území tak hluboko do hospodářských a sociálních poměrů jako v zemích českých nebo na Slovensku. Snad proto, že německá kolonizace tu byla slabší a méně soustavná. Na Podkarpatsku například vůbec nedošlo k zakládání svobodných královských měst. Zcela odlišně od československých zemí se vyvíjel na Podkarpatsku církevní život. Tamní ruské obyvatelstvo si přineslo ze svého domova svůj řeckovýchodní obřad pravoslavného směru a podařilo se mu jej také zachovat. (tamtéž, 15n.)

Valašská kolonizace zasáhla Podkarpatskou Rus z jihu. Jednalo se o pohyb pasteveckého lidu, vytlačovaného ze svých původních sídel na Balkáně tureckými kočovníky – Avary a Bulhary. Tato kolonizace zasáhla celý oblouk Karpat a dosáhla i severní Moravu (Valašsko). V procesu kolonizace vznikl soubor práv, tzv. valašské právo. Za volné užívání horských pastvin a lesů a možnost zakládání osad se zavazovali lidé

střežit hranice království v Karpatech proti nájezdům Krymských Tatarů. (I. Pop, 2005, 32n.)

V roce 1387 sňatkem s královnou Marií, dcerou zesnulého krále Ludvíka I. Velikého, získal uherskou královskou korunu Zikmund Lucemburský (1387-1437), mladší bratr českého krále Václava IV. Zikmund přijal jako svého leníka knížete podolského Theodora Koriatowicze a daroval mu mukačevské a makovické panství, zároveň ho jmenoval županem berežským a šarišským. Sídlem Theodora Koriatowicze a jeho rodiny se stal mukačevský hrad. Ten byl v této době značně rozšířen a zabezpečen proti možným útokům. Připisuje se mu též zřízení hluboké hradní studny a založení mukačevského kláštera sv. Mikuláše. (tamtéž, 35n.)

Po smrti Zikmunda Lucemburského, krále českého a uherského, římského císaře (1437), nastala neklidná doba plná různých nesvárů a loupeživých výprav rozličných magnátů. Společně s náboženskými válkami vše vedlo ke zpusťování Podkarpátí. Mnohé vesnice Podkarpatské Rusi byly úplně vypáleny a jejich obyvatelé vyhnáni. (E. Perfeckij, 1995, 36)

Významnou úlohu v pacifikaci východní části království po povstání v roce 1437 hrál Jan Hunyadi, který pocházel z rumunské šlechtické rodiny. Král Vladislav I. Jagellonský (1440-1444) ho jmenoval sedmihradským vojvodou, županem několika komitátů, včetně podkarpatských, a správcem solného monopolu. Po smrti krále Vladislava I. byl Jan Hunyadi jmenován zemským správcem. Do jeho vlastnictví přešly mukačevské panství a mukačevský hrad. Dne 24. ledna 1458 uherská šlechta zvolila králem syna hrdiny bitvy u Bělehradu Matyáše Hunyadiho zvaného Korvín (1458 až 1490). Ten byl nejprve spojencem a poté hlavním protivníkem Jiřího z Poděbrad. (I. Pop, 2005, 37n.)

Matyáš Korvín rozuměl zemi složené z různých národností a zemi se silně přiosťřenými sociálně-hospodářskými poměry. Snažil se ji plánovitě vyvést z nesnází. Pokusil se ulehčit nevolnickému rolnictvu, žádal, aby vlastníci nevynucovali na svých robotnících mimořádných prací a povinností. Již na sněmu v roce 1458 požadoval od privilegovaných majitelů, aby jednali se svými sedláky v rámci zákona. Vlastníci tomu však nevěnovali velkou pozornost – toto královské usnesení ve skutečnosti nemělo na magnáty žádný vliv. (E. Perfeckij, 1995, 35n.)

Korvínovy snahy o pozdvižení nižší třídy mu získaly velikou oblibu u prostého lidu. V uherské kronice z 15. století (bonfinius) se píše: „Kdekoliv se král objevil, všude, z měst i vesnic, malí i velcí vycházeli mu vstříc a všude byla z toho nevýslovná radost. Dívky, hoši, vesničané (rustica turba) obklopovali všude Matyáše, blahořečíc mu za to, že

chtěl povznést zemi“. (E. Perfeckij, 1995, 39) Matyáš Korvín se stal symbolem panovnické spravedlnosti nejen v maďarském, ale také v rusínském folklóru Podkarpatské Rusi. Stal se hrdinou. Zdejší pověsti činí z Matyáše člověka své víry a úplně ho nacionalizují, žádají vidět v něm „Rusnaka“, svého „bratra“. V jedné z legend se naivně vypráví, že Matyáš Korvín, když ještě nevěděl, bude-li králem, žil na Podkarpatské Rusi a byl sluhou zamožného sedláka ve vsi Orichovce v užském komitátu. (I. Pop, 2005, 40)

Když Matyáš Korvín zemřel (1490), jeho nástupcem v Uhrách byl zvolen český král **Vladislav II. Jagellonský** (1490-1516). Jeho osobou byly s Uhrami (a tudíž se Slovenskem a Podkarpatskou Rusí) spojeny pod vládou společného panovníka všechny země koruny české, což zůstalo až do roku 1526. Toto dosti dlouhé spojení mělo významný vliv na dění na Slovensku (kulturní vliv, posilování národního slovenského vědomí atd.), ovšem na Podkarpatskou Rus a její obyvatelstvo se spojení se zeměmi české koruny takto působit nemohlo. (K. Krofta, 1995, 18n.)

Král Vladislav II. Jagellonský provedl mnohé změny. Mimo jiné stanovil pevné platy a důchody solních horníků Solotviny. Horníci dostávali za každých 25 kusů kamenné soli pět dinárů, byli osvobozeni od veškerých královských daní a dávek, měli právo volit si starostu i radní, měli zvláštní přídatky o Vánocích, Velikonocích, Svatodušních svátcích a o Všech svatých. Kromě jiného vydal král několik nařízení, jejichž smyslem bylo připoutat rolníky k půdě a posílit robotu – obdobný proces utužování poddanských svazků probíhal ve stejné době i v Českém království. Zatímco v době krále Matyáše byl jeden den roboty týdně považován za přehnaný, za vlády krále Vladislava II. se běžně robotovalo tři dny v týdnu. (I. Pop, 2005, 40n.)

V březnu 1516 zemřel český a uherský král Vladislav II. a na trůn nastoupil jeho desetiletý syn **Ludvík II.** V roce 1522 král Ludvík daroval jako věno manželce Marii Habsburské mukačevské panství. Město Chust se všemi statky včetně solotvinských solných dolů věnoval své matce, české a uherské královně Anně. Ludvík II. již v roce 1526 zahynul v bitvě u Moháče a po jeho smrti nastal boj o královskou korunu. Drtivá většina uherské šlechty zvolila 11. listopadu 1526 Jana Zápolského za „národního“ **krále Jana I.** Naproti tomu magnátské rodiny v západních a severních Uhrách se rozhodly následovat příkladu českých stavů a zvolily v Bratislavě 17. prosince 1526 za uherského krále Ferdinanda I. Habsburského. (I. Pop, 2005, 44n.)

V lednu 1599 sedmihradský kníže Zikmund Báthory podepsal spojeneckou smlouvu s císařem Rudolfem II. Jejím smyslem byla vojenská spolupráce a sňatek Zikmunda se sestrou Rudolfa, Marií Kristinou. Zikmund nejprve odstoupil Sedmihradsko a

k němu patřící komitáty císaři Rudolfovi II. Brzy však změnil názor a na trůn povolal synovce Ondřeje, který stál na turecké straně. Proti němu vystoupil Michal Chrabrý, podporovaný Vídní (Rudolfem II.). Michal Chrabrý porazil Ondřeje a Rudolfem II. byl odměněn městem Chust a statky v Marmaroši. (I. Pop, 2005, 48)

2. 4 Podkarpatská Rus v 17. – 19. století

Roku 1613 se stal sedmihradským knížetem **Gabriel Bethlen (Bethlen Gábor)**, který se za českého povstání postavil po bok odbojných českých stavů, ale již v době povstání sjednal s císařem Ferdinandem dohodu, již mu císař přiřkl taktéž dvě podkarpatoruské stolice (ugočskou, berežskou) navždy a stolici užhorodskou k dočasnému užívání. (K. Krofta, 1995, 21)

Po Bethlenově smrti připadlo sedm hornouherských komitátů, včetně podkarpatských, Habsburkům. Novým sedmihradským vévodou se stal **Jiří I. Rákoczi**. Ten si na prešovském míru (1633) vyžádal od císaře Ferdinanda II. mukačevský hrad i panství za 200 000 zlatých do zástavy. Později získal na Mukačevo i panství dědické právo. (I. Pop, 2005, 50)

Ačkoliv se na Podkarpatsku doba 17. století někdy nazývá „zlatou dobou“ podkarpatoruského písemnictví, právní postavení, hmotné poměry i vzdělání tamního duchovenstva bylo stále ubohé. (K. Krofta, 1995, 24n.) Je pravdou, že v této době začíná vlastní literární činnost na Podkarpatsku, jenže nejstarší literární památky nebývaly domácího původu.

V roce 1777 **Marie Terezie** vyhlásila zvláštní školský statut pro Uhry. Statutem byl vytvořen základ pro reformování vzdělávacího systému, odděleného od církve a podřízeného komisi pro vzdělání. Vzhledem k celkové zaostalosti Uher a nesmírné chudobě rusínských komitátů bylo uskutečnění tohoto skvěle vymyšleného projektu zásadních reforem, neboli vybudování školského systému, bohužel nerealistické. Přesto se zde školství částečně reformovalo, a to díky řeckokatolickému biskupovi Andreji Bačinskému (1773-1809). Právě jeho přičiněním byla výuka v užhorodských školách vedena v rodném rusínském jazyce. Rusínský jazyk se stal také jazykem biskupské kanceláře. Biskup Bačinský dokonce vydal Bibli přeloženou do reformovaného církevněslovanského jazyka (blízkého rusínskému jazyku). (I. Pop, 2005, 69n.)

Po smrti Marie Terezie na trůn nastoupil její nejstarší syn **Josef II.** Tolerančním patentem byla přiznána náboženská tolerance pro tři nekatolické konfese: luteránství, kalvínské a pravoslavné. Příslušníci těchto konfesí byli zrovnoprávněni též občansky a byl

jim umožněn přístup do vládních úřadů. Později byli zrovnoprávněni i židé, kterých na Podkarpatsku bylo značné množství. Reskriptem císaře byly zrušeny všechny mnišské řády a jejich kláštery v monarchii, které se nevěnovaly výuce nebo nepečovaly o nemocné. Kláštery rusínské řeckokatolické církve v Mukačevu, Krásném Brodu a Máriapócsi dokázaly přesvědčit úřady o své užitečnosti v roli vzdělávacích center v rusínských komitátech, a tak zrušeny nebyly a mohly pokračovat ve své činnosti. (I. Pop, 2005, 70)

Velká francouzská revoluce zasáhla svérázným způsobem do národního vývoje středoevropských národů, včetně Rusínů. V rusínské obrozenecké generaci se většina duchovních věnovala pedagogickým a jazykovým problémům, sestavováním gramatik a slovníků rusínského jazyka. Jiná část se věnovala dějinám Rusínů. V roce 1795 vydal Ioann Kutka, tajemník biskupa Bačinského, první rusínský slabikář. Kutka je rovněž autorem první ucelené rusínské učebnice, *Katechismu*. (tamtéž, 74)

Intenzivnější zájem o rusínství, především haličské, a o zem ležící východně od Slovenska, se projevuje v Čechách od poloviny 19. století a již nezaniká. (J. Hořec, 1994, 13) Čeští i slovenští národní buditelé se o Rusíny živě zajímali. Dokladem toho je nejen Purkyňova vřelá, až láskyplná charakteristika národa pod Karpatami, ale také čilé vzájemné styky, zakladatelský podíl Rusínů na vzniku Matice slovenské (původní znak má nápis též v azbuce), cesty obrozenců na Podkarpatskou Rus a účast rusínské inteligence ve slovenském hnutí. (A. Pilátová, 1993, 8)

Dovršitel osvícenské vědy Josef Dobrovský píše roku 1814 ve *Slovance* o Rusínech z okolí Marmaroše, poznává jejich jazykovou příbuznost s Rusy a postřehuje rozdíly mezi Rusy a Malorusy. Česká romantická věda, jak slavistika, tak historie, byla velmi dobře poučena o poměru Rusů a Malorusů, jež nazývala Rusíny. František Palacký píše v *ČČM* z roku 1830 o rusínském národě, rozdílném od Rusů i od Poláků; P. J. Šafařík píše rovněž v *Musejniku* (1837) o rusínském kmeni Bojků, který z Haliče zasahuje hluboko do Podkarpatské Rusi. (K. Krofta, 2005, 20n.)

Na slovanském sjezdu v Praze roku 1848 byla přítomna taktéž delegace Rusínů. Adolf Dobrjanský zde tlumočí zprávu o životě rusínského národa, setkává se s Františkem Palackým a J. L. Riegrem a navazuje kontakty s dalšími slovanskými delegáty. (J. Hořec, 1992, 12) Zde uvažuje František Ladislav Rieger o Rusínech jako o svébytném a samostatném národu.

V polovině 19. století přicházejí na Podkarpatskou Rus také první Češi, lesníci, učitelé a řemeslníci, někteří z nich ve státní službě. Kolem roku 1850 lze dokonce mluvit o české kolonii na Podkarpatské Rusi ve Vyšních Remetách. Tam působil například Josef

Vaniček, dopisovatel *Slovenských novin*, a Vojtěch Pondělíček, rokycanský rodák, správce železáren, nenáviděný Maďary pro svůj „panslavismus“. (K. Krofta, 2005, 22n.) Ve druhé polovině devatenáctého století a počátkem 20. století rostla židovská emigrace z Polska a Ukrajiny. Židé prchali před pogromy a zachraňovali se na Podkarpatsku. (J. Hořec, 1994, 14n.)

2. 5 Podkarpatská Rus v Rakousko-Uhersku 1867-1918

Dějiny Podkarpatské Rusi v letech 1867 – 1918 lze popsat jedním slovem: maďarizace. Po roce 1867 (rakousko-uherském vyrovnání) začalo agresivní pomadžaršťování. Počet škol s vyučováním v místním jazyce ještě počátkem sedmdesátých let 19. století činil 480, počátkem 20. století se propadl k naprosté nule. Zanikaly časopisy, upadala celková kulturní úroveň, míra negramotnosti patřila k nejvyšším v Evropě. (O. Bojko, 1997, 16) Maďarizace zasáhla jak podkarpatoruské vědce, tak podkarpatoruskou řeckokatolickou církev. Bohoslužby se konaly jen v latině či maďarštině.

Pomadžarštění nabylo i zřetelného sociálního rozměru – horní a střední složky společnosti byly maďarské. Rusíni se posléze redukovali na chudé až zbídačené rolníky, pastevce či dřevorubce. Tíživá sociální situace a národnostní útlak vedly k rozsáhlé vlně emigrace, do roku 1914 se z Podkarpatské Rusi vystěhovalo 130 000 až 155 000 lidí, což představovalo více než jednu třetinu veškerého obyvatelstva. Uherští Rusíni odcházeli především do průmyslových oblastí východních států USA. Tam se usazovali v hornických městech s hutnickým a železářským průmyslem. (P. Švorc, 2007, 25n.) Zde se emigrantům dostávalo principiálně nové civilizační úrovně, především vzdělání, zde mohlo probíhat intenzivní národní uvědomování, zde pracovala svobodně národní inteligence, zde se formoval i národní kapitál, částečně transferovaný domů. (O. Bojko, 1997, 16)

Před první světovou válkou ani na jejím počátku česká politika o spojení s uherskými Rusíny neuvažovala, protože rusínské území chápala jako oblast, která patří Rusku. To potvrzuje jednak text Ústavy Slovanské říše Karla Kramáře, jednak Masarykovo memorandum z října 1914, i memorandum z května 1915. Mapa budoucího Česko-slovenského státu, kterou T. G. Masaryk nakreslil v březnu 1915 v Ženevě, naznačuje, že Masaryk počítal jen s malou částí pozdějšího území Podkarpatské Rusi. Hranice státu nakreslil tak, aby respektovaly etnické složení obyvatelstva. Připojením Podkarpatské Rusi k česko-slovenskému státu se T. G. Masaryk začal intenzivněji zabývat až roku 1918. (P. Švorc, 2007, 44)

Během bouřlivých zlomových dnů a týdnů roku 1918 se zrodilo více státoprávních koncepcí. Jednalo se o tyto úvahy a koncepce:

- 1) Podkarpatská Rus jako autonomní součást Maďarské republiky;
- 2) Podkarpatská Rus jako samostatný stát;
- 3) Podkarpatská Rus jako součást sjednocené Ukrajiny;
- 4) Podkarpatská Rus jako součást ruské říše;
- 5) Podkarpatská Rus jako součást Československého státu. (tamtéž, 34)

Ministr Beneš ukázal, že bylo nemožné, aby se Podkarpatská Rus stala samostatným státem, stejně jako aby zůstala při Maďarsku, kde by zdejšímu slovanskému lidu hrozilo další bezohledné odnárodňování. Spojení Podkarpatské Rusi s Ukrajinou nebo novým Ruskem naráželo na nepřekonatelné překážky, z nichž hlavní byl nejrozhodnější odpor mocného Polska. Za těchto okolností nebylo jiného řešení než spojení Podkarpatské Rusi s Československem. Zdálo se, že Československá republika, jejíž hlavní národ je tak blízce příbuzný slovanskému lidu na Podkarpatské Rusi, ze všech evropských států nejlépe umožní péči o kulturní i sociální povznesení země. Ale mírová konference měla ještě jeden důvod pro své rozhodnutí – potřebu, aby Československá republika z mezinárodněpolitických důvodů (pro bezpečnost a klid ve střední Evropě a pro zdárný budoucí vývoj středoevropské politiky) byla přímým sousedem Rumunska – což se mohlo stát jen přes Podkarpatskou Rus. (K. Krofta, 1995, 33)

Hlavní události spojené s otázkou budoucnosti Podkarpatské Rusi tedy probíhaly v roce 1918 v USA. Ve Filadelfii se G. Žatkovič poprvé setkal s T. G. Masarykem a společně posoudili otázku připojení Podkarpatské Rusi k Československu. T. G. Masaryk Rusínům slíbil autonomní území. (I. Pop, 2005, 102n.) Návrh na připojení Podkarpatské Rusi k ČSR obsahoval 14 bodů. Podle něj měl nový stát nést název *Česko-slovensko-ruská republika*. Rusínský stát měl být spravován ministrem, kterého by jmenoval prezident republiky. Podkarpatská Rus se měla stát plně samosprávnou jednotkou v rámci federace – s výjimkou zahraniční politiky, obrany a financí měla veškerá zákonodárná a výkonná moc patřit místním autonomním orgánům. Sporným bodem se stalo vytyčení hranic. Ty byly stanovovány na jednáních mírové konference, v mnohém souvisely s vytyčením hranic ČSR s Maďarskem, Polskem a Rumunskem. Vytyčení hraniční linie mezi Podkarpatskou Rusí a Slovenskem se uskutečnilo především s přihlédnutím k etnickému rozložení obyvatelstva. (P. Švorc, 2007, 54n.)

A. Hora (1919, 27n.) píše o nevhodné obraně státu, jelikož příliš dlouhá hranice se dá těžko hájit, vyhlíží však optimisticky do budoucna a vypočítává výhody výše popsaného

připojení. Tímto územím Československo získá dobré připojení se dvěma dobrými sousedy a přímé vývozní cesty do dvou přátelských států (Rumunska a Ukrajiny). A. Hora též informuje o úkolech, které čekají na československou vládu. Bude třeba zde vybudovat vše od základů: státní správu, zákony, školství, obchod průmysl, zemědělství, peněžnictví, organizaci politickou a hospodářskou. Zkrátka bude třeba přetvořit tuto zotročenou zemi, vysávanou bez spravedlnosti a ochrany zákona, na nový, svobodný a demokratický kraj. V závěru vyzývá zástupce vlády, aby poznali poměry a duši lidu, aby se s lidem často stýkali a poznali směr jeho tužeb a myšlenek. Rusíni musí vidět a cítit, že se stali lidmi, že se už nemusí hrbít a klanět před státními úředníky, že jsou již volnými a plnoprávními občany.

2. 6 Podkarpatská Rus v Československé republice 1919 – 1939

Začátkem ledna 1919 bylo na základě rozhodnutí dohodových mocností zahájeno obsazování rusínského území československým vojskem. T. G. Masaryk prohlásil, že obsazení Podkarpatské Rusi nenastane bez předchozího schválení Dohody a pokud si to obyvatelstvo nebude žádat. Jednání v Užhorodě v polovině března skončilo úspěšně – užhorodská rada schválila podmínky připojení vypracované Žatkovičem. (I. Pop, 2005, 108n.)

Definitivní rozhodnutí o připojení Podkarpatské Rusi k ČSR bylo potvrzeno saintgermainskou mírovou smlouvou z 10. září 1919 a poté ještě trianonskou mírovou smlouvou ze 4. června 1920. Touto druhou smlouvou Maďarsko přiznávalo Československu území Slovenska a Podkarpatské Rusi, uznávalo jeho nezávislost a územní nedotknutelnost. (P. Švorc, 2007, 59) Podle 10. článku této mírové smlouvy se Československo zavazovalo, že zorganizuje rusínské území jižně od Karpat jako autonomní jednotku v československém státě a obdaří jej nejvyšší mírou samosprávy; že území Rusínů jižně od Karpat bude mít svůj zvláštní sněm, který bude vykonávat zákonodárnou moc ve všech jazykových, školských a náboženských otázkách; dále slibovalo guvernéra, který bude jmenován prezidentem ČSR a který bude odpovědný rusínskému sněmu. Ustanovení 12. článku požadovalo, aby úředníci Podkarpatské Rusi byli vybíráni z obyvatel tohoto území. Třináctý článek mírové smlouvy požadoval, aby Podkarpatská Rus měla spravedlivé zastoupení v zákonodárném sboru ČSR. Mírová smlouva však neurčila lhůtu, ve které měla být autonomie Podkarpatské Rusi provedena. (I. Pop, 2005, 112) Plnění závazku autonomie měla kontrolovat a současně i garantovat Společnost národů, jež vznikla po první světové válce jako autoritativní mezinárodní organizace.

V roce 1919 se tento kraj jevil české veřejnosti jako velká neznámá, jakýsi tajemný kout Orientu ve střední Evropě, „Asie“ za Košicemi. Významná znalkyně země a jejího lidu, Amalie Kožmínová, území Rusínů pojmenovala „danajským darem“, Pandořinou skříňkou, z níž se náhle vysypalo na Čechy neštěstí. Tento pocit měly tisíce úředníků, vojáků, učitelů, a lékařů, kteří sem byli posláni spravovat a chránit tuto východní provincii mladého státu, léčit zdejší zbídačené obyvatelstvo a učit jeho negramotné děti. (I. Pop, s. 129 n.)

Když se Podkarpatská Rus stala součástí československého státu, měla rozlohu 12 656 km². Na jejím území se nacházelo 487 obcí s téměř šesti sty tisíci obyvateli. Z nich 372 884 patřilo rusínské/ukrajinské národnosti, 102 144 k maďarské, 80 059 k židovské, 19 737 ke slovenské a české, 297 k polské a 10 460 k německé národnosti. (P. Švorc, 2007, 59) Nepříliš dobře se jevilo toto území i geograficky – stýkaly se zde čtyři státy (Československo, Maďarsko, Polsko a Rumunsko) a působily zde vlivy ukrajinského hnutí a Ruska. Velký význam sehrálo i demografické složení – převážně vinou vystěhovalectví za prací na přelomu 19. a 20. století a hrůz první světové války převažoval počet žen nad počtem mužů. Lepší perspektivy slibovala vysoká porodnost. Kromě těchto problémů v zemi panovala obrovská anarchie. Velká část venkovského obyvatelstva ještě koncem roku 1919 vůbec nevěděla, ke kterému státu vlastně patří.

„Co však bylo nejtěžší, obyvatelé Podkarpatské Rusi neměli vyjasněnou ani zodpovězenou základní otázku, kým vlastně jsou – Rusíny, Rusy, Malorusy, resp. Ukrajinci? Skutečností je, že tato otázka pro ně zůstala otevřenou po celou druhou polovinu 19. století, a stejně tak i v první polovině 20. století.“ (tamtéž, 11) A. Kožmínová (1922, 22) popisuje, že Rusíni se považovali spíše za Rusy, hovořili ruským jazykem a i svou víru považovali za ruskou. Svobodu, kterou získali, zatím nedokázali náležitě ocenit.

Rusíni patřili k nejchudším obyvatelům země s nízkou životní úrovní a málo rozvinutým hospodářstvím. V prvním desetiletí 20. století pracovalo v zemědělství 89,6 % obyvatel Podkarpatské Rusi, v průmyslu jen 3,4 %. Charakteristická pro ně byla nízká úroveň vzdělání – mezi dospělými bylo na počátku 20. století zhruba 43 % negramotných. Obecně zde panovala velká kulturní zaostalost, malá početnost rusínské inteligence, rozpory vycházející z náboženských rozdílů (řeckokatolická versus pravoslavná církev) a neexistence vlastního spisovného jazyka. (P. Švorc, 2007, 22)

Vojtěch Lev ve své brožuře *Brána na východ - Karpatská Rus* z roku 1920 upozorňuje na „nešťastnou zemi, monstrum Evropy, půl Orientu, půl Ruska, kde se neštěstí usídlilo a zločin byl domovem.“ (J. Vaculík, 1995, 6) Komunistický poslanec B. Šmeral po

své návštěvě Užhorodu počátkem 20. let označil Podkarpatskou Rus za Bosnu a Hercegovinu ČSR a tamní politické poměry za asijské. (tamtéž, 6)

Československá vláda však nelenila a ihned se pustila do zlepšování životních podmínek na Podkarpatské Rusi. Z dokumentů vyplývá, že ve 20. až 30. letech byla zahájena rozsáhlá výstavba moderních administrativních budov (Užhorod, Chust, Mukačevo, Solotvino), škol a nemocnic (Užhorod, Mukačevo, Berehovo, Sevljuš). Ve 30. letech probíhala rozsáhlé budování úřednické a dělnické české kolonie v hornickém městečku Solotvino (Slatinské doly) se stavením obytných celků, správních budov, škol a kostelů. (I. Pop, 2005, 119)

E. Beneš (1934, 46) k tomuto tématu prohlásil: „Vím, že na Podkarpatské Rusi mnoho ještě schází, vím zejména, že je tu mnoho bolestí, zejména hospodářských a sociálních. Přes to bych chtěl zdůraznit, že za 15 let existence Podkarpatské Rusi jako správního celku politického a kulturního v rámci naší republiky bylo vykonáno především ohromně mnoho ve věcech školských.“ Byla provedena **nacionalizace obecného školství**; povinná školní docházka byla zvýšena ze šesti na osm let; počet občanských, středních a odborných škol byl nejméně zdvojnásoben; úroveň škol byla zvýšena - tím vším byl snížen počet analfabetů.

Dále stát investoval do **infrastruktury** jako podmínky dalšího ekonomického rozvoje. Byla to především výstavba kvalitních silnic a modernizace spojů. Místo brodů a dřevěných lávek zde rostly betonové mosty. V Užhorodě bylo dokonce postaveno letiště a zavedeno letecké spojení s Bratislavou, Brnem a Prahou. (O. Bojko, 1997, 121)

Levicově orientovaný Vašek Káňa (1932, 7n.) viděl jen samá negativa, která způsobovala česká vláda: v Užhorodě jsou krásné domy – ale pro české úřednictvo, krásná kasárna pro vojsko a nádherné banky. Ty půjčují a půjčují a celé vesnice se stávají nakonec majetkem bank. Panuje zde obrovský kontrast: honosné budovy pro české úředníky a bídné boudy pro zdejší obyvatelstvo. Češi jedou po dobrém obědě na výlet, aby vytrávili a nabrali nových sil k další práci. Na druhé straně se vlečou lidské stíny. Bosé a zaprášené nohy těžko odlepují od dlažby. Prázdné žaludky jim nedovolují kráčet rychleji. Večer usínají Rusíni hladoví na hromádkách kamení. To, že zdejší lid byl zadlužen, je jistě pravdou. Buď dlužil židovi, nebo bance. Zadluženost šla do milionových cifer. „Ani jediná kráva na Verchovině nepatří celá majiteli.“ (L. Štoll, 1977, 92) Na dluhy a exekuce upozorňoval ve svých statích I. Olbracht a mnozí další. Jednalo se o krutou realitu. Přesto je nutno říci, že v letech 1919 až 1933 vydala republika na speciální úkoly v Podkarpatské

Rusi ve věcech školských a zemědělských, ve veřejných pracích a v hygieně více než 1 600 000 000 Kč. (E. Beneš, 1934, 48 n.)

Období rozvoje přerušila světová hospodářská krize ve 30. letech 20. století. Ta zasáhla i ČSR - nejhorší dopad měla právě na Podkarpatskou Rus. Hned na jaře 1930 se zastavilo kolem 30 % podniků. Těžce dolehla krize zejména na těžbu, zpracování a vývoz dřeva.

Pravdou je, že Československo převzalo na Podkarpatské Rusi smutné dědictví, sociální těžkosti nešlo překonat za několik let. Proto ne všichni byli spokojeni s činy a výsledky politiky československé vlády. Přesto se domnívám, že za československé éry prošla země velkým všeobecným, především národním a kulturním vzestupem. Stačí, když si zajedete do Koločavy – přivítá Vás tam socha Ivana Olbrachta a nedaleko od ní se nachází Česká škola. Ta dnes funguje jako muzeum, ve kterém se chlubí bustou J. A. Komenského, portrétem T. G. Masaryka, českými učebnicemi a mnohými dalšími exponáty, které připomínají společnou historii v rámci Československa.

Vraťme se k politice. Prvním guvernérem Podkarpatské Rusi byl jmenován **G. Žatkovič**. Ten však 16. března 1921 podal demisi a prezidentovi republiky v obsáhlém dopise vysvětlil její příčiny. Demise představovala jakousi formu protestu proti přístupu pražské vlády k řešení zásadních otázek Podkarpatské Rusi. Žatkovič si postěžoval redaktorům novin *Prager Tagblatt* v únoru 1921, že guvernér je guvernérem jen podle jména. Po Žatkovičkově demisi místo guvernéra nebylo obsazeno až do roku 1923. (P. Švorc, 2007, 68n.) 16. listopadu 1923 byl do této funkce jmenován Anton Beskid.

2. 7 Autonomie; Podkarpatská Rus za druhé světové války

Autonomii pro Podkarpatskou Rus znovu v roce 1932 důrazně žádal dlouholetý **guvernér Anton Beskid**. Ani tehdy neuspěl. Milan Hodža (stal se předsedou vlády v prosinci 1935) začal vyjednávat o autonomii Podkarpatské Rusi na podzim roku 1936. Mohl navázat na prohlášení Edvarda Beneše z roku 1934, ve kterém uvedl, že československá vláda na své závazky vůči Podkarpatské Rusi nezapomněla a že zrealizuje vše, co je stanoveno v mírových smlouvách. (tamtéž, 229n.) Až v červnu 1937, kdy republika čelila především v sudetské otázce tlaku doma i v zahraničí, parlament schválil zákon č. 172/1937 *O dočasné úpravě právního postavení guvernéra Podkarpatské Rusi a o souvisejících opatřeních organizačních*. Ale ani toto nebyl zákon o autonomii. V čele Podkarpatské Rusi stál guvernér, nikoliv zemský prezident. (I. Pop, 2005, 120n.)

6. října 1938 byla v Žilině vyhlášena autonomie Slovenska. Tento akt podnítil politické síly Podkarpatské Rusi k rozhodné akci. Již 8. října 1938 dala československá vláda pod velkým tlakem souhlas s autonomií Podkarpatské Rusi. O tři dny později byla jmenována **první autonomní vláda Podkarpatské Rusi**. Do čela vlády byl po dlouhých jednáních zvolen Andrej Brody, který měl současně zastávat i funkci ministra školství. (P. Švorc, 2007, 242n.)

Již 9. listopadu 1938 byla v Chustu založena organizace Karpatská Sič podle vzoru nacistických SA a SS. Koncem listopadu 1938 byl na příkaz A. Vološina v okolí Rachova zřízen koncentrační tábor, první na území Československa. Do tábora byly deportovány osoby rusínsko-rusofilské orientace, kritizující Vološinovu vládu. Ústřední vládě nezbylo nic jiného než nečinně přihlížet. Byly paralyzovány zábory pohraničních území Čech, Moravy, Slovenska i Podkarpatska. (I. Pop, 2005, 140n.)

14. března 1939 vyhlásil slovenský sněm samostatnou Slovenskou republiku a téhož dne odevzdal Augustin Vološin německému konzulovi H. Hoffmanovi texty telegrafických depeší, v nichž oznamoval do Berlína, že také Karpatská Ukrajina vystupuje z česko-slovenské federace a vyhláší samostatnost pod poručenstvím německé říše. Následující den začala Zakarpatskou Ukrajinu obsazovat maďarská vojska. Maďarský parlament přijal 22. června 1939 zákon *O sjednocení podkarpatsko-ruského území s Maďarským státem*. (P. Švorc, 2007, 249n.) Horthyovské Maďarsko začalo s rozsáhlým drancováním přírodního bohatství Podkarpatské Rusi.

2. 8 Konec Podkarpatské Rusi a připojení tohoto území k USSR

Koncem listopadu 1943 prezident Beneš odletěl z Londýna do Moskvy, kde měla být podepsána československo-sovětská spojenecká dohoda. Beneš při hovorech s komisařem zahraničních věcí Olexandrem Kornijčukem (při zdržení delegace na britské základně v Iráku) řekl, že očekává navrácení této země Československu, a zároveň navrhl, aby se kulturně přimkla k Ukrajině. Beneš potom ještě v prosinci téhož roku opakovaně vyjádřil své přání, aby se po válce Podkarpatská Rus kulturně a jazykově přidružila k sovětskému Ukrajině. Stalin měl Benešovi říci: „Podkarpatská Rus bude Československu vrácena. Uznali jsme předmnichovské hranice Československa, a tím je to jednou pro vždy vyřešeno.“ (I. Pop, 2005, 156)

M. Litvinov 9. března 1944 konkretizoval problém poválečného osudu Německa i problém Podkarpatské Rusi. Ve svém rozboru pro lidového komisaře zahraničních věcí V. Molotova vyjádřil myšlenku, že pokud by Československo bylo ochotné odstoupit SSSR

Podkarpatskou Ukrajinu, mohlo by za to být odškodněno určitou částí Horního Slezska. V říjnu 1944 Sovětská armáda poměrně snadno, bez větších bojů, během necelých deseti dnů obsadila Podkarpatskou Rus (I. Pop, 2005, 156n.)

Problém Podkarpatské Rusi byl uzavřen mezinárodní smlouvou ze dne 29. června 1945, která rozhodla o připojení území Podkarpatské Rusi k SSSR. Smlouva byla sepsána ve slovenském, ruském a ukrajinském jazyce. Smlouvu podepsal ze strany SSSR lidový komisař zahraničních věcí V. M. Molotov a ze strany ČSR předseda vlády Z. Fierlinger. Představitelé tzv. Zakarpatské Ukrajiny pozváni nebyli – *O nás bez nás* - podobně jako v případě Mnichova 1938 v českých zemích. (tamtéž, 164)

22. listopadu 1945 přijalo prozatimní Národní shromáždění zákon o Zakarpatské Ukrajině a úpravě státních hranic se SSSR. Československý parlament smlouvu ratifikoval 6. ledna 1946. Ratifikační smlouvu podepsal prezident republiky Edvard Beneš a ministr zahraničních věcí ČSR Jan Masaryk. Tak v roce 1946 začala nová etapa ve vývoji Podkarpatské Rusi, která již nesla nový oficiální název, a to ***Zakarpatská oblast Ukrajinské sovětské socialistické republiky***. (P. Švorc, 2007, 262)

Jaromír Hořec (1992, 8) se domnívá, že československý parlament, který odhlasoval „ústavní zákon o Zakarpatské Ukrajině a úpravě státních hranic se Sovětským svazem“, k tomu neměl právo. Tento parlament totiž nevznikl v demokratických volbách, byl jmenován shora podle paritního zastoupení povolených politických stran. V žádném případě nemohl měnit ústavu a vzdávat se části území. Z toho tedy plyne, že jednání prozatimního parlamentu bylo protiústavní a je podle všech zákonů Československé republiky neplatné a odporuje i mezinárodním svazkům saint-germainské mírové smlouvy. Ať tak či onak, je pravdou, že smlouvou mezi Československem a SSSR ze dne 29. června 1945 se stala Podkarpatská Rus součástí Sovětské Ukrajiny. Smlouva nabyla účinnosti dnem 30. ledna 1946, kdy byly vyměněny ratifikační listiny. Podle této smlouvy se stávali dnem 29. června 1945 všichni českoslovenští občané, žijící na území Podkarpatské Rusi, sovětskými státními občany. (J. Vaculík, 1995, 22)

Sovětský režim se snažil demonstrovat především svou kladnou stránku. V Užhorodě byla založena univerzita a učitelský ústav. Téměř v každé vesnici bylo zřízeno kulturní středisko, i když primitivní. Komunistický režim také podporoval tzv. lidovou kulturu zakládáním amatérských pěveckých sborů, tanečních skupin, divadel, pořádáním spartakiád atd. (I. Pop, 2005, 169) Vše má i své stinné stránky. Lidové družiny vyzbrojené sovětskými zbraněmi, vyšetřující komise a zvláštní soudy posílaly na smrt a do koncentračních táborů na Sibiři nepřátele, což byli lidé věrni Československu, zejména

duchovenstvo, příslušníci inteligence, spisovatelé, učitelé a demokraté. (J. Hořec, 1992, 15)

2. 9 Nová Ukrajina

Zakarpatská oblast se stala součástí USSR. Prvního prosince 1991 se přes 90 % občanů, kteří se zúčastnili celoukrajinského referenda, vyslovalo pro nezávislost Ukrajiny a zároveň byl zvolen prezident republiky. Stal se jím Leonid Kravčuk. (O. Bojko, 1997, 241) Ukrajinská sovětská socialistická republika (USSR) vyhlásila suverenitu 24. srpna 1991.

V pěti ukrajinských okresech se k rusínské národnosti přihlásilo kolem 70 000 obyvatel. Ukrajina se potýkala a stále potýká s problémy Rusínů. Teprve v dubnu 2002 vynesl krajský odvolací soud rozsudek o uznání právoplatnosti rusínské národnosti. Na Podkarpatské Rusi to byl první případ soudního uznání existence národnosti Rusín od roku 1946. (I. Pop, 2005, 175)

2. 10 Zakarpatská oblast dnes

Mohu dodat pár postřehů z osobní návštěvy Zakarpatské oblasti v letech 2009 a 2010. Mezi příjmy obyvatel existují obrovské rozdíly. Ve vesnicích svázejí seno pomoci huculských koníků, po městech se prohánějí mercedesy. Hodně zámožných obyvatel si k majetku dopomohlo prodejem levného benzínu, vodky, cigaret a slunečnicových semínek. S rozhovoru s místními obyvateli většinou vyplývá, že chtějí žít lépe – a je jim v podstatě jedno, pod jakou vlajkou to bude.

Staří lidé někdy teskně zavzpomínají. Narodili se ještě v Rakousku-Uhersku, jako děti žili v Československu, následně v Maďarsku, od roku 1944 v Sovětském svazu a od roku 1991 na Ukrajině. A přitom nemuseli opustit svou rodnou vesnici. A vždy to bylo podobné – bída, hlad a odchody obyvatel za prací. Dříve si Rusíni chodili přivydělávat do Sovětského svazu, dnes odchází muži i ženy na západ Evropy či do Spojených států. Jejich děti zůstávají doma s prarodiči.

J. Župan (1997, 80n.) uvedl na pravou míru bídu Rusínů v současnosti. Je zde velmi málo orné půdy, přičemž půda je jílovitá a těžko obdělávatelná. Bez práce je více než 75 % lidí. Nezaměstnanost je tak vysoká, že lidé jsou nuceni jezdit za prací do jiných států, kde pracují 13-15 hodin denně včetně sobot a nedělí. Tito lidé často vykonávají nejtěžší a málo placené práce. Zpravidla vídají svou rodinu jednou za půl roku, potom se opět vrací do zahraničí. Tam šetří na všem, jelikož peníze schovávají pro manželku a děti. Z prostého

člověka se sdírá kůže, dobře se žije jen malému procentu lidí, zejména „mafianům“ a vedoucím pracovníkům.

Když projíždíte Zakarpatskou oblastí, prožíváte podobné pocity jako I. Olbracht v době, ve které on sám navštěvoval Podkarpatskou Rus. Nemůžete si nevšimnout, že se jedná o zemi kontrastů, o zemi zaostalou, ale také o zemi krásnou. Máte pocit, že se tady na mnoha místech zastavil čas. A pokud by člověk dokázal psát hodnotné romány, jistě by toto místo bylo výbornou inspirací pro vytvoření knihy, která by vstoupila do kánonu české literatury.

3. Výjimečnost prostoru Zakarpatska (sémiotika, topologie)

3.1 Sémiotika, topologie

Každé téma už bylo ne jednou, ale mnohokrát tematizováno a rozvinuto; určitý topos vystupoval v prostoru nesčetných děl. Při konkrétním tvůrčím aktu i recepci vstupují do vědomí tvůrce i čtenáře v závislosti na mnoha okolnostech ovšem jen některé kontexty a významy, nejčastěji ty nejproslulejší, zatímco ostatní zůstávají svinuté v kolektivním vědomí, ale čekají tam na příležitost, až budou opět aktivovány. (D. Hodrová, 1997, 20) Nezáleží tedy ani na tom, která místa či témata si vybereme a pokusíme se z nich budovat poetiky míst, ani tak nezáleží na počtu analyzovaných témat a míst, ale právě na tom, nakolik se podaří na těch několika vybraných místech postihnout onen obecný proces literárního svinování a rozvíjení témat a míst, respektive jejich významů a příběhů. Ve své práci jsem si vybrala právě prostor Zakarpatska, ačkoliv si uvědomuji, v kolika různých podobách byl již tento topos tematizován.

Proč právě prostor? Je nepochybné, že utváření krajiny, přírody a předmětného světa je důležitým literárním prostředkem. (A. Nünning, 2006, 639) Prostor je systém vztahů určených místy, směry a vzdálenostmi. Literární prostor není reálný prostor, ale je vnitřním prostorem díla, který specifickými prostředky reflektuje vnější realitu (mimetický realismus), nebo čistě imaginární prostor, předložený dílem v určitém výseku. (Z. Hrbata, 2005, 321)

Prostor bývá těsně spjat s časem. M. M. Bachtin (1980, 222) vidí souvztažnost prostoru a času a zavádí pojem chronotop (časoprostor, známý z Einsteinovy teorie relativity) i do literatury. Chronotop má v literatuře podstatný žánrový význam. Lze v podstatě říci, že právě chronotop určuje žánr a žánrové tvary. V literatuře jsou tedy časová a prostorová určení neodlučitelná. Proto kladu důraz ve své práci i na

chronologický přehled děl z prostředí Zakarpatska, protože právě časové určení hraje důležitou roli ve vnímání prostoru.

To, jak je prostor v literárním díle označován, vyvolává souběžně otázku, co se jím označuje, a tato otázka otevírá problematiku signifikace neboli značení. (Z. Hrbata, 2005, 322) Místa jako taková jsou dějištěm příběhů, prostředím, v němž postavy jednají. A tato místa patří do fikčního světa – přesto v mnoha případech odkazují k existujícím lokalitám. I Zakarpatskou oblast můžeme bezpečně vyhledat na mapě, je to geograficky určená část Země. Díla, kterými se zabývám v této diplomové práci, jsou spjatá s jedním konkrétním místem, a to právě Zakarpatskem. V mnoha dílech se toto prostředí prolíná s jiným místem či regionem, nejčastěji Prahou (například Vančurův *Poslední soud*).

3. 1. 1 Země kontrastů

Prostor Podkarpatské Rusi je výjimečný již proto, že se jedná o zemi kontrastů - o zemi okouzující přírody a zároveň o zemi těžké bídy a hladu. V *Bezedném roku* nás na tyto kontrasty upozorňuje i S. K. Neumann (1979, 63): „Na poloninách kvetou enciány,/ to po zákonu slepé přírody,/ a lidské květy jsou tu ušlapány,/ to po zákonu lidském.“ Do očí bijící kontrast popsal výstižně I Olbracht (182, 120): „Krásný kraj!“ a zároveň „Strašný kraj!“ Podobně vnímá toto prostředí i J. Zatloukal (2005, 311):

„Jít Podkarpatskou Rusí znamená píti z hluboké studnice proměny krás, naslouchati symfonii hor, polonin a krajin dívá se jiná tvář. Stokrát projíti tuto zem a vždy nalézati zdroje nových citů a myšlenek. Jít Podkarpatskou Rusí znamená i trpět a nenávidět. Vzepřít se proti minulosti, poučen z ní a pro budoucnost. Vůně Podkarpatské Rusi je tak silná, že se jí nikdy nezbavíš. Je zvláštní a různorodá. Pronásleduje, omamuje a mučí. To proto, že je tak krásná, že zvučí nejmohutnějšími básnickými symfoniemi a opět a znova nejsmutnější baladou lidskou na Vrchovině. Jít Podkarpatskou Rusí znamená myslet.“

I dnešní Zakarpatská oblast je plná kontrastů, snad ještě více než za časů Ivana Olbrachta se zde mísí dávná minulost s přítomností – koňské povozy ostře kontrastují s luxusními vozy zahraničních automobilek, to přijíždí muži z Čech, Německa či jiných koutů země na dovolenou do své rodné vlasti. Do očí bijící kontrast nacházíme mezi líbezností tohoto kraje a osudem jeho obyvatelstva.

3. 1. 2 Periferie

Prostor Podkarpatské Rusi se nachází z našeho pohledu na periferii. Z Čech se sem cestovalo výhradně vlakem. Museli se projet celé Čechy, Morava, Slezsko, Slovensko – a až potom se člověku otevřel pohled na tajemnou zemi. Podkarpatská Rus byla na periferii,

daleko od Prahy. Snad proto nebylo lehké z Prahy řídit zdejší oblast. Nebylo ani lehké porozumět zdejšímu kraji – kromě jazykové bariéry zde stála bariéra kulturní.

3. 1. 3 Dobrodružství či idyla?

Odlišujeme v zásadě dva odlišné chronotopy, dobrodružství a idylu. Dobrodružství předpokládá cizí nebezpečný svět, široké a pestré geografické pozadí, vykojení z obvyklého řádu života. (J. Peterka, 2007, 232) Naopak idyla zdůrazňuje zakotvení v bezpečí a důvěrném prostoru domova. V uzavřeném kraji dominuje práce, láska a soužití generací.

Česká literatura, které chyběla zkušenost moře, měla vždy blíže k idyle než dobrodružství. V tomto kraji Podkarpatské Rusi se ale ocitáme na pomezí dobrodružství a idylu. Na jedné straně se totiž spisovatelé ocitali v neznámém, cizím a potažmo i nebezpečném světě (kde ještě přežívali loupežníci a zbojníci), na druhé straně zde lidé žili v malých chýších bez komínů, v uzavřeném kraji, v němž dominovala láska, vzájemná pomoc, soužití generací, práce a bída. Život se zde řídil přírodními zákony a střídáním ročních období, podobně jako v realistických románech 19. století. Středobodem tohoto idylického prostředí se stala chaloupka, útočiště, kam se prchalo před velkoměstem. Chaloupka je obydlím skromným, nenápadným, nízkým, skrytým a zapadlým. Její střechu nejčastěji pokrývá sláma, mech či sníh, stíní jí větve ovocných stromů – to vše jakoby ještě podtrhovalo její skrytost, zahalenost a utajenost před okolím. Chaloupka je součástí přírody, a to i materiálem, ze kterého byla postavena. Svým způsobem je i místem doteku s posvátnem. Skrytost chaloupky je metaforou její skromnosti, nízkosti a malosti. Její skromnost a chudost je přitom příbytkem citu a lásky. (V. Macura, 1997, 46n.)

Lidé na Podkarpatské Rusi byli chudí, ale drželi více pohromadě, všichni se znali a pomáhali si. Snad i to fascinovalo české spisovatele. Stejně jako fakt, že zdejší lidé si řešili své problémy jen mezi sebou a po svém, bez ohledu na psané zákony. Nepotřebovali správní moc. Z tohoto pohledu se prostor Podkarpatska jeví jako idylický. S tím souvisí i pohyb z města (ve kterém hrdina ztratil iluze), do vesnice. Čeští spisovatelé již byli unaveni městem a hledali novou inspiraci. A tu našli právě na Podkarpatské Rusi. Město bylo odcizené přírodě, panoval v něm svět společenské přetvářky a hříchu. Naopak chaloupka na podkarpatské vesnici byla jakýmsi sakrálním prostorem.

Na druhé straně se jedná o prostor neidylický, který se vyznačuje pluritopičností (cesta z vesnice do města, nejčastěji do Prahy). Hrdinové některých románů se toužili dostat do velkoměsta. Lákaly je především lepší životní podmínky (cikánka Eržika

z Knapova románu *Pushta* touží najít štěstí ve městě, stejně jako Hanele z Olbrachtovy povídky *O smutných očích Hany Karadžičové*).

Osobně se domnívám, že Podkarpatská Rus není idylickým místem – odehrávají se tu osudové události. Prostor uvádí hrdinu mimo idylu, tam, kde řádí mor, válka a smrt. Většina děl je jen iluzí idyly. J. Zatloukal (2005, 310) vystihl nespoutanou divokost zdejšího kraje:

„Studená zeleň kapradin a vysoké traviny se vypínají nad padlými velikány. Ticho opanovalo toto bojiště, na němž příroda ukazuje sílu svého zákona. Brodíte se pralesem, kde celé hodiny nepotkáte člověka, neboť jste sešli s turistické cesty, abyste poznali divokou krásu přírody. Necht' tedy vás drtí jako pohádka se svými kletbami, ježibabami a tajemnými hrůzami přehlubokých lesů, kde všechny cesty se propadly a zarostly travou. Život a smrt nevládne nikde tak krutě vedle sebe, jako v karpatském pralese. Ticho padá na vaši hlavu a je vám úzko.“

3. 1. 4 Regionalismus

Regionální literaturou míníme především díla, která svou látku umísťují do určitého kraje, jež se snaží v líčení podrobně charakterizovat a vystihnout jeho zvláštní ráz, odlišující jej od jiných krajů. Literárními centry se mohou stát místa mající zvláštní postavení v sociální struktuře. (K. Krejčí, 2008, 71n.) Domnívám se, že právě takovýmto centrem (regionem) se stala pro české spisovatele Podkarpatská Rus.

Je prokazatelné, že čtenářské zájmy jsou determinovány dobou a prostředím. Doba žijící intenzivně dneškem volá po literatuře realistické a aktuální. Prostředí doby únavy a vyčerpání hledá úniky od skutečnosti. (tamtéž, 131) Od dvacátých let ve velkoměstě vládl konzumní způsob života. Protiváhou velkoměsta se stal venkov, rurální prostředí.

Velká hospodářská krize začala obrovským propadem akcií na americké burze a následným hospodářským kolapsem v roce 1929. Důsledky této krize dopadly i na Československo. A jak reagovali čeští spisovatelé na hlubokou krizi, nejen hospodářskou? Především úniky. Jednalo se o úniky do předcivilizačních světů. Jaroslav Durych utíkal do historie (*Bloudění*, 1929) stejně jako Vladislav Vančura (*Markéta Lazarová*, 1931). Konaly se útky i na neznámou Podkarpatskou Rus (Slovensko sice bylo také rezervoárem lidské společnosti, vzpomeňme například na povídku Boženy Němcové *Chyše pod horami*, ale Podkarpatská Rus byla zaostalá mnohem více). Tyto úniky od skutečnosti měly mnoho společného: baladičnost (většina děl končí tragicky), cyklický čas (čas, který podléhá zákonům přírody), četné personifikace, metafory a aktualizace mýtů (mytizovaný fikční svět).

Co bylo cílem regionálního románu? Zdůraznit krajové zvláštnosti proti nivelizujícím vlivům literárního centra. Jestliže centrem bylo a je velkoměsto, bývá s tím spojeno přesvědčení, že život na provincii nebo na venkově je zdravější a šťastnější. Spisovatelé z „centra“ tak hledali pro svá díla látky z různých provincií. A jednou z těch provincií byla zaostalá Podkarpatská Rus.

V regionálním románu můžeme pozorovat těsné sepětí procesu života generací s konkrétní lokalitou, tento životní proces se v regionálním románu rozšiřuje a detailizuje. Rytmus lidského života je sladěn s rytmem přírody. Hrdinové se odpoutávají od lokálního celku a odchází do města, kde buď umírají, nebo se odtud vrací jako marnotratní synové do rodného celku. (M. M. Bachtin, 1980, 351n.) Po odchodu do města toužili mnozí Rusíni, jejich touha je zachycena i v mnoha románech a povídkách.

Ve velkém světě (ve velkoměstě) jsou lidé osamocení, egoisticky uzavření do sebe a zjiště praktičtí, práce je rozdělena a odlidštěna, věci jsou odtrženy od pracovního procesu. A tento svět je třeba sjednotit na nové bázi, zlidštit. Je třeba si najít nový vztah k přírodě. Snad proto se prostor Podkarpatské Rusi stal pro české spisovatele ve 30. letech tak populární. Většina významných spisovatelů žila ve velkoměstě, v matičce Praze. Tempo života se začalo zrychlovat, lidé se stávali více uzavřenými do sebe, práce se stávala odlidštěnou. A spisovatelé začali hledat nový vztah k přírodě. Návrat k přírodě v sobě skrýval i návrat k lidské přirozenosti. Podobné myšlenky zaznívaly již za preromantismu, vzpomeňme na J. J. Rousseaua.

3. 1. 5 Exotika

Po připojení Podkarpatské Rusi k Československu vstoupily do české literatury jako významný topos Karpaty. Literární podoba tohoto místa, vznikající zprvu v průvodcích, reportážích a črtách, se vyznačovala typickými rysy exotického místa, divočiny. (D. Hodrová, 1994, 65)

Slovo *exotický*, tj. orientální, nápadný, cizokrajný, neobvyklý (Slovník spisovné češtiny, 2006, 80), pochází z francouzského přídavného jména *exotique* a vyjadřuje to, co nepatří k západní civilizaci. Důležitý je fakt, že v exotickém umění se zobrazuje to, co patří vzdáleným zemím. Exotika předpokládá, že se cizí záměrně postaví do protikladu ke svému, cizost cizího se u exotiky zdůrazňuje, vychutnává a detailně zobrazuje na pozadí myšleného svého, obvyklého a důvěrně známého. (M. M. Bachtin, 1980, 237)

První významnou vlnu exotismu a módu exotického místa zaznamenáváme v evropské kultuře počínaje osvícenstvím a preromantismem. Exotismus se tehdy rozvíjel

nejen v souvislosti s kolonizací a christianizací exotických krajů, ale též s proměnami evropského myšlení. Utvářel se ideál přírodního člověka a v obraze divočiny se aktualizovaly mýty o ztraceném ráji a ztraceném dětství lidstva. Co znamená exotické místo – divočina – pro evropskou kulturu a evropský román? Je to místo, které je vzdáleno, a to nejen prostorově, případně i časově, ale také svým charakterem přírodním a společenským. Liší se od východiska pohledu autora a od místa jeho vyprávění. Je to místo ležící mimo, jinde. Vzdálenost východiska pohledu a cesty od divočiny nemusí být nijak velká – za divočinu může být pokládán odlehlý kraj v rámci téže země. Cesta do divočiny je také cestou k sobě, k sebepoznání, k demaskovanému a obrozenému lidství, cestou noetickou, která je spjatá s 20. stoletím. (D. Hodrová, 1994, 133n.)

Česká literatura nemohla čerpat z koloniální tradice jako například Velká Británie, Francie, Španělsko, Nizozemí či Rusko. Proto v naší literatuře nenajdeme koloniální romány tradičního typu (exotické romány). Avšak příběhy a obrazy z Podkarpatské Rusi v české meziválečné próze zhodnocují exotiku zároveň blízkou i vzdálenou – poměrně blízkou od metropole, a přesto jí vzdálenou svým prostorem a časem. (Z. Hrbata, 2005, 492)

Čeští spisovatelé byli okouzleni odlišností tohoto kraje – tady se totiž zastavil čas. A tato časová odlišnost způsobila i odlišnost prostorovou. Ačkoliv se pořád jednalo o západní Evropu, některá místa připomínala skoro orientální kraj: Tento kraj měl blíže k Rusku než ke Slovensku, domnívá se J. Durych (1993, 5) „jest více na východ, k Rusku, Byzancii, Asii, židům, turancům a cikánům, skoro už poušť.“ Durychovi se navíc zdálo, že pod cikánskými čely místních lidí se blýskají bělma pardálů a tygrů, v Rusínech viděl tibetské nomády a v karpatských kopcích shledal krajinu podobající se střeše světa, Afganistánu, Buchaře, a především zemi středu. Jako by se naše vlast dotýkala Číny. (P. Kosatík, 2010, 331) Podobný názor měl i Vojtěch Lev, který ve své brožuře *Brána na východ - Karpatská Rus* (1920) upozorňuje na „nešťastnou zemi, monstrum Evropy, půl Orientu, půl Ruska, kde se neštěstí usídlilo a zločin byl domovem.“ (J. Vaculík, 1995, 6)

Prostor Zakarpatska je tedy rozhodně prostorem exotickým, protože zobrazuje cizí, jiné a vzdálené (nejen geograficky). Kromě exotismu geografického, který pramení z rozdílů prostředí, kultur a národů, zde můžeme vystopovat i exotismus v čase (historický exotismus jako únik z ubohé přítomnosti). Spisovatelé najednou začali toužit po tom, co bylo jinde a kdysi.

Co bylo na Podkarpatské Rusi exotické? V podstatě všechno – exotika prostoru, exotika rostlin (zde ještě běžně kvetou enciány, které jsou jinde velice vzácné), exotická zvířata (s medvědem se jinde nemůžete běžně setkat) i exotika zdejších obyvatel.

A jak vypadá takové setkání s exotismem? Nejprve je vizuální – oko nejdříve vnímá jinakost místa obrysy a barvami, ke zraku se potom přidruží radost z vůní a doteků. Následně si začnete všimnout i nezvyklých jmen a názvů. Kolik žen a dívek se v Čechách jmenovalo Hafie či Polana? Kolik českých vesnic nese název podobný Koločavě či Sinovíru? Stačí málo, jedno nebo dvě písmenka, a už se ocitáte na poli exotismu.

O tom, jak člověk vizuálně vnímá exotismus, vypovídají slova J. Zatloukala (2005, 309): „Jako velkolepá básnická symfonie zajala mne Podkarpatská Rus, neúprosně žehnaná záplavou letního slunce, vyprahlá a mlčenlivá. Její vůně se rozpínala výdechem bezpočetných květů, strhovala výškami hor, proudila čerstvou krásou hlubokých údolí Viči, Terebly, Riky, Černé a Bílé Tisy. Vůně Podkarpatské Rusi je prudká jako její spádové hučící řeky, ženoucí se po vyvrácených balvanech a stromech, záludné a odvážné vždy vybojovávají si nové koryto. Utajená moc vodstva, spoutaná zelenými okovy břehů, kolikrát již rozdrtila jejich jarní pýchu, aby se rozezpívala revoluční písní, která ničí vše, co se jí postaví v cestu. Zatřese ubohými chyšemi, nezastaví se ani před dobytím, který žalostně mečí, nesený sráznými vlnami divoké povodně. A rusínský lid nadarmo lomí rukama v překrásných údolích, které jako by byly stvořeny jen pro oči básnickovy.“

Olbracht reflektuje svou cestu jako **sestup do minulosti**, jejíž součástí je i pohanská mytologie. Více viz kapitola 4. 7. 2.

3. 1. 6 Mýtus

České substantivum mýtus je odvozené z latinského slova *mythos* a znamená příběh nebo vyprávění. Mýty vyprávějí o tom, co je archetypální, prazákladní; zachycují prazákladní lidské pocity, situace a otázky – Jak vznikl svět? Jak vznikli bohové? Jak vznikl člověk? Je něco po smrti? Mýtus je tedy symbolickým vyprávěním. Vystihuje archetypální lidské situace, spojuje člověka s vesmírem, harmonizuje ho s transcendentem, vysvětluje jevy za hranicemi rozumového poznání. A navíc se odehrává v nadčasovosti. Mýtus je ztělesněním stálých a neměnných pravd (D. Mocná, 2004, 400)

Na Podkarpatské Rusi přežívají ještě nadpřirozené bytosti (zejména duchové a démoni). Na pomoc nemocným se volá „bába kořenářka“, která zlovolné duchy z těla vyháň pomocí nejrůznějších lektvarů. Zdejší prostor se vymyká z přítomného času – tak na nás působí některé Olbrachtovy popisy pralesa, tlení, ticha i dávno vyhynulého krkavce. Olbracht navazuje dojem jakéhosi bezčasí obklopujícího mikrosvět horské vsi. (L. Lantová, 1982, 260)

Rusíni na venkově žili ještě ve 30. letech 20. století prapůvodním a primitivním životem, obklopeni panenskou přírodou a magickou mocí země. Byli pověřiví, věřili přirozeně na čarodějnice a hadí krále, stejně jako věděli, že v červenci zraje obilí. V tomto kraji se spojovala kouzla a nebezpečí, tajemství a hrozby – podobně jako v pohádkách. Ale většina lidských životů nekončila šťastně. Jako by nikdo v tomto kraji nemohl být trvale šťastný.

V Československu se utvářel mýtus o Podkarpatské Rusi. Vždyť i v Olbrachtově románu o Nikolu Šuhajovi má podkarpatská tematika rysy uzavřeného patriarchálního světa, určovaného jednotou přírody a folklorní tradice. Jsou zde nastíněny základní otázky rusínského osudu a hledání „duše“ rusínského národa. A navíc tento román zachycuje zrození mýtu v regionu na okraji civilizace. Podobným mýtem o venkově (na okraji civilizace) je i Čapkův *Hordubal*.

Podkarpatsko se svým způsobem stalo mýtem české kultury, docházelo k mytizaci zdejšího kraje. Na druhé straně vznikaly i dokumentární prózy a reportáže, které ukazovaly rozdílnosti a zvláštnosti zdejšího společenství. Demytizovaly tento prostor, depoetizovaly přítomnost a drsně popisovaly zaostalost tohoto kraje. Této problematice se blíže věnuje kapitola 4. 1.

3. 2 Specifika prostoru Zakarpatska – Zaostalost

Ivan Olbracht viděl zdejší prostor jako vesnici jedenáctého století. Jedenácté století v něm evokovaly životní poměry, náboženství, pověry, lidové zvyky, zábavy a především stav předcházející vynálezu pluhu - stupeň, který vesnici včleňuje do historické doby raného středověku, na přelomu pohanství a křesťanství, v českém kontextu zachycené Kosmovou kronikou: „Do jedenáctého století se kdesi zvenčí provalila velká díra a tou se do šera středověku divoce a s šumotem žene dvacáté století. Jistě, prozatím jsou z toho jen zmatky v hlavách i v životě. Hle, od dřevěného kostelíka jde církevní průvod s farářem, zpívá nábožné písně a nese obrazy svatých; a mezi těmi jest i obraz Leninův, a naprosto ne jako demonstrace proti církvi. (...) A tamhle v tom domku bydlí čarodějnice. A tamhle je demokratická škola. A tamhle četnická stanice. Nemůže být ani jinak.“ (I. Olbracht, 1982, 24n.)

Bylo to třinácté století s živoucím pánembohem nejen křesťanským, nýbrž i pohanským. K čemu je třeba karpatským pastevcům a dřevorubcům křesťanský bůh? Nepotřebují ho. Stačí jim prastarý bůh pastevců, stád a země.

Ve 20. a 30. letech 20. století již vstupovala Podkarpatská Rus pomalu ze středověké zaostalosti do civilizace 20. století. Proč středověká zaostalost? Před první

světovou válkou umělo číst a psát jen 15 % zdejších Rusínů, kteří měli k dispozici osmnáct soukromých rusínských škol. I maďarských škol bylo málo a docházka do nich byla v horských krajích nesnadná a mezi rolníky neoblíbená. V některých okresech bylo až 98 % analfabetů. Před první světovou válkou tu neexistovaly žádné politické strany. Demagogové zde měli možnosti na Západě netušené. „Byla to nejchudší, nejzaostalejší a alkoholismem nejvíce postižená část monarchie. Lid, pracující na svých primitivních trpasličích hospodářstvích, byl podroben prastarým služebnostem, povinným pracím na farských a učitelských pozemcích, nuceným naturálním dávkám. Více než polovina půdy patřila maďarským velkostatkářům, rusínští rolníci odcházeli do emigrace.“ (J. Vaculík, 1995, 5)

Rolník užíval k obdělávání půdy nejprimitivnějšího nářadí. Do lesa vyrážel se sekyrou, na pole s motykou. Bylo možné spatřit i vůz o plných dřevěných kolech vydlabaných z pařezu. I stavení byla převážně dřevěná, roubená došky nebo krytá šindelem. Pec v chatě vařila, svítila i hřála zároveň. Karpatoruské chýše neměly komíny, dým z pece se valil do světnice a odtud se došky dral ven. Chýše neměly ani pořádné podlahy – ve většině chalup tvořila podlahu udusaná hlína. Rusíni se drželi ještě prvotního způsobu pastevnictví. Obvyklým způsobem hospodaření bylo tzv. divoké trávopolní hospodaření – celá obec měla rozděleny horské pozemky na dvě části. Jednu část orala a obdělávala, druhou polovinu užívala na pastvu. (V. Drahný, 1923, 42) Zemědělství na Podkarpatské Rusi se nedařilo i z jiného důvodu. Rolníci málo hnojili, umělá hnojiva většinou ani neznali. Nepoužívali střídavý osevní postup, ale dávali přednost úhoření půdy. Žádné zemědělské stroje (kromě pluhu či vozu) neměli rolníci k dispozici. (P. Švorc, 2007, 103) Navíc na Podkarpatské Rusi byly velmi rozšířeny nakažlivé nemoci, zejména neštovice či břišní tyfus nebo tyfus skvrnitý. (A. Kožmínová, 1922, 27)

Právě obrovská bída doháněla mnohé Rusíny k odchodu za lepším. Nejčastěji odcházeli do Ameriky. O tomto fenoménu se dočteme hned v několika prózách (Vančurův *Poslední soud*, Čapkův *Hordubal*, Durychova díla *Duše Podkarpatské Rusi* i *Toulky po domově*, Komárkovy *Lovy v Karpatech*, Knapova *Pushta* i Tomečkovy romány *Mezi dvěma výstřely* a *Zlatá mandragora*).

3.3 Specifika prostoru Podkarpatské Rusi - Židé

Specifikem tohoto prostoru jsou mimo jiné židé. Víme, že již kolem roku 1720 se začínali na Podkarpatskou Rus, snad ještě více než na Slovensko, hrnout židovští přistěhovalci ze sousední Haliče. V masovém měřítku sem židé přicházeli ke konci 18.

století. Počet židovského obyvatelstva vzrostl během první světové války díky početným válečným uprchlíkům z Haliče. Na konci války představovalo židovské obyvatelstvo téměř patnáct procent obyvatel Podkarpátí. (P. Švorc, 2007, 155n.)

Zdejší židé se soustředili spíše ve městech, ale i na venkově jich najdeme velké procento. Měli v rukou obchody, koncese, řemesla i průmysl. Obchody s pálenkou a vínem byly výhradně v jejich rukou. Část židů byla učiteli na židovských školách, vzdělanější se stávali lékaři či advokáty. Kromě svého jazyka jidiš a zkomolené němčiny ovládali i rusínské dialekty. Zdejší lid byl zaostalý a negramotný, bez žida se neobešel. Každý z gazdů měl svého žida, kterému důvěřoval. Protože negramotný rusínský lid, který se podepisoval třemi křížky, nedokázal nic vyřídit, obracel se s důvěrou na židy. (A. Kožmínová, 1922, 19n.)

Díky židovské inteligenci a obeznámeností s politickými poměry (byť jen četbou novin) byl značný i jejich politický vliv. Nepřehání se tedy, když se říká, že kdo získá na svou stranu židy, získal veškeré obyvatelstvo. (J. Brody, 1923, 124) Snad i proto v prvních letech po vzniku ČSR docházelo na Podkarpatské Rusi k řadě konfliktních situací mezi majetnějším židovským obyvatelstvem a novou státní mocí, kterou představovalo české úřednictvo, vojáci a četníci. Židovští podnikatelé, bankéři, obchodníci i krčmáři s příchodem českého živlu (dravého, ekonomicky silného a navíc se státním mocenským zázemím) začali po roce 1919 ztrácet své bývalé ekonomické pozice. (P. Švorc, 2007, 163n.)

Židé však byli velice uzavřenou skupinou. Přesto se spisovateli Ivanu Olbrachtovi podařilo nahlédnout i do přísně uzavřeného světa rusínských židů. Nejprve v knize reportáží *Země beze jména*, později v souboru tří povídek *Golet v údolí* (1937).

Během druhé světové války bylo z území Podkarpatské Rusi deportováno do koncentračních táborů 76 271 Židů a většina z nich tam našla smrt. Celkově postihl holocaust 104 177 židovských obyvatel Podkarpatské Rusi, kteří se už nikdy nevrátili domů a zahynuli na různých místech v nacistických koncentračních táborech. (P. Švorc, 2007, 186)

3. 4 Specifika prostoru Zakarpatska – Alkoholismus

S židy často souvisí i další fenomén, alkoholismus. Židovští krčmáři byli velice často považováni za příčinu šíření alkoholismu a v souvislosti s tím za příčinu zchudnutí nežidovských zemědělců. (Ch. Kugel, 2005, 150)

Karpatský Rus měl nepatrné požadavky. Muži pracovali v lese při kácení dříví nebo paroplavbě, ženy obstarávaly hospodářství. V pondělí, časně z rána, odcházel gazda s tlumokem do práce a vracel se v sobotu, aby se převléknul a mohl jít v sobotu do kostela. Po kostele se sešla celá vesnice v židově hospodě, aby utopila celý týdenní výdělek v kořalce.

Na problém alkoholismu se poukazuje hned v několika románech. Na zhoubnost alkoholu si posvítil Z. M. Kuděj v románu *Horalská republika* (1932). Zde alkohol „zničil“ Popivčuka Leše, čtyřicetiletého dřevorubce a voraře. Jindra Zoder si pro svůj román s názvem *Petro* (1935) vybral alkohol jako ústřední motiv příběhu. V románu Josefa Knapa *Pushta* (1937) dovede alkohol do záhuby učitele Kameníka. Hlavní hrdina Koenigsmarkova románu *Cesta sekčního šéfa k moři*, dr. Oldřich Vorel, nejprve utone v moři vodky, poté v náručí místních dívek a vdov a následně v nekonečných úplatcích.

3. 5 Specifika prostoru Zakarpatska – Pytláci a zbojníci

Karpatské pralesy dodnes hostí hojně medvědů, vlků, vysoké a černé zvěře. Zejména ta ničila z velké části chudou úrodu rusínských políček. A nejen proto je pytlákem skoro každý Rusín. V lese se totiž cítí svobodný a volný. (A. Hora, 1919, 11n.)

Tuto problematiku ve svých prózách zachytil Jaroslav Hubálek, J. Vrba a J. Komárek. Všem třem bude věnován prostor v následující kapitole. Na problematiku pytláků na Podkarpatské Rusi upozorňoval i milovník přírody Jaromír Tomeček, například v románu *Vu! se směje* (1944), *Země zaslíbená* (1947), *Marko* (1967) či v črtách *Kameje* (1970).

Téma zbojníků se objevuje nejen v jednom z nejslavnějších románů z Podkarpatské Rusi, *Nikolu Šuhaji loupežníkovi*, ale také v Tomečkově románu *Mezi dvěma výstřely* (1972), který je inspirován právě Šuhajem a vypráví o posledních zbojnících Poloninských Karpat, o Lepejovi a Klevcovi.

3. 6 Specifika prostoru Zakarpatska – Pověry

Když Češi přijeli do neznámé země, zaskočila je zdevastovanost země, neexistence národní inteligence, neustálá hrozba epidemie a především pověrčivost – Rusíni uctívali svátek medvěda; věřili, že kdo v tento den pracuje, toho uškne had, nebo mu medvěd podává ovce; vyprávěly se pověry o začarovaných jelenech, které nikdo nemůže zastřelit; povídalo se o strašidlech, vílách a lesních mužích.

„Podkarpatský Rusín je náchylný k mudrování, filosofování a jsou v něm silně zakořeněny náboženské zvyky. Rusín se rád podrobuje zákonům světským a božím. Nicméně jeho zvyky a pověry, od pradědů převzaté, průběhem dlouhých let vytvořené a přetvořené, jsou nejmocnějším vodítkem jeho činů a jeho života.“ (A. Markuš, 2005, 283)

Na víru v pověry upozorňovalo mnoho českých spisovatelů, snad v každém románu najdeme zmínku o pověřivosti. I čeští lékaři popisovali, jak se potýkali s problémy pověr, které přímo ohrožovaly lidské životy. Rodina skrývala nemocného na půdě v seně či ve slámě, měl-li být odvezen do nemocnice. Činili tak především horalové, kteří věřili, že ten, kdo se odveze do nemocnice, zemře. V pozdějších letech byla cena nemocničního léčení (22 – 25 Kč denně za nemocniční léčení) tak vysoká, že by mnohé chudé obyvatele zcela zruinovala. (Š. Mikulaninec, 2005, 172)

Zákony přírody není možné přestoupit - neboť příroda je tvrdá a nemilosrdná. Její duchové jsou zlí a mstiví. „Proto i zákony přírody – národní obyčeje a pověry – zejména v těch krajích, kam jen stěží se dobývá světlo poznání, jsou silnější než zákony světské nebo boží.“ (A. Markuš, 2005, 284) Přesto i zde přežívá Bůh, zejména na poloninách. Tady je člověk Bohu blíže, o tom ví své i Čapkův *Hordubal*.

3. 7 Specifika prostoru Zakarpatska – Okouzlující příroda

Podkarpatská Rus je mimořádně krásnou zemí. Karpatské přírodní scenérie okouzlí mnohé turisty. Dřevené chaloupky a chýše roztroušené po svazích polonin vyhlížejí jako lístky sedmikrásek. Podkarpatská Rus patří stále ještě k nejkrásnějším zemím Evropy – pokud se týče flóry a fauny. Na mapě Evropy už není mnoho míst, kde kvetou bílé orchideje či se prohánjí karpatští medvědi.

Karpatská flora je neobyčejně bohatá – zvětraliny pískovců jsou velmi úrodnou půdou. Nejvyššími horami jsou Hoverla (2058 m) a Pop Ivan (2036 m). Po zvlněných hřebenech se táhnou rozsáhlé poloniny, které se na jaře a v létě proměňují v kouzelné koberce narcisů, krokusů, zlatých lilií, enciánů, protěží, alpských růží i divokých rododendronů. V horských bystřinách se můžete napít křišťálové vody. Vody přinášejí polím vláhu a lidem obživu, ale i nebezpečné záplavy v neregulovaných tocích. V údolích roste kolem potoků devětisil s listy vysokými přes dva metry.

L. Kaigl (2005, 210), jenž svůj příspěvek psal ve třicátých letech, popisuje příchod jara do Karpat: sníh roztaje a kalné vody z horských velikánů se řítí a vše strhují, když hřebeny hor zazáří tisíce květy, v létě když slunko vše spálí, že ani travičky není pro

dobytek, nebo když bouře řádí po hřebenech hor, lid se zbožně dívá do oblak, věří a čeká, co Bůh dá.

Podkarpatská Rus se svými vysokými hřebeny hor, s hlubokými lesy, pestrými loukami, posetými tisíci květy, sluncem a sněhem, jasnou i chmurnou náladou, lesními bystřinami, doškovými střechami a svéráznými kroji vábila mnoho výtvarných umělců, kteří způsobili nový rozmach v malířství. (L. Kaigl, 2005, 212)

3. 8 Slovenská meziválečná próza – lyrizovaná próza a naturizmus

Slovenská lyrizovaná próza a slovenský naturizmus vyznačují některé podobnosti s tvorbou českých autorů v první polovině 20. století, těch autorů, kteří se inspirovali Podkarpatskou Rusí.

Slovenskou meziválečnou prózu, právě lyrizovanou prózu a naturizmus, ovlivnil švýcarský spisovatel **Charles Ferdinand Ramuz**, básník vesnického románu. Postupně dospěl od úzkého regionalismu k básnickému zobrazení vztahu prostého člověka ke kraji, půdě, osudu a k novému typu básnického regionalismu. Ramuzův román *Savojský chlapec* (1936) v dialozích a popisech prolíná básnický jazyk se stylizovaným napodobením řeči venkovanů, nářečních a hovorových prvků. Osudová rozhodnutí jsou často nelogická, ale podřízená rytmické posloupnosti baladicko-lyrických obrazů, děj je se symetrickou pravidelností umisťován do hor nebo do jezerní krajiny. (Slovník světových literárních děl, 1989b, 172)

Ch. F. Ramuz měl vliv i na francouzského spisovatele **Jeana Giona** (1895 – 1970), který v Čechách proslul především povídkou *Muž, který sázel stromy* (1953). Giono v předvečer druhé světové války vyhlásil tažení proti pseudocivilizaci velkoměsta, strojů a politice. (O. Čepan, 1977, 65) Svými díly tzv. prvního období patří k regionalistické meziválečné próze a jeho dílo bylo přínosem pro český ruralismus 30. a 40. let a obzvláště pak ovlivnilo slovenskou lyrizovanou prózu D. Chrobáka a M. Figuli. Gionův román *Hlasy země* zdůrazňuje motivy návratu k půdě, přírodnímu rytmu a kolektivnímu vědomí. Tématem je člověk hluboce zakořeněný v rodném kraji (zde v Provence), sžitý s přírodním děním. (Slovník světových literárních děl, 1989a, 292n.)

3. 8. 1 Slovenský naturizmus

O. Čepan (1977, 11) ve své publikaci *Kontúry naturizmu* odlišuje lyrizovanou prózu a naturizmus, nicméně oba dva proudy slovenské literatury vykryštovaly v době meziválečné. Zatímco lyrizovaná próza má blízko k novorealismu, naturizmus neboli próza

poetického vidění (D. Chrobák a M. Figuli) má blížeji k novoromantismu, ale nese v sobě také prvky mýtu, vitalismu, regionalismu a animismu. Tematika děl je redukována na vyhraněný okruh exkluzivních námětů (zatímco lyrizovaná próza mohla lyrizovat téměř cokoliv). Naturismus obnovil téma vesnice a obrazy člověka v protikladech (kolektivismus – individualismus, racionalismus – iracionalismus, primitivismus – intelektualismus, introvert – extrovert, pasivní – aktivní, věčně ženské a věčně mužské, lyrika – epika). Naturismus svými netradičními souvislostmi a moderními výrazovými prostředky přispěl k inovaci celé slovenské prózy. (O. Čepan, 1977, 47n.) Právě naturismus je únikem člověka do přírody a archaiky (vyplývá z deziluze, politických zápasů v meziválečné době a zlověstné předtuchy blížících se katastrof), většina děl je baladického rázu.

Próza **Margity Figuli** (1909 – 1995) má lyrický patos, kterého dosahuje rytmiickým frázováním vět, syntaktickým paralelismem a bohatým výskytem básnických tropů. Její román o návratu ztraceného ráje *Tri gaštanové kone* (1940) patří k vrcholným dílům slovenského naturismu. (Encyklopédia slovenských spisovateľov, 1984a, 141n.)

Spisovatel **Dobroslav Chrobák** (1907 – 1951) už ve své první povídce *Les* (1924) vytvořil neobvyklý pohled na tradiční svět slovenské prózy – na vesnici a horskou přírodu, spojil tu realitu vesnického života s fantastikou lidových pověstí. Jeho příklon k naturismu se projevoval odporem k městu, příklonem k vesnici a jejímu přírodnímu prostředí. Mezi díly slovenského naturismu vyniká sbírka novel s názvem *Kamarát Jašek* (1937), jejíž úvodní novela *Kamarát Jašek* je situována do horského prostředí dřevorubců. (tamtéž, 243n.)

Dílo **Františka Švantnera** (1912 – 1950) oscillovalo mezi archaickým mýtem a lidovou baladou. Pro nás jsou důležitá dvě díla z jeho prvního tvůrčího období – lyrickoepická *Malka* (1942) a *Novesta hôľ* (1946). Fr. Švantner v nich oslavuje přírodu a přírodní život, díla jsou situována do andělských zemí nikoho a dochází v nich k prolínání naturismu a lyrismu, iracionality a fantastiky, senzualismu a erotiky. Základním tématem díla *Novesta hôľ* je hledání údajného soka v lásce a pokusy o jeho odstranění. Zaujme zejména lyrická evokace horské přírody a její významová interpretace z více hledisek (konflikt teismu a pohanství, svár přírodního a společenského člověka, spor mýtu a dějin). (Encyklopédia slovenských spisovateľov, 1984b, 177n.)

3. 8. 2 Slovenská lyrizovaná próza

V tvorbě slovenské lyrizované prózy se objevují podobná témata jako u českých spisovatelů, kteří se inspirovali Podkarpatskou Rusí: lidská bída (Ján Hrušovský: *Zmok*),

deformované lidské vztahy (Ján Hrušovský: *Dve sestry*) a baladičnost. Mezi baladami vyniká Jilemnického *Vítazný pád*, kde zápletku tvoří láska – smrt – sociální situace. Podobného rázu je i baladický román *Pole neorané*, ve kterém dominuje opět láska a sociální poměry. Milo Urban se soustředí na tvrdé podmínky života na vesnici. Prozaická díla Ľuda Ondrejova *Zbojnická mladost* (1936) a *Jerguš Lapin* (1938) obnovují baladický základ slovenské prózy dvacátých let, přičemž vychází z balady sociální (zbojnické). Díla v sobě nesou těžkou atmosféru 30. let, dobu hospodářské krize. (J. Števček, 1973, 264n.)

Ústředním tématem slovenské lyrizované prózy je **dědina**. J. C. Hronský ve svých povídkách (*Osud Matúša Čupaja Čierneho*, *Jarný vietor*) představuje život dědiny jako složitou hru citových a sociálních vztahů. Dědina je podle něj svět labilní, skrývajících možnost tragédie, hrdiny doprovází ztráta jistoty, obklopuje je svět plný starostí. (tamtéž, 94) P. Jilemnický svůj vztah k dědině získal při pobytu v Kysuciach. Tento pobyt mu otevřel pohled na krásu dědiny, ale také na její velkou bídu - proto se soustředil především na sociální témata hýbající dědinou. (tamtéž, 242n.) Milo Urban chápal dědinu jako danost i jako symbol. Zobrazoval ji jako pevný organismus, který je schopný vyléčit člověka; organismus, který učí člověka správně žít, zdravě pojmát život a chápat ho. (tamtéž, 67n.)

Fr. Švantner (autor slovenské lyrizované prózy i naturizmu) si za své hrdiny vybíral postavičky obyčejných vesnických lidí, pastýřů a sedláků. Tímto výběrem udivoval literární kritiky, kteří předpokládali, že vesnická tematika s postavami obyčejných lidí nemůže literatuře přinést už nic nového. Vesnické postavy jsou však v autorově pojetí osvobozené od veškerých civilizačních konvencí a žijí v blízkém sepětí s přírodou. Tito živelní lidé se dostávali do konfliktů, jejich život se odvíjel v protikladech – dobro a zlo, láska a nenávisť apod. Toto vidění světa umožnilo Švantnerovi nasytit dílo nejen náladovostí, proměnlivou atmosférou a baladičností, ale také pohádkovou fantastikou lidové slovesnosti. (T. Svobodová, 2008) Jeho postavy vychází z reality, ale jsou přetvářeny v literární fikci. Švantnerovy postavy byly nehmatatelné, vibrovaly a přeměňovaly se, ocitaly se na hranici snu a bdění, zračily se v nich záchvěvy vědomí a nevědomí. (O. Čepan, 1977, 206)

Švantnerův román *Sedliak* chvílemi připomíná Čapkova *Hordubala*. Švantner ve svém románu vykreslil prototyp sedláka, jehož smyslem života je obdělávat, zasít a sklídit. A když se někdo usadí blízko jeho chalupy, chce ho vyrušovat, zasahuje do jeho intimního prostoru a vztahu mezi ním, přírodou a prací, naruší to jeho klid. Každá změna narušuje jeho přirozený rytmus, vztah mezi člověkem a přírodou. (J. Števček, 1973, 164) Lze říci, že ve Švantnerových novelách zaznívá, že „příroda je zárukou štěstí.“ (tamtéž, 188).

Naopak v románech českých autorů, kteří se inspirovali Podkarpatskou Rusí, se nám příroda jeví spíše jako živel, který zabíjí.

3. 8. 3 Česká lyrizovaná próza

V této souvislosti by bylo na místě připomenout, že lyrizovaná próza měla své místo i v české literatuře, ovšem datujeme ji již kolem roku 1900. Lyrizovanou prózu psal kdekdo, charakteristické byly slohové proměny od impresionismu po secesi. Za průkopníky lyrizace je považován Vilém Mrštík (zejména *Pohádka máje*), Růžena Svobodová a Josef Karel Šlejhar. V lyrizované próze jsou nápadné především jazykové prostředky běžně používané v lyrice (obrazná pojmenování, zvuková ladění vět, odstavců a promluvy jako celku). (J. Lehár, 2006, 432n.)

Svémi obrazy přírody a spojení člověka a země slovenská lyrizovaná próza a naturismus připomínají vitalismus Karla Tomana, S. K. Neumanna (*Kniha lesů, vod a strání*, 1914) a Fráni Šrámka (*Splav*, 1916).

V meziválečné době se objevil i směr s názvem **ruralismus**, který poprvé pojmenoval Antonín Matula, a to v monumentální díle Josefa Holečka *Naši* (poslední díl vyšel v roce 1930). Holeček oslavoval selské tradice, půdu, národ a křesťanskou víru, naopak nedůvěřoval městské civilizaci a pokrokářství. Autoři jako Josef Knap a František Křelina velebili krásu venkova a přírody. Jen návrat ke kořenům může být zárukou bezpečnosti, v moderní civilizaci nespátkovali nic spasitelného. (tamtéž, 647) Z našeho pohledu mezi díly vyniká román Josefa Knapa *Pusztá* (1937), který zobrazuje sepětí člověka s krajinou na pozadí kolonizace jižního Podkarpatska.

3. 8. 4 Styčné plochy mezi slovenskou meziválečnou prózou a českou tvorbou inspirovanou Podkarpatskou Rusí

Slovenští spisovatelé meziválečné prózy se inspirovali životními příběhy obyčejných vesnických lidí, horalů, pastýřů a sedláků, a o těchto obyčejných lidech psali neobyčejné příběhy. Podobně tomu bylo i v románech a povídkách českých autorů, kteří čerpali náměty na Podkarpatské Rusi. Dalším významným podnětem byla panenská příroda, která autory obklopovala a stala se nevyčerpatelným zdrojem námětů. Přírodní scénérii často spisovatelé popisovali básnickým jazykem.

Jak je vidno, tematické okruhy próz mají mnoho společného s realistickou tvorbou. Slovenští autoři se inspirovali slovenskými vesnicemi, zatímco čeští spisovatelé pospíchali (často z velkoměsta) nasbírat inspiraci až na dalekou Podkarpatskou Rus.

Mnoho styčných ploch má tato tvorba i s naturalismem – autoři se soustředili na životní sílu, vášně, živelné děje, dramatickosti a determinaci prostředím i dobou.

Slovenská meziválečná tvorba má tedy několik styčných ploch s českou tvorbou inspirovanou Podkarpatskou Rusí: volba žánrů (próza, ve které dominuje baladičnost), jazyk (lyrizace, užití poetismů a obrazných vyjádření, dialektismy), prostor (vesnice, hory, panenská příroda), tematický komplex (dědina, lidská bída, deformované lidské vztahy, utrpení; nastolovány jsou extrémní situace: život-smrt, člověk-osud, minulost-budoucnost, dobro-zlo, láska-nenávist apod.; typické jsou významové kontrasty) a volba postav (obyčejní vesničtí lidé, horalové, pastýři). Kromě toho nalezneme v Čechách i na Slovensku inspiraci ve stejných uměleckých směrech: vitalismus, naturismus, realismus, naturalismus, regionalismus a ruralismus. Žánrově prózy oscilují mezi mýtem, legendou, pohádkou a baladou.

3. 9 České stopy na Zakarpatsku a karpatské stopy v Čechách

„Ve druhé polovině 20. let se na Podkarpatské Rusi usadila celá skupina českých umělců: Milada Benešová-Špálová, Jaromír Cupál, Ladislav Císař, Bohuslav Hárna, Anežka Janesová, Ladislav Kaigl, Josef Tomášek, Ota Pokorný, Jaroslav Zajíček. Ve 30. letech sem přicházejí grafici Jaroslav Skrbek, Václav Fiala, Josef Řeřicha, Karel Vik a další. Čeští folkloristé viděli Podkarpatskou Rus jako jedinečnou rezervaci původní lidové kultury, která se v ostatních částech příliš civilizovaného kontinentu už nemohla zachovat. (I. Pop, 2005, 131n.)

Češi se podíleli i na zachování některých kulturních památek. K nejkrásnějším výtvorům lidového umění na Podkarpatské Rusi patří dřevěné stavby kostelíků, které pocházejí ze 17. a 18. století. Uvnitř uchovávají kostelíky nevyčerpatelné památky lidového umění, krásné vyřezávané sloupky, kříže, svícny, kalichy, lustry a lavice. (L. Kaigl, 2005, 211n.) Když se ve druhé polovině 20. let na východě začalo stavět a hrozilo, že staré dřevěné řeckokatolické kostelíky zaniknou, začali si je Češi vozit k sobě domů. Ten nejznámější, kostel svatého Michala z Medvedovců u Mukačeva z 18. století, se v roce 1929 ocitl v pražského Kinského zahradě pod Petřínem – a zůstal tam dodnes, aniž byl kdy znovu vysvěcen a otevřen. (P. Kosatík, 2010, 326)

Podkarpatská Rus byla blízka nejen Masarykově myšlení a úvahám, ale i jeho srdci. Při návštěvě Užhorodu se setkal se zástupci politických stran, kulturních spolků, Červeného kříže a představiteli různých církví a organizací. Před župním domem mluvil nejen česky a maďarsky, ale též rusínsky. (I. Latko, 1999, 45) A. Pilátová (1993, 13)

upozorňuje, že se uvažuje i o tom, že by se v Užhorodě znovu odhalila busta či socha T. G. Masaryka (za první republiky tam už jedna stála), který na Zakarpatsku zůstává stále oblíbený. Důkazem této obliby je jeho busta ve městě Svatjava, která byla odhalena k 775. výročí svého založení.³

Češi zanechali v oblasti dnešního Zakarpatska další stopy. O některých z nich vyprávěl Petr Pithart po příjezdu z této oblasti v jednom televizním projevu:

„Řeknu vám upřímně, že teprve tam jsem jednoznačně cítil hrdost na první republiku. My jsme tam plnili takovou civilizační roli. To je pro nás něco neobvyklého. Jsme národ mírumilovný, nevýbojný, nikdy jsme neměli žádné kolonie, ani jsme po nich netoužili a tady nám historie přihrála tuto zvláštní a neopakovatelnou roli. Já si myslím, že jsme se jí zhostili velmi dobře. I dnes, když tam přijíždíte, vidíte stopy první republiky všude a jsou to ty nejskvělejší stopy. A lidé – zejména starší – vzpomínají na republiku doslova s dojetím. Co chvíli nás zastavovali staří lidé a chtěli nám zazpívat československou hymnu. Škoda, že zkušenost s touto zvláštní civilizační rolí jsme nikdy neměli čas ani příležitost prozkoumat. Že jsme nikdy neměli možnost zamyslet se nad tím, jak jsme v této roli obstáli.“ (A. Pilátová, 1993, 13)

Podobný pocit zažíval i M. Borák (1994, 10), který popisuje, jak ho těšilo, když na něj zdejší obyvatelé volali: „To tady postavili Češi!“ S hrdostí a patřičným zadostiučiněním zjišťoval, že ony vznosné úřední budovy, pošty, školy, silnice a železnice, včetně lesních úzkokolejek, které dosud stojí v plné síle a slouží zdejším obyvatelům, postavili Češi. A když se v Zakarpatské oblasti hlasovalo v referendu o tom, zda si obyvatelé přejí autonomii své země, téměř 80 % řeklo Ano. Na volebních listinách o příštím prezidentovi se na Zakarpatsku častokrát objevilo i jméno Václava Havla. V oficiálních výsledcích o tom přirozeně nepadlo ani slovo – náš prezident také v sousední Ukrajině pochopitelně ani nekandidoval. (J. Hořec, 1994, 13)

A. Pilátová (1993, 41) se na začátku roku 1992 domnívala, že turistické kanceláře by si měly všimnout, že Podkarpatská Rus je země nevšedních přírodních krás a kulturních pamětihodností, a pokusit se zorganizovat výlety nejen do Užhorodu, ale třeba k Siněvinskému jezeru a do Jasiny. Cestovní kanceláře to už zjistily a nabízejí různé druhy zájezdů – oblíbené jsou poznávací zájezdy, na kterých se seznámíte s Užhorodem, Mukačevem, poloninami (např. Boržava), přibývá i vysokohorská turistika – tedy výstup na nejvyšší horu Ukrajiny (Hoverlu), Siněvinské jezero, Rachov, Solotino (slané jezero) Jasiňa, košíkařská vesnice Iza a samozřejmě Koločava. Nemělo by vás překvapit, když na nejvyšší vrcholu Ukrajiny, Hoverle, potkáme samé české turisty.

Společnost přátel Podkarpatské Rusi vznikla v polovině roku 1990 a navazovala na Spolek přátel Podkarpatské Rusi z první republiky. Tato organizace si za cíl stanovila

³ <http://krajane.radio.cz/articleDetail.view?id=2278>

sdužovat všechny, kteří mají zájem o Podkarpatskou Rus a život rusínského lidu. Pořádá zájezdy, organizuje kulturní akce, přednášky a filmová představení. (J. Hořec, 1994, 6)

3. 10 Jakým symbolem je prostředí Podkarpatské Rusi?

Některá místa jsou tzv. předurčena k určitému ději či k určité události. Pokud například vstoupí pohádkový hrdina do lesa, není pochyb o tom, že ho tam čeká zápas s drakem, ďáblem či jiným nepřítelem. (D. Hodrová, 1997, 15) Prostory (prostorové jevy) bývají v literatuře také znakem, obrazným nositelem druhotných ideových významů (J. Peterka, 2007, 234) Jakým symbolem bylo Podkarpatsko? Podkarpatská Rus se stala symbolem nenaplněného snu, nenaplněného snu české vlády. A taktéž se stala prostorem úniku, úniku z civilizace a přílišné modernizace. Místem, kde se setkával dávno minulý čas a primitivní styl života s archaickými formami lidského vědomí. A také zde přežívaly mýty. Čeští spisovatelé našli v prostoru Podkarpatské Rusi ambivalentní postavy (Hordubal, Nikola Šuhaj) a zvýraznili pluralitu hledisek. Detailně se oběma románům i ambivalenci postav věnuje kapitola čtvrtá.

Prostor Podkarpatské Rusi byl z pohledu Čechů výjimečný – jednalo se o archaickou zemi, ve které Evropa mohla nahlédnout svou nepředstavitelně vzdálenou, polymytickou nebo polodivošskou minulost. A v této archaické zemi byl ještě prostor pro nadskutečné příběhy, jako v Čapkově *Baladě o Juraji Čupovi*.

Závěrem je nutno říci, že prostor Zakarpatské Rusi se vyznačuje svou vlastní poezií. Tento prostor zůstal nejen pro české spisovatele místem s tajemstvím. Nikdy jsme nedokázali zdejší obyvatelé plně pochopit. Zůstali nám příliš vzdálení, byli a jsou snad příliš kulturně odlišní. I pro Ivana Olbrachta zůstal tento prostor „začarovaný“.

4. Žánrové spektrum prostoru Zakarpatska

Prostor Zakarpatska inspiroval české autory k napsání reportáží, esejů, pohádek, povídek a románů, ale také k psaní poezie. Zaměříme se na specifika jednotlivých žánrů s důrazem na výjimečnost prostoru Zakarpatska.

4. 1 Publicisticko-dokumentární prózy

Podkarpatská Rus se stala pro českou literaturu tím, čím jsou pro literatury velkých států zámořské kolonie, tedy exotickou zemí. Byla zkrátka odlišná. Nejednalo se o exotismus prostorové dálky, tak daleko od nás země nebyla. Hovoříme zde spíše o

exotismu kulturním a časovém. Protože na Podkarpatské Rusi se zastavil čas, dle A. Hartla (2005, 207) je Podkarpatská Rus v Olbrachtově pojetí rezervací hlubokého středověku, kde se reálný život ještě mísí s mýtem.

V době připojení Podkarpatské Rusi k Československu v roce 1919 byl pro českou veřejnost a rovněž i pro českou vědu tento zapomenutý kraj u karpatských hor tabula rasa, velkou neznámou, jakýmsi temným koutem ve střední Evropě, „Asií“ za Košicemi. Ale už počátkem 20. let literatura o Podkarpatské Rusi vzrůstala rychlým tempem, jakoby čeští odborníci tak chtěli nahradit vše, co svět dlužil této zanedbané části země. Zcela odlišný způsob života, barevná národnostní mozaika, panenská příroda, patriarchální způsob hospodářství, pestrost lidových zvyků a obyčejů, bohatý kolorit lidového umění a vedle toho odvěká chudoba kraje, zvláště jeho horské části - to vše lákalo české vědce a dávalo látku jejich postřehům, dohadům a úvahám. (I. Pop, 2009, 1)

První, kteří se začali zajímat o neznámou zemi, byli čeští vědci.

4. 1. 1 Čeští odborníci na Podkarpatské Rusi

Od roku 1922 čeští odborníci začali na Podkarpatské Rusi vědecký výzkum, a to především na poli národopisném, geografickém, archeologickém a historickém. Začala se vydávat encyklopedická díla, sborníky i odborné studie. Mezi prvními se objevila publikace Aloise Hory *Podkarpatská Rus*. Přehled poměrů karpatoruských (1919), v níž podává informace o karpatské floře, fauně, pytlácích, stavu gramotnosti (98 % lidí se neumí podepsat), ale také přibližuje úkoly, které čekají na československou vládu. Další z prvních publikací byla ta B. Kočího s názvem *Podkarpatská Rus: její poměry hospodářské, kulturní a politické* (1922).

Ve stejném roce vydala vlastním nákladem **Amalie Kožmínová** (1876 – 1951), etnografka a spisovatelka, publikaci *Podkarpatská Rus. Práce a život lidu po stránce kulturní, hospodářské a národopisné* (1922). Podává v ní historický původ tohoto národa, zamýšlí se nad národnostně smíšeným obyvatelstvem (kromě Rusínů a Rusů zde žijí početné skupiny Čechoslováků, Maďarů, Židů, Rumunů a Němců). Značné množství prostoru věnuje složitým vztahům mezi Židy a Rusíny. Jako etnografka svůj zájem soustředila i na zdejší architekturu (chudá venkovská stavení ze dřeva), lidové umění (vyšívání, tkaní a předení) a lidové kroje. Publikaci doplnila devadesáti ilustracemi a kresbami.

Již A. Kožmínová upozorňuje, že místy si tu člověk přijde, že se ocitl na vesnici 18. či 19. století, někdy to vypadá, jako by se člověk přenesl v čase až do středověku. K dalším

etnografům a folkloristům, které oslovovala Podkarpatská Rus, jednoznačně patřili J. Vondráček a F. Špála. Česká veřejnost a vědecké kruhy projevily veliký zájem o skvosty podkarpatského lidového stavitelství, především o dřevěné kostely. Cenné práce na toto téma publikoval Florian Zapletal. Fotograf Bohumil Vavroušek je autorem rozsáhlé fotografické publikace *Církevní památky na Podkarpatské Rusi* (1929). Čeští folkloristé viděli Podkarpatskou Rus jako jedinečnou rezervaci původní lidové kultury, která se v ostatních částech příliš civilizovaného kontinentu nezachovala.

Vážný zájem projevíli čeští vědci taktéž o archeologický průzkum na Podkarpatské Rusi. Lubor Niederle své poznatky sepsal ve studii *Prehistorie Podkarpatské Rusi* (1922). Ve 20. a 30. letech vedl archeologické výzkumy v kraji profesor Jaroslav Böhm, který s J. M. Jankovichem napsal příspěvek na téma *Skythové na Podkarpatské Rusi. Mohylové pohřebiště v Kuštanovicích* (1937).

Dějínám Podkarpatské Rusi se věnoval historik František Gabriel, který v letech 1930-1938 působil jako inspektor školského referátu v Užhorodě. Jeho práce byly velkým přínosem pro moderní zkoumání dějin Podkarpatské Rusi (*Poddanské poměry na užhorodském panství ke konci XVII. století*, 1934; *Pohyb obyvatelstva v bývalé užské župě v první polovici 18. století*, 1936). Novověké problematice rusínských dějin se věnoval historik a v letech 1935-1938 ministr zahraničí profesor Karel Krofta. Jmenujme alespoň jeho dílo *Podkarpatská Rus a Československo* (1935). Souborným a obsáhlým dílem se stala publikace kolektivu autorů (J. Chmelař, S. Klíma a J. Nečas) s prostým názvem *Podkarpatská Rus* (1923). Velice zajímavé statické údaje přinesla publikace F. Zapletala *Podkarpatská Rus ve statistice* (1925).

Na pomoc badatelům vydal profesor Karlovy univerzity J. Král *Geografickou bibliografii Podkarpatské Rusi* (1923, 1928), která fakticky byla první všeobecnou bibliografií země. Typologií lesního bohatství se zabýval ve 20. a 30. letech profesor Alois Zlatník, který na toto téma napsal rozsáhlou práci *Studie o státních lesích na Podkarpatské Rusi. Příspěvky k dějinám státních lesů a lesnictví na Podkarpatské Rusi* (1934 -1. díl, 1935 - 2. díl).

Profesora **Julia Komárka** (1892 – 1955) okouzila panenská příroda Podkarpatské Rusi podobně jako snad každého návštěvníka zdejších hor a polonin. Své příběhy z loveckých výprav do karpatských hor zachytil v knize *Lovy v Karpatech* (1942). Vyličil v ní autentické zážitky a zároveň knihu obohatil o mysliveckou latinu a odborné postřehy. Kniha tak přinesla čtenářům nenásilnou formou poučení.

Profesor Komárek navštěvoval Podkarpatskou Rus v letech po první světové válce. V předmluvě ke III. vydání J. Komárek (1975, 8) píše, jak ho fascinovaly hřebeny Karpat pralesového složení, které v sobě ukrývaly poslední zbytky velké evropské lesní zvěře, která byla téměř všude člověkem buď vyhubena, nebo vytlačena, anebo se chovala jen v chráněných územích a oborách. V Karpatech dosud žila tato zvířata tak volně jako kdysi na celé evropské pevnině, proto je tato oblast pro zoology, myslivce i milovníky přírody po této stránce nejzajímavějším územím v Evropě.

Julius Komárek detailně popisoval nedozírné lesy bez dozoru, což by mělo nahrávat pytlákům. Nicméně dodává:

„Já sám jsem dlouho věřil, že všichni poloninští pastýři v létě pytláčí. Až teprve po letech, když jsem již Karpaty dobře znal, jsem viděl, že z větší části jsou to fantazie a že pytláctví se v Karpatech provozuje jako pravý lov jen v jistou roční dobu a většinou pytláky odborníky. Pytláctví v létě, kdy najít letní stání jelenů v nekonečných lesích patří k úlohám téměř nespílitelným, by se vůbec nevyplácelo. Na to je doba říje a zimy. Za druhé mají pastýři, pokud v létě opatrují veliká stáda dobytka, na poloninách tolik práce a tolik starostí s trvalým hlídáním toulajících se zvířat, nošením dříví nebo i dojením, že na pytláctví, i kdyby to šlo, nemají vůbec čas.“ (tamtéž, 20)

Kromě toho si dokázal všimnout i proměnlivého času na poloninách, „ve kterém se střídají dny překrásné pohody, uchvacujících nálad a zvláštní poezie s obdobím strašlivého nečasu, deště, mlhy a zimy, jimž můžete jen částečně a na chvíli uniknout pod chatrnou střechou koliby u planoucího ohně.“ (tamtéž, 22) Jeho pozornosti neujdou ani báchorky kolující o jelenech, oblíba pálenky, zaostalost (lidé nemají mosty přes řeky, tvoří si je na místě z klád) a neregulovaná porodnost, která měla za následek, že rodiny mívaly až dvacet dětí.

Přesto nejvíce prostoru věnuje myslivosti. Detailně popisuje zvěř v této oblasti (lišku obecnou, norka evropského, jelena evropského karpatského a mnohé další). Značné množství prostoru věnuje lovu medvěda brtníka, což bylo snem všech vášnivých lovců evropských zemí. V západní Evropě byl již značně decimován, jedině v Karpatech přežíval. Upozorňuje, že velkou zásluhu na hojnosti medvědů v Karpatech měli kromě rozsáhlých pralesů myslivci bývalých Uher, kteří již před první světovou válkou pamatovali na přísnou zákonnou ochranu této nádherné šlemy. Komárkovi se podařilo vzácného karpatského medvěda ulovit a trofej věnoval sbírkám Národního muzea. Tento karpatský medvěd je uložen v depozitáři v Horních Počernicích (zoologické oddělení).

Ač vědec a myslivec dokázal psát poeticky: „Lovecké trofeje jsem na této první návštěvě na Apecké polonině nezískal, ale propadl jsem zvláštní chorobě, kterou jsme my, kteří jsme jí byli postiženi, nazvali karpatskou nemocí. Zdá se nevyléčitelná. Jeden z mých

přátel ji vystihl pozměněnou antickou větou: „Kdo se jednou napil z karpatské studánky, musí se tam vracet vždycky.““ (J. Komárek, 1975, 33)

Komárkovy *Lovy v Karpatech* patřily svého času ke čtenářsky velmi úspěšným knihám, které se během třinácti let po svém prvním vydání dočkaly ještě dvou dalších reedic. (V. Budín, 1996, 48n.)

J. Vondráček, vášnivý sběratel rusínského folklóru a dlouholetý inspektor v Užhorodě, přeložil z podkarpatské rusínštiny knihu *Lidové balady karpatoruské* (1938). Hlavní postavy těchto balad drtí společenské prostředí a mravní krize. Látka a obsah těchto lidových písní je zdánlivě všední – nešťastná manželství, zrazená láska, vraždy, osudy osiřelých dětí, spory mezi sourozenci, sociální násilí, vzpoura proti utlačovatelům a vojenské motivy (loučení vojáka s maminkou). Balada *Ukradený synek* popisuje řádění zbojníků: „Oj, hora, hora, hořenka/ a pod ní úzká pěšinka.// Jde po pěšince vdovička/ a nese v rukách synečka.// Ej, potkali ji zbojníci,/ to lidé zlí, ti zbojníci.// „Ej, vdovo, vdovo, vdovičko,/ ej, dej nám to své zlatíčko!// Tam v kraji vašem bude mor,/ a zahyne ten malý tvor.// Však v našem kraji nebude,/ a synáček tvůj král bude. (J. Vondráček, 1938, 16)

K vědeckému výzkumu Podkarpatské Rusi přispěl rovněž Slovanský ústav v Praze, jehož součástí byl i tzv. *Sbor pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi*, pověřený vědeckým, kulturním i národohospodářským výzkumem těchto území. Vydával dokonce i *Časopis pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi*.

Významným propagátorem rusínské kultury a děl rusínských spisovatelů byl český literární historik a publicista **Antonín Hartl**. Napsal několik publikací: útlou brožurku *Kulturní život osvobozené Podkarpatské Rusi* (1924), publikaci věnovanou rusínsko-českým vztahům *Rusíni a my* (1930), práce o poválečném literárním procesu na Podkarpatské Rusi (*Literární obrození podkarpatských Rusínů v letech 1920-1930*, 1930; *Písemnictví podkarpatských Rusínů ve XX. století*, 1937), rovněž vydal encyklopedicky koncipované dějiny rusínské literatury (*Písemnictví Podkarpatských Rusínů*, 1933), sestavil a přeložil první českou antologii Podkarpatské Rusi (*Pozdravení Rusínů: výbor z literatury podkarpatoruské 1920-1935*, 1936) a analyzoval jazykovou situaci na Podkarpatsku (*K jazykovým sporům na Podkarpatské Rusi*, 1938).

Starší rusínskou literaturu zkoumal **F. Tichý**, redaktor a vydavatel prvních poválečných rusínských časopisů (*Rusín, Nedilja Rusína*, série *Knižki Rusína*, 1922, 1923). V *Ottově slovníku naučném nové doby* publikoval sérii článků o Podkarpatské Rusi, rusínských kulturních a politických činitelích 18. až 20. století a napsal i monografickou

práci o vývoji spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi (*Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi*, 1938).

V roce 1935 český básník a literární kritik Jaroslav Zatloukal v Bratislavě založil a řídil Klub přátel Podkarpatské Rusi a Podkarpatské nakladatelství (L. Merhaut, 2008, 1687). Monumentálním dílem J. Zatloukala se stal sborník *Podkarpatská Rus* (1936, nově vydán 2005). Příspěvky shrnovaly poznatky o historickém vývoji, kultuře, umění i přírodním bohatství nejvýchodnější oblasti tehdejší Československé republiky. Kamil Krofta se zabýval vztahy Čechoslováků a Rusínů (zejména Slovanský sjezd v Praze roku 1861), V. Suk a Ch. Kugel se ve svých příspěvcích věnovali významné židovské komunitě žijící v zemi pod Karpaty, Š. Martinec zmapoval zdravotnictví a sociálně zdravotní poměry na Podkarpatské Rusi, z našeho pohledu jsou velice zajímavé postřehy Antonína Hartla k problematice Podkarpatské Rusi v české literatuře. Ivan Paňkevič se vydal po stopách písně na Podkarpatské Rusi, Jevgenij Nedzielskij se soustředil na zobrazení T. G. Masaryka v karpatoruských písních (zejména v kolomyjkách) a A. Z. Markuš se zamýšlel nad národními obyčeji a pověrami.

4. 1. 2 Čeští beletristé na Podkarpatské Rusi

Čeští beletristé objevili Podkarpatskou Rus později, až kolem roku 1930. Do této daleké „ciziny“ se vydávali často během svého prázdninového cestování. První díla nebyla beletristická. Jednalo se o díla dokumentární povahy. S. K. Neumann (*Enciány s Popa Ivana; Karpatské léto*) i Ivan Olbracht (*Země beze jména; Hory a staletí*) napsali nejprve své turistické dojmy a postřehy z pozorování zdejšího kraje a jeho obyvatel.

František Skácelík (1873-1944, prozaik, básník a literární kritik) se v roce 1919 stal v Užhorodě náčelníkem veřejného zdravotnictví pro Podkarpatskou Rus. V roce 1938 mu vyšla publikace s příznačným názvem *Oprášené listy*. Jedná se o výbor článků z Národních listů, Národní politiky, Lidových novin, Samostatnosti a Fronty. V kapitole s názvem *První české snímky z Podkarpatské Rusi* nás vrací do roku 1919 a popisuje první vesnici, ve které se zastavil: „Rodiny horalů seděly na předpecí v zakouřeném svitu: muži i ženy v bílých režných šatech, šedí starci s vlasy po šíji rozevlátými, pevné dívky s copy u spánků spletenými, matky většinou s dětmi u prsů... Zdálo se mi, že vidím oživené Alšovy obrazy ze života starých Slovanů.“ (F. Skácelík, 1938, 22) Zajímavostí je, že Fr. Skácelíka tento prostor neoslovil natolik, aby o něm napsal sbírku poezie či povídek.

Jaroslav Durych (1886 – 1962) byl za první světové války lékařem na haličské a italské frontě i v zázemí, po vzniku ČSR se krátce stal zubním lékařem v Přerově a od

roku 1919 znovu vojenským lékařem v Užhorodě.⁴ V dopise O. Březinovi 14. března 1921 napsal:

„Píšu Vám z Užhorodu v Podkarpatské Rusi, což je absolutně dále než protinožci, ač relativně to není tak daleko. (...) Přijímám to jako trest a pokání za své hříchy, neboť Užhorod jest trestem, dosti brutálním, pro všechny, kdož sem přijdou, a pro mne jest to trestem obzvláštním, neboť jest multiplikován odtržením od mé rodiny na dobu velice, velice neurčitou, temným, arestu podobným kartýrem...“ (J. Durych, 1993, 35)

V létě 1922 publikoval několik článků v Lidových listech, v nichž bystře popisoval náboženské poměry na Podkarpatské Rusi, mapoval politické strany, informoval o návštěvě Užhorodu prezidentem republiky (kterak ho šli přivítat jak političtí vůdci, tak udření a ošlehaní Huculové), o potřebě pozemkové reformy apod. Nebral si servítky a otevřeně vyjadřoval své názory, zejména na československé poslance: „A jezdí-li sem tito spasitelé lidu kázat negramotnému lidu svá hesla, jest to asi taková podívaná, jako když vykomplimentovaná primadona velké opery se ocitne s kočujícím ansámblem v pokoutní hospodě venkovského městečka.“ (J. Durych, 1993, 9)

Nejzdařilejší se zdá být stat' *Duše Podkarpatské Rusi*, v níž vylíčil úředníky, kteří nejsou schopni najít duši Podkarpatské Rusi, pohrdají obyčejnými Rusíny, cítí se svrchovanými a vznešenými. Úředníci nemohli najít duši tohoto zvláštního kraje, ale J. Durych se o to usilovně snažil, pozorně si všímal charakteru zdejších obyvatel:

„Doma mají těžkou práci, bídnou kuču, trpký chléb, špatné cesty. Les, bukový, dubový, jaký se nám nelíbí, hory, spíš trpké než krásné. Málo kamene, málo skal, více hlíny a bláta. Nejsou z kamene tito lidé, ne, není zde nikde kamene, ale jsou z tuhého bukového dřeva. Trochu špíny jim prominete, na všechno se zvykne. Jejich kroj není bohatý, okázalý. Barvy jsou chudé i látka je chudá a vyšívání chudé nebo žádné. (...)

Rodná země je neuživí. Muži odcházejí do Ameriky za dolarem, do země pokroku, humanity a svobody; dívky jdou sloužit; rukama i tělem. Snadno se dají zotročit a zhanobit. (...) Zdá se, že prsy všech rusínských žen jsou stále nality mlékem. Jakýmsi mlékem chudoby, tklivosti, ponížení a úzkosti. (tamtéž, 32)

V Košicích J. Durych spatřil v kostele obraz Krista. Popisuje jeho tvář, ve které se zračí pohled člověka sedřeného těžkou prací a staletou bídou, hladem a zápasem, je to pohled ustrašený, oddaný, trpělivý a nereptavý. Není v něm ale pasivita, v jeho očích to ještě hraje. Má strach o svobodu, to je tvář podkarpatského Rusína: „A z této podivné tváře, z této úzkosti a sklonění, skoro přikrčení hlavy, ze všeho tohoto tajuplného spojení

⁴ <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=303&hl=jaroslav+durych+>; citováno 7. 2. 2012

lesní divokosti, bolesti, hanby, svobody, zlata, oslňujících barev, skvělosti chrámu a nádherného západu slunce jsme pochopili duši Podkarpatské Rusi.“ (J. Durych, 1993, 34)

Část ze svých prací zařadil J. Durych do kapitoly Podkarpatská Rus v knize *Toulky po domově* (1938). Tento cestopis je výjimečný tím, že není pouhým popisem navštívených měst. Spisovatel dokázal postřehnout atmosféru míst a složitou lidskou duši. V těchto toulkách zachytil Podkarpatskou Rus v letech 1921-22. Přibližuje nám cestu do Užhorodu a ráz tohoto hlavního města. Durych nám poodkrývá tajemství užhorodského mostu, vypráví o rozvodněné řece Už a pěje chválu na Užhorod:

„Vy, zlomyslní, co si myslíte o těch svých všelijakých Přerovech a Prahách? Nemáte ani tušení, kde Užhorod jest! Kdo to chce pochopit, musí se v Užhorodě probudit, a to nikoliv ze spánku obyčejného, ať již povinného či úředního, nýbrž ze spánku mystického, k ekstasi, podle kánonu Martina Bubera. Tento jest tedy návod a postup: Jeďte do Užhorodu, a jednoho večera před západem slunce se vydejte třebas proti proudu Uže do lesa; uvidíte vrchy a lesy, večerní mraky a oranice, za sebou širou rovinu Užhorodem, v dáli velice žízňivé červánky; obloha je tu aspoň dvakrát tak veliká jako v Čechách, západ slunce třikrát tak žhavější, vycházející měsíc v úplňku je u horizontu aspoň čtyřikrát tak veliký jako v Čechách a hvězdy aspoň pětkrát. Jsou tu nesmírná hejna vran. Když se vrátíte do města, uslyšíte hlahol Polyglottie, před očima se vám mihají slabiky a věty české, slovenské, maďarské, rusínské, židovské, slovenské, maďarské, rusínské, židovské i československé.“ (tamtéž, 32n.)

V jedné z kapitol se zabývá rasami žijícími v Užhorodu. Tyto rasy rozřídil do čtyř skupin (cikáni, židé, Maďaři a Rusíni). Durych nenavštěvoval jen města, zamířil také do hor a polonin (popisuje jejich kouzlo, píše o „vlnobití hor“), přesto se většina jeho postřehů týká samotných obyvatel. Kromě těchto reportáží inspirovala Podkarpatská Rus Jaroslava Durycha i k napsání dvou lyrických próz zařazených do souboru *Kouzelná lampa* (1926, rozšířeno 1936).

Ivan Olbracht, který poprvé přijel na Podkarpatskou Rus v červenci roku 1931, sem přišel získávat dojmy ze života tamního lidu a přesvědčit se na vlastní oči o bídě kraje. Taktéž sem zavítal proto, aby načerpal inspiraci pro další tvorbu. Zdejší poměry, kulturní zaostalost a nešvary státní správy ho od uměleckých záměrů na čas odvedly. Navázal na svou novinářskou praxi a sepsal sérii autentických reportáží, které postupně publikoval na stránkách Literárních novin. (V. Budín, 1996, 39n.)

Olbrachta Podkarpatská Rus doslova okouzila. Od roku 1931 sem jezdil každé léto, byl tu několikrát i v zimě, procestoval zemi od Užhorodu až k Jasině. Při svých pobytech důvěrně poznal prostředí všech národnostních složek jejího obyvatelstva, v Olbrachtovi našla tato země svého autora. Už jedna z dobových kritik (M. Hlávka)

mluvila o „zemi I. Olbrachta“, která bude v literárním povědomí existovat podobně jako kraj Bezručův či Jiráskův. (L. Lantová, 1982, 247)

Ivan Olbracht dokázal v místních lidech důvěru a navázat s nimi přátelství. Díky tomu pronikl do podkarpatského světa hlouběji než kdokoli před ním i po něm. Podařilo se mu nahlédnout i do přísně uzavřeného světa rusínských židů a na tomto základě sepsal příhody, které prožíval ve městech, ale i v pustých horách. Tato hlouběji poznaná realita v něm probudila politického publicistu: „Když jsem viděl, do jak nezměrné bídy byla celá země vehnána, jaké kulturní a politické zmatky se tu zcela vědomě a za zištnými účely vyvolávají a jak nebezpečná a dobře organizovaná smečka lotrů rabuje celé kraje, nebylo možno alespoň v první době nenechatí beletrii a nepsati o nich.“ (tamtéž, 249)

Již první Olbrachtova reportáž *Boj o kulturu na Podkarpatské Rusi* vyvolala velký ohlas, autor se stal rázem expertem na podkarpatoruské otázky, začal o nich přednášet a zapůsobil na založení Komitétu dělnické pomoci. V Komitétu působili mimo jiné Karel Teige či Zdeněk Nejedlý. Jejich veřejná vystoupení se neomezovala jen na sbírky pro strádající, ale připravovali i půdu protestů proti policejnímu teroru a vydali dokumentární brožuru *Hlad v Podkarpatsku: Zpráva delegace proletářských institucí ČSR o poměrech v Podkarpatské Rusi* (1932). (tamtéž, 250)

Živý ohlas čtenářů i kritiky zaznamenala sbírka beletrizovaných reportáží, která vyšla knižně pod názvem *Země beze jména* (1932). Během následujících let knihu doplnil ještě o šest dalších kapitol a vydal ji roku 1935 pod novým názvem *Hory a staletí* (1935). V první reportáži s názvem *Vesnice jedenáctého století* (1932) nám Olbracht evokuje přírodní rámeček vesnice jedenáctého století a svými obrazy přenáší čtenáře do dávno minulého času: zemi pod Karpaty líčí jako místo, kde se zastavil čas - v pralese karpatských hor uslyšíte krákání krkavce, který je v našich krajích dávno vyhynulý. Prales je smutný a zapáchá tlením. Je zde ticho a uprostřed hvozdů na Vás může číhat čert, kterého odtud ještě nikdo nevypudil. Ve strži přespává měsíc. Vesnice leží roztroušená v údolích vodních toků a zdejší chýše s vysokými slaměnými střechami, porostlými mechem, obklopují zahrádky konopí, bramborů, zelí a slunečnic. Na polích se hnojení nepoužívá, neoře se, jediným nářadím je motyka. Neboť pluh nebyl ještě vynalezen. Lidé těchto hor v létě pasou a plahočí se na políčkách, v zimě zaléhají do svých jezevčích nor, světnic s podlahou z udusané země, kde jest jen pec, postel, lavice a stůl. Za dlouhých zimních večerů vykládají ženy dětem o babách jagách, muži zase o loupežnících, kteří bohatým brali a chudým dávali. Není třeba brát do ruky Kosmovu kroniku, abychom si

udělali obrázek o tom, jak žili staří Slované – žili právě tak, jako žijí teď a tady Rusíni. Tady se nic neprodává a nic nekupuje – je to, co dá pole a les. (I. Olbracht, 1982a, 9n.)

Vesnice jedenáctého století, tak viděl Podkarpatskou Rus Ivan Olbracht – bodeť by ne, jedenácté století v něm evokovaly životní poměry, náboženství, pověry, lidové zvyky, zábavy a především stav předcházející vynálezu pluhu - stupeň, který vesnici včleňoval do historické doby raného středověku, na přelom pohanství a křesťanství.

Ačkoliv byl Ivan Olbracht Rusínskem učarován, nejsou jeho obrazy této země idylami. Spisovatel kritizoval koncepci kulturního rozvoje země, projevy národnostního útlaku (ožehavé tematické národnostních otázek na Podkarpatské Rusi věnoval reportáže *Země bez jména* a *Země se nacionalizuje*; vyzoroval, že obyvatelstvo Podkarpatské Rusi neví, jak se má nazývat – Rusíny, Rusňáky, Rusy, Ukrajinci či se držet kmenových názvů, jako to činí hrdí Huculové?) a kolonialismu ze strany české správy.

Olbracht otevřeně kritizoval českou vládu. Od té doby, co jsou tu Češi, nelze do Ameriky. Česká vláda chrání vysokými železničními tarify dřevařství korunních zemí, poslední zbytky vývozu dříví jsou zastaveny celní válkou s Maďarskem. Halič, Rumunsko a Bosna se staly nedostupnými cizinami, ve vesnici je proto zle, domácí půda zdejší lid neuživí. Kukuřice, která se urodí, nestačí. Lidé se zadlužují, exekuce stíhá exekuci. Dále se Olbracht snažil vymýtit omyly předkládané české veřejnosti ostatními publicisty: „A je to jen omyl našich literátů, že lidé z hor jsou obzvláště zdraví, asi stejně takový jako omyl našich hospodyní, že dobytek z horské pastvy dobře dojí. (I. Olbracht, 1982a, 20)

Vyčítal české vládě, že se na Podkarpatské Rusi staví do pozice pána, staví si ve velkých městech banky a úřady. Užhorod připomíná Prahu v roce 1860. Svou reportáž ukončil konstatováním, že čeští páni kolonizují Podkarpatskou Rus.

Přes tuto ostrou kritiku Olbracht nacházel některá pozitiva a úspěchy české vlády: zdejší intelektuálové, cítící národně ukrajinsky, uznávali, že nové úřady jsou v lecčems lepší než ty staré. Jednoznačně se zlepšilo civilní soudnictví, které bylo za maďarských dob nadobro zkorumpováno.

Olbrachtovy reportáže jsou vyvážené informacemi i úvahami. Autor včleňuje do dokumentů konkrétní výjevy, dialogy a charakteristiky postav. *Hory a staletí* tedy nejsou pouhou uměleckou reportáží. Olbracht hojně využil epizujících prvků – personifikace, dialogu, fabulace a převádění popisů v dynamický děj. Někde dochází až ke kontaminaci reportáže s povídkou. Dojem fabulované prózy navozují i výrazné pointy v závěrech některých reportážích, například v *Obtížném jednání s Ančou Burkalovou*. Autor nám předkládá příběh Anči Burkalové, který je ovšem typický pro celý kraj. Ukazuje na

negramotnost zdejších obyvatel, na níž vydělávají notáři, sekretáři a jiní funkcionáři, a to nekalými způsoby – zneužívají často spolkové činnosti – předstírají sepsání nejrůznějších žádostí a slibují neúčelné intervence. Za to vše přijímají peníze od chudých Rusínů a za pár dní zmizí i s penězi. Toto vyprávění lze vnímat samostatně jako prózu beletristicky ztvárňující jeden lidský osud a zobrazující individuální charakter postavy. Někdy na nás působí až jako žánr názorného exempla: „Zde jest příběh Ančí Burkalové, ne ojedinělý, nýbrž pro celý kraj typický.“ (L. Lantová, 1982, 255)

Reportáž s názvem *Židé* vznikla v roce 1932. Olbracht píše o úpadku židovského obchodování. Jestliže se Židé živili doposud lichvou a vedlo se jim dobře, teď jsou pracujícím živlem - jsou malými kramáři, živnostníky, zabývají se polním hospodářstvím a pracují na stavbách. Zkrátka i na Židy dolehla bída. Kromě toho je židovství v těchto končinách velice drahé - náboženské daně, rituální lázně, telecí maso je dražší než maso ostatní, mléko je také dražší, protože u dojení musí být židovský dozor, finančně náročné jsou i rituální šátky, klobouky a mnohé další. Je po židovském blahobytu v Podkarpatsku, zbyl jen blahobyt rabínský. Olbrachtovi se podařilo proniknout hlouběji do uzavřené židovské komunity a své nabyté poznatky zpřístupňuje čtenářům, popisuje židovské slavení šábesu a prostor věnuje i sílícímu sionistickému hnutí mládeže, vedoucímu k rozpadu jednoty židovské obce. V této reportáži se objevují motivy povídek z budoucího díla *Golet v údolí* (1937).

Rozsáhlá reportáž s názvem *Loupežníci* se stala výchozím bodem pro Olbrachtův román *Nikola Šuhaj loupežník*. Podkarpatský lid neměl psané dějiny ani oficiální hrdiny, přesto hrdiny měl – loupežníky. Ti žili ve vzpomínkách obyvatel, v jejich písních, pověstech a zkazkách. Lid si přál spravedlnost, a tu nastolovali právě loupežníci a zbojníci, kteří bohatým brali a chudým dávali. Drancovali a vypalovali panská sídla, pobíjeli pány a Židy, mstili se, olupovali a vraždili bohaté kupce.

Loupežníci jsou postavy tragické a zároveň oběti – zahynou rukou katovou, úkladem přátel či milencinou zradou. Zákon v nich vidí zločince, vzbouřence, vrahy, žháře a lupiče - psané právo je odsuzuje. Avšak přirozený právní cit utiskovaného lidu je osvobozuje, protože jsou výrazem jeho touhy po spravedlnosti. Své největší slávy dosáhlo loupežnictví v době největšího selského útisku, tedy v polovině osmnáctého století. V té době vyvstává loupežník Oleksa Dovboš, lidový hrdina, Janošík Poloninských Karpat. Ještě za Ivana Olbrachta byl oslavován mnohými pověstmi, bájemi a písněmi.

Obecně lze říci, že Olbrachtovy beletristické reportáže fungovaly jako průprava k beletrii, zejména k románu o Nikolu Šuhaji a taktéž ke sbírce tří povídek s názvem *Golet v údolí*.

F. X. Šalda ocenil Olbrachtovy reportáže, zejména *Zemi beze jména* jako „reportáž tak vysoké úrovně, že se vyrovná desíti dobrým románům“ (F. X. Šalda, 1931-32, 316) a na základě faktů v ní shromážděných napsal stat' *Česká kolonizace na Podkarpatské Rusi*, v níž reagoval na Ivana Olbrachta a rozvedl blíže myšlenku kolonizace Podkarpatské Rusi:

„Nemáme zámořských kolonií (...) Ale za to máme Podkarpatskou Rus, jakýsi mlhavý východní přívěsek republiky za Slovenskem, o níž neměl před válkou nikdo určitější představy. A tato zemička, obydlená ubohým rusínským lidem, stala se po světové válce první zkouškou kolonizačních schopností českého měšťáka. Dopadlo to však žalostně. Před válkou kolonisovali Maďaři na Podkarpatské Rusi a kolonisovali, jak ukazuje Ivan Olbracht, i lidštěji, i rozumněji a důmyslněji. Česká kolonisace dopadla v tradici kolonisací všech velkých kulturních národů západoevropských; došlo se tam k tomu, že konec konců nejbezpečnější kulturní nástroj je četnická puška.“ (F. X. Šalda, 1931-32, 315).

V této stati Šalda navázal na Olbrachta, odvolával se na jeho postřehy, kritizoval českou vládu a líčil bídne podmínky, o kterých se však neměl možnost sám osobně přesvědčit. Šalda zkrátka označil Čechy za kolonizátory, kteří na Podkarpatské Rusi čechizují, ale činí to s menším důvtipem, s menším taktem a menší lidskostí než Maďaři, kteří zemi maďarizovali před Čechy. Šalda viděl jen negativní stránky české politiky a nenaznačil ani to, co se české vládě povedlo učinit, v jakých směrech zemi pozvedla.

Olbracht ovlivnil svými reportážemi i **S. K. Neumanna**, který se na svých cestách inspiroval jeho statěmi. Ve svých črtách *Enciány s Popa Ivana* (1933) naležeme zajímavé postřehy, nicméně je z nich cítit, že S. K. Neumann nepronikl ke zdejšímu lidu, jeho pasáže jsou příliš popisné. Neumann zůstal vnějším pozorovatelem. Avšak silně na něj zapůsobila příroda, jak o tom svědčí jeho lyrizující popis pralesa:

„Je vlhký, kyprý, bujný, aspoň tady, na březích rozdováděné Tisy, a jeho houštiny jsou při troše opatrnosti jakž takž schůdné. Obraz za obrazem, jeden dojmavější druhého, střídá se po každých několika krocích a stále nové obrazy lákají do hlubiny dál a dále; tisíc podrobností zve tě k zastávkám, proudy plavuní, záhony šťavelu, koberce vysokých mechů, celé lesíky miniaturních smrčků a jedliček na padlých a omšelých velikánech, z mrtvých živí se rodí a vyrůstají a na vrstvách zdánlivě odumřelých rostou nové vrstvy zelené. A Bílá Tisa ze samých peřejí a spádů, zpěněných skoků, výbuchů a tanců je také dlouhý, neunavující film světelných obrazů, jejichž kouzlem je divoký, stále nový a nový pohyb tekuté hmoty a jejího šerosvitu. Její řečiště je strž drsných a pestrých balvanů, na nichž a kolem nichž provádí svůj krkolomný běh průzračného živlu podobajícího se někdy dovádivé krásce košilaté. Není tajemná, ale hravá až k smyslnosti, rozpustilá až k vzteklosti, dravá až k ukrutnosti. A zase i tu: obraz za obrazem, jeden krásnější než druhý, udivuje tě vždy po několika krocích a láká tě stále dál a výše.“ (S. K. Neumann, 1954, 34)

S. K. Neumann (1954, 71) v sobě přesto nezapřel levicového intelektuála:

„Přijeli jsme sem, abychom si odpočinuli od civilisace v kapitalistickém vydání a seznámili se s jednou přírodou, nepřilíš ještě dotčenou vykořisťováním, a chodili jsme raději mezi enciány po horských lukách a s batohy po lesnatých horách, než s notesem po lidech a zvědavých návštěvách. Právě člověk, který si nezacpává uši před mluvou hospodářských, sociálních a politických fakt, ba usilovně tu hledá pravou skutečnost pod falešnými ideologiemi a zrádnými frázemi, odpočine si rád a právem tu a tam na slunci, které nesvíí právě na panský zločin a poddanskou zbabělost, a na vzduchu neotráveném vlasteneckých továren a demokratických paláců.“

Spisovatel stejně jako Ivan Olbracht a F. X. Šalda kritizoval českou vládu, že málo povznesla tuto zemi, sama si stavěla státní paláce, zatímco v primitivních nemocnicích se váleli pacienti na holé zemi.

Podruhé se na Podkarpatskou Rus S. K. Neumann vydal roku 1933 a jeho postřehy vyšly v souborném knižně vydaném díle *Československá cesta* (1935), která má podobu cestopisného deníku. Původně byla psaná jako seriál reportáží pro Lidové noviny (jednalo se o cestu kolem republiky od 28. dubna do 28. září 1933). Plán na cestu kolem republiky, z níž by psal novinové reportáže, si vymyslel S. K. Neumann sám, aby si na půl roku zajistil živobytí. Tehdejší šéfredaktor Lidových novin Arnošt Heinrich plán přijal a finančně zabezpečil. Svou cestu Neumann vykonal vlakem, místy pěšky s batohem na zádech. Ve chvílích odpočinku psal pro Lidové noviny reportáže a psal je nerad, s nenávistí, jak sám v knize říká. Teprve po návratu z cesty, když tyto fejetony přepracovával (formu i rozsah) pro knižní vydání, které vyšlo v letech 1934 a 1935, pracoval na nich s láskou. (S. K. Neumann, 1921, 9n.)

Nejdelší dobu na cestě kolem republiky strávil S. K. Neumann právě v nejvýchodnějším koutě republiky, na Podkarpatské Rusi. Tuto část putování nazval *Karpatské léto*. Se svou družkou Lídou Špačkovou zde strávili tři měsíce – od 4. června do 19. srpna. Léto zvolili zejména pro krásu rozkvetlých polonin. Ubytovali se nejčastěji v turistických domech ve městech, vesnice nenavštěvovali, výlety po horách vykonávali, ale většinou se jednalo jen o krátké jednodenní túry. Zdá se, jako by se vyhýbali kontaktu s místními obyvateli a bližšímu poznání lidu. S. K. Neumann nehledal duši Podkarpatské Rusi tak jako J. Durych, Jan Vrba či I. Olbracht. Neobtěžoval se ani být přítomen na svatbě - vždyť na ní byl loni, tak proč ji absolvovat znovu? V knize často převažuje negativní tón, zejména zpočátku, kdy je autor unaven po nemoci. Z jeho řádků na nás nedýchá nadšení, ale spíše znuděnost ze zdejšího prostředí.

Přesto se mu podařilo docela dobře vystihnout, co láká člověka z Čech na Podkarpatské Rusi: „Poněkud samotářsky a snad sobecky navštěvujeme a milujeme tuto

zemi, která ubožákům ze středočeské civilizace představuje téměř dobrodružství.“ (S. K. Neumann, 1921, 139)

Zatímco z Olbrachtových reportáží a fejetonů vyzařuje soucit i láska ke zdejšímu kraji a lidu, S. K. Neumann v této zemi zůstal turistou, který netoužil po bližším seznámení s lidem. Nedovedl by je snad ani pochopit. Olbracht pronikl nejhluběji nejen do života Rusínů, ale také do života podkarpatských židů. Podal zasvěcené a zároveň čtivé analýzy místních poměrů, svými pracemi významně ovlivnil naše vnímání Podkarpatské Rusi.

Marie Majerová (1882 – 1947) sepsala průvodce *Výlet do Československa* (1937), v němž jednu stat' věnuje Podkarpatské Rusi, zejména městům (Užhorod, Mukačevo, Berehovo, Chust a Rachov), ale také horám a poloninám.

Jaromír Tomeček (1906 – 1997) se proslavil jako autor přírodních próz a autor knih pro mládež. Po maturitě v roce 1925 odešel studovat na právnickou fakultu do Brna. Tady ho zaujal plakát o náboru sil na tehdejší Podkarpatskou Rus, kde civilní správa této územní části republiky přijímala studující práv do svých služeb s možností vystudovat při zaměstnání. Tomeček se chopil dané příležitosti a ve třetím semestru studia požádal o přijetí. Tady kromě jiného poznal i beznaděj člověka z primitivního živobytí, strach z živlů a bezohledných pytláků. Nebýt slibu, utekl by odsud. V jedné ze svých vzpomínkových próz píše: „V hrozně samotě bylo možno skončit u alkoholu, nebo v přírodě.“ Tomeček si naštěstí vybral to druhé. (S. Bartůšková, 1981, 34n.)

Tady, zdánlivě na konci světa, se seznámil s několika význačnými osobnostmi naší literatury a kultury (Ivanem Olbrachtem, Vladislavem Vančurou, Karel Novým, Bohuslavem Martinů, S. K. Neumannem, Jaroslavem Zatloukalem a Karlem Hašlerem). Občas jezdil za přáteli do Užhorodu a jeho barvitě líčení přírodních zážitků zapůsobilo na karpatské experta Lidových novin Josefa Šidáka. Ten mu navrhl, aby své vyprávění publikoval. První Tomečkovy práce – fejetony a prózy – začaly vycházet v českém tisku *Podkarpatské hlasy*. Debutoval fejetonem *Rozhovor* roku 1934. Byl to záznam rozhovoru s chudým Rusínem, vedený v místním nářečí. Cestu do literatury mu otevřel čtenářský ohlas přírodních črt a fejetonů publikovaných od roku 1935 v Lidových novinách. (tamtéž, 37)

Prózy v souboru *Divní* (1946) zachycují Rusíny a jejich svět. Tomeček ukazuje jejich závislost na krajině, kde žijí, ale také bázně nad jejími nevysvětlitelnými jevy. A kdo jsou ti Divní? Například dívka koupající se na „rusálný“ pátek v ranní rose, kořenářka Nemeška vyhánějící při úplňku žloutenku z těla učitele, věčně opilý zpěvák Gerendaši, hadař zařikávající zmijí uštknutí, pasáček Vasilek, jehož léčili čemeřící apod. - prostě

všichni ti obyčejní a prostí lidé, z hlediska měšťáka snad primitivní, lidé vkořenění v karpatský region. Práce se blížila venkovským obrázkům z konce 19. století, soubor práz se proto moc neprosadil. (S. Bartůšková, 1981, 65n.)

Doteky ticha (1971) jsou soubory črt a fejetonů, v nichž se několikrát vrací myšlenkami na Podkarpatskou Rus, vyznává se, že tady prožíval značnou část svého života, mezi zdejšími lidmi dospíval: „Já, produkt dvacátého století, mezi tvory století jedenáctého.“ (J. Tomeček, 1971, 146) Vzpomíná na pastýře, vlkodavy, poloniny a hřebeny Karpat: „Na poloninách se cítím jako na oceáně. I tu mě kolébají vlny, i tady čepičkují jejich hřebínky, i zde volají ptáci potulující se odnikud nikam, i na horských hřebenech je nebe v moci vteřin. Chvilinka, a slunce zastře černá opona; honem, člověče, skryj se, kam můžeš.“ (J. Tomeček, 1998, 58)

V *Kamejích* (1970) převažují črty z české krajiny (Brno, Mikulčice, Pálava, Jeseníky, Vysočina), ale i ty mu připomínají Karpaty:

„Vybavilo mi to vzpomínky na podobný zjev v Karpatech, a já jsem maně čekal, že se snih náhle proboří a vynoří se z něho stovka zavátých pašíků, vepřů mangolic, jakoby lezla z rovů (...) Všecko tu bylo takové jako tenkrát v Karpatech. Jenom jedno chybělo: medvědí kotec pod sněhovou klenbou, z něhož se ozývá vrnění nového života. A toho mi bylo líto. Líto, že se moje domovina už nesnese s takovouto divočinou.“ (J. Tomeček, 1970, 142n.)

V těchto fejetonech prokázal Tomeček perfektní znalosti nejen literatury (antika, mezopotámské umění, mýty o stvoření světa), ale také astronomie (popisy nočního nebe).

Okrajově vzpomíná J. Tomeček na Podkarpatskou Rus i v souboru fejetonů *Neklid* (1965), ve kterém prožívá dilema příroda – civilizace. *Ze Závaží času* (1972) je pro nás nejzajímavější doslov. V něm Tomeček dokázal, že znal zdejší kraj i literaturu o něm:

„Žil jsem kdysi v klínu východních hor, celou druhou polovinu éry mezi dvěma válkami, v poloninských Karpatech, v území nejhlubšího míru, nejklidnějšího klidu. Patriarchální země to byla a patriarchální lidé, prapůvodní příroda. Zdroj, do něhož chodili pít živou vodu naši největší. Kde jinde by našel Karel Čapek své Hordubaly – ne-li ve vsi na stepi v podhůří Karpat, na pokraji Černého močálu? (...) Znal jsem Hordubala osobně, Juru i Polaňu, i Vasila, přicházel jsem do osady s dobrým slovem i pro dobré slovo. (...) Znal jsme Juraje Čupa. Byl jsem účasten okamžiku, kdy odmítl sednout, pojíst, popít, pokud se neudá, že zařezal sestru, jak Hospodin nakázal. (...) Znal jsem Negrovec a chalupu Šuhajových, vím, kde spí svůj těžký sen Nikola, tam na stránce nad chýšemi. (...) Znal jsem Hanelle, znal její rodiče a děda (...) A Marijku nevěrnici jsem znal, udělali z ní star, hvězdu prvního neorealistického filmu na světě. (...) Kořil jsem se enciánům na Popu Ivanu, které učarovaly St. K. Neumanna (...), našel jsem duši na horách, k níž hledal cestu Jan Vrba, a byly mi domovem poloniny, k nimž chodil na pout' Jaroslav Zatloukal.“ (J. Tomeček, 1972, 135n.)

V souboru *Zastav se na chvíli* (1974) Tomeček obdivuje přírodu Čech, Moravy, Slovenska i Zakarpatska. Tomečka uchvacovaly řeky - především pro množství lipanů a pstruhů. Voda voněla a zářila jako marmarošské dýmanty.

Mezi další autory píšícími o Podkarpatské Rusi patří **Rudolf Těsnohlídek** (1882 – 1928), prozaik, básník, dramatik, ale také publicista, fejetonista a soudní referent brněnských Lidových novin. Jeho výbor soudniček *Mrtvý u kříže a jiné soudničky* vyšel až roku 1971, ale většina z nich pochází z dřívější doby. V soudničce z 27. ledna 1923 *Dva na dvoře, tři v komíně* se mnoho o Podkarpatské Rusi nedozvíme. Vypráví o Janu Šebetovi, dělníkovi z Užhorodu. Převažuje v ní komický živel. Další soudničky z Podkarpatské Rusi jsou už tragického obsahu. Soudnička s názvem *Ivan a Hafije* (8. února 1926) nás přenese na četnickou stanici ve Svaljavě. Ivan Zubrič z Bystré se přišel sám udat, že podřezal svou línou ženu Hafiji, která mu zkazila život. Soudnička připomíná Čapkovu *Baladu o Juraji Čupovi*. Podobně tragická je i soudnička *Po svatebním veselí* (5. října 1926). Vypráví o svatebním veselí, které dopadlo krvavě, vraždou muže. Rudolf Těsnohlídek se zmíní, že bylo těžké určit přesný čas smrti: „Kolik bylo hodin a v kterou chvíli se zlý čin stal, bylo možno určit pouze přibližně, neboť i v rozsudku se použilo později místní časomíry a pravilo se, že Gaboda poprvé se chystal za Fencákem, když krávy šly z pastvy.“ (R. Těsnohlídek, 1971, 172) V soudničce *Pomsta Bihunů* se dočteme o odmítnutém nápadníkovi Ivanovi Bihunů, který se krvavě pomstil za hrubou urážku.

Všechny tři poslední soudničky ukazují, jak svérázně byli zvyklí zdejší obyvatelé řešit své problémy. Těsnohlídek do svých soudniček zapojoval i svůj básnický postřeh a osobitý poměr k lidem stojícím mimo zákon. Domníval se, že provinilý člověk není nikdy vinen sám sebou, nýbrž vina je celá společnost, v níž provinilec vyrůstal. Všechny soudničky směřují k jedinému cíli: ke konfrontaci dvou světů, světa souzených a světa soudících. Postavy souzených jsou Těsnohlídkovi většinou sympatičtí i při své hříšnosti a provinění, vzbuzují lítost a soucit. (tamtéž, 364n.) Soudničky mají též dokumentární povahu, líčí životy a utrpení aktérů, ale také nám přibližují život na Podkarpatské Rusi.

Anna Brtníková-Petříková (1896-1980)⁵ napsala útlou sbírku črt a povídek s názvem *Mezi Huculy*. Jedná se o zápisky a postřehy z let 1929-1933, kdy pobývala na Podkarpatské Rusi se svým manželem. Některé ze zápisků otiskla před knižním vydáním

⁵ Anna Brtníková-Petříková vstoupila do české literatury v roce 1923 novelou *Necestou* vydanou v bibliotéce fondu Julia Zeyera. Byla sestrou literárního historika a básníka Václava Brtníka. Své společenské i životní osudy promítala nejednou do svých literárních děl. Taktéž ji zaujaly psychologické problémy moderní ženy a vyjádřila svůj pohled na tuto problematiku několika pracemi (*Světání; Visuté hrazdy*). (A. Brtníková-Petříková, 1997, 84)

v různých časopisech, například v Národní politice. Soubor *Mezi Huculy* má nejen význam dokumentu, ale také lyrické prózy, v níž dokáže autorka vidět zemi kolem sebe a její lid se všemi vážnými sociálními a společenskými problémy. (A. Brtníková-Petříková, 1997, 84n.) Z našeho pohledu je zajímavé, že se jedná o jeden z mála ženských pohledů na Podkarpatskou Rus.

Brtníkové-Petříkové se sice podařilo věrně vyjádřit odvěkou hudbu polonin, jejich rozkvetlou krásu i tvrdý osud lidí, kteří obývají tuto zem, nicméně zápisky nejsou příliš umělecky hodnotné. Vyšly jen dvakrát, v roce 1935 a 1997.

Je nutno ocenit, že autorka dokázala proniknout blíže k lidu a rozmlouvat s ním, proto máme k dispozici velice zajímavé momenty: Huculky (tedy ty, které dokáží číst) čtou česká díla, například Vrbův román *Duše na horách* (1931), Huculové-muži zase rádi rozpráví o svých zážitcích z válečného zajetí ve Francii. A ačkoliv jsou Rusíni velice zbožní (gazdyni začínají svůj den tichou modlitbou, gazdové utíkají k Bohu s prosbou i s poděkováním), znají ještě pohanský svět plný kouzel a divů a dovedou o něm vyprávět v podvečerních chvílích. (tamtéž, 9)

Spisovatelka dovedla ocenit také nespoutanou divokost hor a osobitou květenu, udivuje ji protěž na Bliznici stejně jako alpská růže na Pietroši a kontrasty (polonina je rozdováděným paloukem barev a odstínů, karpatský les je chrámem ticha). Některé popisy jsou téměř poetické:

„Verchovinci jsou dobří lidé, není třeba vyhýbat se jejich chudým chatám, pod jejichž střechami bez komínů žije víc lidskosti než za chladnými zdmi velkoměstského betonu. Jejich život mezi nebem a zemí je básní jejich podvědomí a čteme ji ze zastřených, hasnoucích očí starců, kteří usedají na práh nízkých chaloupek a dívají se mlčky do modrých dálek celé hodiny. Jak máme daleko k moudrosti starých očí, a oč dále k duším těchto negramotných samotářů, jejichž čarovný svět visí pod hvězdami, vysoko nad kalnou sedlinou přecivilizovaných nížin!“ (tamtéž, 14)

Jiné kapitoly připomínají povídky, obsahují dialogy a přibližují drsné osudy huculského obyvatelstva, zejména dívek a žen (*Anočka*, *Russkaja baba*, *Kalekova žena*, *Děvče z Bogdanu*, *Chata pod Menčulem*). V příběhu *Děvče z Bogdanu* líčí osud Oleny, jejíž příběh byl podobný osudu většiny dívek v tomto kraji – vyrostou jako polní květy, nepěstěné a nehlídané. Nikdo o ně nepečuje v době jejich rozkvétání a nikdo pro ně nepláče, zvadnou-li předčasně. Zároveň tyto dívky sní o lepší budoucnosti a tu teď vidí v Praze či Československu obecně, všude je lépe než tady na horách. (tamtéž, 53n.)

Jako žena prožívala velice intenzivně tvrdý život Huculů. V závěru kapitoly *Daj, Bože, zdorovia!* zaznívá její modlitba za lepší budoucnost kraje, který si zamilovala:

„Daj, Bože, zdorovia Huculům ve vsích i Verchovincům, kteří mají hodně schopností a energie, ale nedovedou jich účelně využít, a proto jsou chudší než jejich ovesná a bramborová políčka, daj, Bože, zdorovia jejich chytrým dětem, které se v ubohých školách, někdy jen z chléva upravených, sklánějí nad karpato-ruskými slabikáři a sotva kdy usednou do středoškolských škamen, daj, Bože, zdorovia celému huculskému kraji.“ (A. Brtníková-Petříková, 1997, 10n.)

Ve své vzpomínkové knize *Život v poklusu* se **Jaroslav Foglar** (1907 – 1999) vrací k létu 1938, kdy s oddílem Hochů od Bobří řeky vyrazili na celoměsíční tábor do nejvýchodnější části země, na Podkarpatskou Rus: „Byla to nejen pro mne, ale i pro naprostou většinu Čechů oblast zcela neznámá, a když se o ní něco dozvěděli, tak jen z knížek Ivana Olbrachta *Golet v údolí* nebo *Nikola Šuhaj, loupežník*.“ (J. Foglar, 1997, 131) Foglara tam lákala krásná příroda, chudoba obyvatel, fakt, že většina lidí tam dosud nikdy neviděla dvacetikorunu, a domněnka, že „země je divoká a prohánějí se tam rysové a medvědi! Kdo by odolal? Kdo z mladých lidí by to vše nechtěl vidět a zkusit? Já to zkusit chtěl a já jsem neodolal!“ (tamtéž, 131)

J. Foglar (1997, 132) popisuje, že nevěděl o žádných příručkách, které by referovaly o Podkarpatské Rusi. Dostal ale tip, kde a u koho informace získat – u znalce Podkarpatské Rusi, spisovatele Ivana Olbrachta. Jedinou informaci, kterou z Olbrachta dostal, bylo, že je tam všude hezky a ať jedou třeba k Sinovíru.

Skauty vyčerpala úmorně dlouhá cesta na Podkarpatskou Rus – vlakem do Chustu, odtud dvěma státními autobusy a nakonec pěšky. Ani Sinovír na ně nejprve neudělal příliš dobrý dojem: „Po vystoupení z autobusů na návsi u kořalny Izáka Kahana nás ihned obklopil dav podezřele vypadajících Rusínů, z nichž někteří měli na spáncích pejzy a na temenech hlavy sametové čepičky. Maně jsem měl pocit, jako bychom se ocitli v loupežnickém hnízdě Nikoly Šuhaje.“ (tamtéž, 133) Krásná přírodní scenérie jim brzy dala zapomenout všechny počáteční útrapy. Skauti se vypravili i po stopách Nikoly Šuhaje. Vydali se do Koločavy a hajný Motyčka jim ukazoval místa, kde se Šuhaj skrýval před četníky. A dokonce měli tu čest setkat se i s otcem Nikoly Šuhaje (Petrem Šuhajem), který se do jejich kroniky podepsal třemi křížky. (tamtéž, 136n.)

Zdeněk Matěj Kuděj (1881-1955), bohém a tulák, je znám jako autor životopisných vzpomínek na svého přítele J. Haška a jeho bohémskou družinu. K jeho nejhodnotnějším dílům patří knihy fejetonů a reportážních črt z cest po Americe (V. Forst, 1993, 1043), ale také polodokumentární román *Horalská republika. Román z Podkarpatské Rusi* (1932). Kuděj totiž prožil na Podkarpatské Rusi několik let a dobře poznal prostředí výrazné podkarpatské skupiny, Huculů.

Jedná se o více jak třísetstránkový román o vzpouře Huculů v Jasině v roce 1918 proti maďarské nadvládě, ustavení Huculské republiky a kruté rumunské vojenské okupaci. Detailně je vyličená touha Huculů po svobodě a samostatnosti, protože už jim došla trpělivost s Maďary a jejich útlakem. Huculové obsadili Jasiňu, aby se vymanili z maďarského otroctví, toužili řídit své hospodářství sami a zařídit si svou vlastní republiku. Spoléhalo na nově se tvořící sousední Ukrajinu, ale ta byla sama slabá a měla mnoho nepřátel. Maďaři povolali na pomoc Rumuny a Huculy krvavě potlačili – kdo nebyl zabit nebo raněn, padl do zajetí. Zachránila se jen hrstka lidí. Přesto závěr vyznívá pozitivně, státoporně. Hlavní hrdina nachází naději v připojení Podkarpatské Rusi k Československu:

„Tohle byli lidé prostí a nenucení, kteří se nenaparovali tak jako hrdopyšní Maďaři, kteří se pokládali za něco vyššího, nežli byli ostatní lidé, a kteří s nimi jednali jen jako s dobyt看em a ne jako s lidmi. Rovněž nebyli tak suroví a ukrutní jako Rumuni, kteří týrali bez příčiny kde koho jako praví zbabělci, kterými se za války osvědčili skoro na všech místech, kde přišli do vážného boje. Ani nebyli tak lehkovážní a neprozřetelní, jako byli většinou všichni Ukrajinci, kteří nemohli pro samé osobní spory vytvořit nic velkého. Tulajdanovi se zdálo, že s nimi bude možno opravdu dobře vyjít. Jen aby ho jeho naděje nezklamala!“ (Z. M. Kuděj, 1932, 318n.)

Z práce poznáme, že autor pilně studoval místní poměry, vyslýchal pamětníky a studoval zprávy v denním tisku, fakticky korektně rekonstruoval vzpouru Huculů proti Maďarům. Podrobně popsal bojiště, zúčastněné postavy i brutální maďarské a rumunské zacházení s Huculy. Přesto dílo nebylo jen suchým popisným dokumentem zoufalého boje Huculů. Z. M. Kuděj do románu dovedl umně zakomponovat mnoho dějových a psychologických odboček (ani v době krutých bojů lidská srdce nespí, prožívají lásky i ztrátu těch nejbližších). V průběhu bojů sledujeme osudy několika huculských rodin a seznamuje se s životem zdejších obyvatel: silná nenávisť Huculů k Maďarům, negramotnost většiny obyvatel Jasini, víra v pověry, trvalý hlad a bída. Ve velice nelichotivém světle vykreslil židy, jako lichváře (Jojna Rosenthala), nečestné a všehoschopné muže (Herška Waitzmanna, který opíjel Huculy, dával jim podepisovat směnky nebo dlužní úpisy a potom jim zabavoval majetek). Vyličil také problém Huculů s alkoholem, respektive horilkou, který byl věčný - ničil lidské životy.

O kvalitě románu svědčí i fakt, že byl přeložen do ukrajinštiny a vyšel ve Lvově s názvem *Gucul'ska respublika* (1937), jak píše H. Mikulová (2001, 14). Byl však zastíněn o rok později vydaným Olbrachtovým románem *Nikola Šuhaj loupežník* (1933).

Jaromír Hořec (1901 – 2009), básník, novinář a publicista, se narodil v Chustu, v rodině lesníka. Od roku 1932 žil v Praze. Osud jeho rodné země ho zajímal pořád,

opakovaně se vracel k otázce Podkarpatské Rusi, v 90. letech byl dokonce předsedou Společnosti přátel Podkarpatské Rusi. V devadesátých let napsal a vydal také několik odborných knih: přehlednou historii a úvahy shrnuté v publikaci *Podkarpatská Rus – nedělitelná svoboda* (1992), historické studie vydané pod názvem *Podkarpatská Rus – země neznámá* (1994), studie *Země naděje. O minulosti a současnosti Podkarpatské Rusi* (1995) a *První roky svobody. Podkarpatská Rus 1918–1920* (1999). Kromě toho uspořádal několik děl věnující se problematice Podkarpatské Rusi: *Minulost a současnost Podkarpatské Rusi* (1994), *Podkarpatsko včera a dnes* (1994; výběr nejvýznamnějších českých a slovenských článků otištěných v první polovině roku 1992), *Pravda o Podkarpatsku* (1994; navazuje na předchozí svazek edice, jedná se o výběr nejzajímavějších článků a reportáží uveřejněných v českém a slovenském tisku v druhé polovině roku 1992), *J. J. Perfeckij: Podkarpatská Rus ve století 13.–15.* (1995), *E. Beneš: Podkarpatsko a jeho vztah k Československu* (1996), *Střední Evropa a Podkarpatská Rus* (1997) a *Dokumenty o Podkarpatské Rusi* (1997).⁶

Jaromír Hořec, který si podkarpatský modrý kvítek – hořec – zvolil za své básnické i občanské jméno, byl spoluzakladatelem deníku *Mladá fronta*. V této vzpomínkové knize *Poválečná léta. Vzpomínky zakladatele Mladé fronty* (2010) se myšlenkami vrací do své rodné země a s radostí na ni vzpomíná v kapitole s názvem *Moje Podkarpatsko*. Do školy chodil Jaromír Hořec ještě v Chustu, od roku 1928 do Užhorodu, kam se jeho rodina přestěhovala:

„Ve škole v Užhorodě jsme se domlouvali hatmatilkou, která se skládala z několika řečí, protože mí kamarádi byli nejen Češi a Slováci, ale i Rusíni a Maďaři a židovští chlapci s dlouhými pejzy, většinou v bílé košili a černých šatech. Pokud si pamatuji, snášeli jsme se dobře, žádné rvačky, hádky nebo posměch. Každý byl jiný, a my to pokládali za samozřejmé.“ (J. Hořec, 2007, 9)

Jaromír Hořec nemá tak negativní náhled na působení české vlády jako Ivan Olbracht, F. X. Šalda nebo S. K. Neumann:

„Za první republiky se země zvedala z národnostního ponížení i z bída. Zakládaly se nové školy, vyrostly nemocnice, obce začaly spojovat nové silnice a mosty, klesla úmrtnost dětí a matek, ustupovaly nemoci, likvidovala se gramotnost. Jak vyplývá z dokladů, prezident T. G. Masaryk měl osobní zájem, aby se země dostala ze stavu, který tu znamenal v době Rakouska-Uherska téměř středověk.“ (tamtéž, 11)

⁶ <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1026&hl=ho%C5%99ec+>

4. 2 Poezie

Lyrika není hojně zastoupeným literárním druhem, je v menšině. Zdálo by se, že krása karpatských hor bude silnou motivací pro psaní lyrických básní, ale to se nepotvrdilo.

4. 2. 1 Jaromír Hořec

Mezi jeho první básnickou sbírkou věnovanou Podkarpatské Rusi patří ta s názvem *Jasina* (1946). Sbíрка měla být vydána dříve, ale Jaromír Hořec odmítl vypustit několik závěrečných básní, které by narazily u cenzury (zdály se mu pro strukturu sbírky svým svědectvím velice důležité). A tak sbírka spatřila světlo světa až po válce. V prvním oddílu (*Čistopis*) převažuje intimní lyrika, pro nás je zajímavější oddíl *Pevňůstky* a v něm báseň *Zdá se ti město*. O rok později vyšla autorova druhá básnická sbírka s názvem *Na časy* (1947), která je rozdělená na čtyři oddíly. V oddíle *Vyhnanství* vzpomíná na rodnou zemi a řeku Tisu. Básnická sbírka *Chléb na stole* (1998) shromažďuje autorovy verše psané od roku 1944, ve kterých se vrací na Podkarpatskou Rus. Významné je pulsování mezi epikou a lyrikou (například *Článek o soše* věnovaný osudu bronzové sochy T. G. Masaryka, která od roku 1928 stála na náměstí v Užhorodě), do básní vstupují reálie doby a její konkrétní detaily. Ve sbírce *Chléb na stole* Jaromír Hořec nazývá Podkarpatskou Rus „kladbištěm“⁷, činí tak například v básni *Zem* z roku 1944: „Tam doma na východní straně/ zůstalo vše, co je mé, (...) Kladbiště své znám od vidění/ z nocí, kdy padal na mě čas,/ zem, křivdu svou i hvězdu denní/ od Jasiny až po Kavkaz.“ (J. Hořec, 1998, 11)

Své básně věnuje městům, ke kterým má blízký vztah: *Píšu Vám dopis* (1944, věnováno Jasině), *Dny vykřičené* (1944, věnováno Mukačevu), *Píšu vám po vodě* (1944, věnováno Chustu), *Město dětství* (1944, věnováno Užhorodu).

Básně z roku 1998 shromáždil Jaromír Hořec do oddílu Naděje, zaujme *Píseň o Karpatech*, věnovaná mamince, dále báseň o Jasině („Syn boží přišel na svět/ spasit chudobu Rusínů./ Zahřívá ho teplo zvířat/ a východ slunce voní mlékem.“), Chustu („Nejsvětější místo dívčí maminky,/ když nosila nás pod srdcem/ ukryté v blažené tmě její krve,...“), Menčulu („Hora planoucí poloninami,/ které vysvětil Syn Jitra,(aby se odevšad otevíraly skály,/ mýtiny oplývaly zvěří,/ v Tise proudily štiky/ a narcisy rozsvěcovaly/ ryzí lučiny.“) a Užhorodu („Pochválena budiž moudrost/ podkarpatského Rusína,/ který jej

⁷ hřbitov

položil mezi splavnou řeku/ a pravoslavné pohoří vína,/ pod nímž putují za chlebem/
zástupy v laptích/ s obrazem Bohorodičky i Lenina...“). (tamtéž, 42)

Vrací se i k bídě zdejšího kraje (báseň *Bída*), vzpomíná na otce - lesníka (báseň *Otec*) a také na Čechy, kteří pomáhali na Podkarpatsku:

„V temnu přivedli za ruku světlo/ do jejich světnic,/ naučili je číst a psát/ azbukou i latinkou,/ z drápů smrti rvali/ novorozeňata/ i tuberkulózní matky,/ vyštvali venerické choroby,/ bezzemkům dali hrst půdy,/ bystřiny sepjali jezy, / vydávali knihy a časopisy,/ každý mohl mluvit svým jazykem,/ rusínštinou, ruštinou, ukrajinštinou,/ maďarštinou, rumunštinou, slovenštinou,/ češtinou, němčinou i jiddiš,/ i cikáni měli v Užhorodě svou školu,/ slovu božímu se mohlo naslouchat/ v kostelích, cerkvích a synagogách,/ projektovaly se nové čtvrtě měst,/ stavěly železniční spoje/ a po okresních silnicích/ šplhaly zázračné autobusy/ do zapadlých děreven,/ jako velká voda začala opadávat bída/ a celá karpatská země,/ nejmladší dcera Evropy,/ vcházela ze středověku/ do dvacátého století.“ (tamtéž, 37n.) V této básni převážil Hořec-publicista.

V oddíle *Žalmy* nalezneme básně z roku 1998, a to o zbojnicích (včetně Nikoly Šuhaje), ale i o židovských pogromech. V básni *Zbojnická* autor truchlivě vzpomíná na jednoho ze zbojníků: „plyne černá voda,/ černá voda plyne,/ Ilko Lepyj v ní.“ (tamtéž, 61), v posledním verši se dozvíme, že to žandárové z města chlapce ubili. Další dvě básně vyprávějí o zradě známé z románu Ivana Olbrachta. Báseň s názvem *Nad propast* líčí, jak Sopko, Chrapta a Jasinko 16. srpna 1921 „ubili Šuhaje/ jak prašivého psa./ Dohodli se s četníky,/ že jednoho odmění cestářstvím,/ druhý bude hajný/ a třetímu zaručí půjčku,/ aby se zakoupil v Černém Ardově.// I zvěř vyhýbá se/ potřísněnému místu/ zarostlému hanbou.// Prach silnic se od nich odtahuje,/ odvracejí borovice/ a pole nerodí/ pokrevní zradě.// V poloninách kletba/ až nad propast.“ (J. Hořec, 1998, 67n.) Skladba *Nikolův hrob* nás zavádí na hřbitov, kde je pohřben Nikola Šuhaj: „Jako za života/ odkopnut i teď,/ když se napomádování cizinci/ dohadují v Koločavě:/ Byl Nikola hrdina/ nebo vrah?// Jen vysoké kostřavy nikdy nepožaté/ to vědí./ Na vlastní oči spatřily/ pokrevních mužů zradu./ A z celé duše/ mlčí.“ (tamtéž, 69) Následující skladby (*Dobyťcí vagóny čekají*, *Žaloby žalu*, *Žalmy*) se zabývají židovskou otázkou. V posledním oddíle této sbírky (v básni *První vzduch*) vzpomíná na dětství:

„První vzduch, který vdechl jsem,/ vanul až z polonin a od pramenů Tisy./ Poprvé jsem se dotkl země/ na letní trávě v Chustu.// První slovo, které jsem uslyšel,/ bylo rusínské,/ omyté sněhem/ přicházejícím právě od Vihorlatu.// První píseň, v níž sem usínal,/ laskala maminčina čeština/ tolik podobná lahodné sestře rusínštině./ Plul jsem v Mléčné dráze/ vstříc osudu/ ze všech stran/ obstoupenému/ doutnajícím spálenišťem.“ (tamtéž, 84)⁸

⁸ J. Hořec se narodil v prosinci roku 1921.

Sbírka *Úpadek hvězd* (2000) vznikla v Praze na přelomu let 1944-1945. Většinu veršů, do kterých se promítá vztah k rodné zemi, autor přeřadil do své sbírky *Chléb na stole* (1998). Nejčastěji se zde autor vrací k okupaci, fašismu, odboji, a to explicitněji než v předchozích sbírkách *Jasina* a *Na časy*. Ve verších nalezneme pocity bolesti, křivdy a zrad.

4. 2. 2 Jaroslav Zatloukal

Básník Jaroslav Zatloukal (1905-1958) nacházel osobitý výraz zvláště v apostrofách rodné Moravy, ale také v obrazech Podkarpatské Rusi, kam často jezdil a kde nacházel inspiraci pro svou poezii. Kromě toho se zajímal o kulturní, politické a sociální poměry na Podkarpatské Rusi, v Bratislavě v roce 1935 založil *Klub přátel Podkarpatské Rusi* a *Podkarpatoruské nakladatelství*, v roce 1936, opět v Bratislavě, založil a řídil časopis *Podkarpatská revue*. (L. Merhaut, 2008, 1685) Prostřednictvím tohoto časopisu byli čtenáři seznamováni s tvorbou mladých rusínských spisovatelů, na jeho stránkách se diskutovaly problémy rusínské společnosti.

Pro J. Zatloukala byla země velikou inspirací. Již ve sbírce *Vítr s polonin* (1936) popsal autor Podkarpatskou Rus jako zemi kontrastů, v níž dominuje přírodní krása na jedné straně a bída zdejšího lidu na straně druhé: „Podkarpatská Rus rozprostřela se přede mnou, barbarsky šlehaná dějinami, závrtná ve své kráse, jako baladicky chmurná ve své staleté bídě.“ (J. Zatloukal, 2005, 310), krajinu Podkarpatské Rusi viděl oděnou nejen krásou, nýbrž i žalem (*Krajina v krásu oděná, Bouře v Karpatech*). Kraj se zalykal krásou hořců i bídou lidí (*Voraři*).

Nejpříznačnější básní této sbírky je skladba *Žalm země podkarpatské*, kterou zhudebnil Eugen Suchoň (kantáta *Žalm zeme podkarpatskej*, 1937 – 38). Tato báseň trefně charakterizuje Podkarpatskou Rus, zemi plnou smutku:

„Země/ krásu bez úsměvu... Země/ pod věčným těhotenstvím tmy... Země/ smrt vůně dýchající... Země/ pod plachetnicí hor... Země/ již od hladu neostříhal Pán... Země/ Evropy mrzký lán... Země hor a země bídy/ země řek a polonin... Země křížů/ pásem pověr spjata... Země/ do odění těžkých dýmů/ chýše tvé se s jitem halí/ krápník tvé se jitem halí/ krápník slz a rampouch sazí/ na řetězech kolébá se/ dítě bídou sycené/ Kdákotem slepic zrní/ mekotem koz sténá/ lidské doupe černé... Země/ píseň lidu k nebi stoupá/ píseň dumná zbojnická/ U koliby pastýř hraje/ slyšet truchlé zvonce stád... Čas nad ní je/ a temena hor drtí/ Mraky jdou věky jdou/ na Černé Tise/ voraři plují k smrti... To je ta země cerekví/ nedostižná v bídě kráse... To je ta země stínů/ hor a řek.. To je ta země/ kde ruce na prázdno melou... Rozsevač smutku/ Vrchovinou jde/ a marně sklídit chce jas... Jak dlouho ještě/ řádit tu bude/ setbo tmy a žalu? ... Do hader země oděná/ své zpívá žaly.“ (J. Zatloukal, 2000, 21n.) Anafora na počátku básně a básnické přívlastky

přiřazované „zemi“ nás nechají nahlížet na Podkarpatskou Rus jako na zemi mnoha tváří. Podobně vyznívá i báseň *Podkarpatská Rus*. Bídu vnímá J. Zatloukal všude kolem sebe, už i malé děti „bacily bídy si do života nesou.“ (J. Zatloukal, 2000, 33)

O tragédii Podkarpatské Rusi vypovídá báseň *Podkarpatské Rusi*, ve které je vyjádřena i naděje: „Do živých ran/ zas Evropa tě svléká/ a váže z tebe těla kusy./ Zas strašnou zmučenou/ tě národ vidět musí.// Čas ještě rány nezacelil/ a nové zas máš v tváři,/ na přischlé krvi nová krev/ ti chudí stříká ze žil/ a dláto bolesti/ do dějin kamenných/ tvůj ryje zjev. (...) Pro úděl nejtvrdší/ stav křivd tě tkal,/ Evropou znovu nahlodána./ Pro tvářnost tvou můj žal/ a hněvu mého hrana.// Však věřím v tvrdost skal/ a v ostrou píseň sekery,/ ve stáda polonin,/ pod houžví skřípající vor/ i hlízu tvojich hlin.// Ne v skleslost uvržen/ Rusínů národ,/ však bojem novým sevřen lid/ povstane z hor a lesů,/ byt' ze země předrahé/ jazykem chléb měl rýt.“ (tamtéž, 44n.)

Ve sbírce *Zrazená země* (1938) se představil jako básník protestující proti osudové zradě (domácí i cizí), vrací se k zemi, která je nyní mučená a štvaná – básně mají baladický ráz. Sbíрка *Proměny* (1939) znovu nechává rozehrát podkarpatské motivy, zejména v oddílu *Kříž a pěst*. Báseň *Bezejmenná* nám představuje Podkarpatskou Rus opět jako zemi bezejmennou a také plnou žalu a hořkosti. Jako by tato země byla zakletá a nebylo možné kletbu zlomit: „Na okraji stojím zimy,/ z rány děr tu trčí tělo,/ kletba Verchoviny.“ (J. Zatloukal, 1940, 64) O tragičnosti země beze jména svědčí i to, že Zatloukal si oblíbil v její souvislosti baladu (*Balada o Kanoře, Balada z Vrchoviny, Balada z periferie*). Mezi časté motivy patří opět bída zdejšího lidu, například v básni *Laguny polonin*: „Zvoní hory údolím,/ že tu tluče bídu lid./ Chléb snů dejte hladovým,/ slzy bouří učte smýt“ (tamtéž, 97) či v poemě *Poloniny*. Zároveň v těchto verších vyjadřuje okouzlení krásou karpatských polonin. Nejpůsobivější jsou právě ty verše, u jejichž zrodu stojí tiché okouzlení přírodními krásami.

Posledním dílem s podkarpatskou tematikou bylo libreto opery Z. Blažka *Verchovina* (1952, premiéra 1956), které osciluje mezi dvěma polohami – jedna vyvěrá ze sociální bídy Podkarpatské Rusi (práce na pile byla zastavená a majetek dřevorubců propadl bance), druhá z milostné motivace (klasický milostný trojúhelník). Patetický závěr vyzývá k socialistickému boji.

4. 2. 3 S. K. Neumann

Básník, publicista a překladatel S. K. Neumann (1875 – 1947) nenapsal pouze reportáže z Podkarpatské Rusi, ale zdejší kraj ho inspiroval i k napsání několika sbírek básní. Básnická sbírka *Srdce a mračna* (1935) obsahuje básně napsané v letech 1933-1935.

V této době se nad naší zemí a celou Evropou začala stahovat mračna válečného ohrožení. V prvním oddílu sbírky (*Srdce a mračna*) nalezneme rozsáhlou báseň *Mračna* skládající se ze tří částí pocházející z různých měst – Jasini, Prahy a Poděbrad. Báseň s názvem *Na horách* nemůžeme s určitostí lokalizovat na Podkarpatskou Rus, nicméně kvetoucí hořce tomu napovídají. Přesto je třeba dodat, že hořec nalezneme i v České republice (v Krkonoších a Jizerských horách roste hořec tolitovitý, naopak v Karpatech se setkáváme s horským druhem hořcem Clusiovým). Ve třetím oddílu sbírky (*Co život dal*) objevíme báseň s příznačným názvem *Ortodoxní Židé*. Věřím, že k napsání této básně našel S. K. Neumann inspiraci právě na Podkarpatské Rusi. „Podivní lidé rituální,/ jak stěhovaví ptáci dální/ zahnaní příliš na západ (...) Jsou dobří-zlí, jsou silní-slabí,/ a vysává je ctnostný rabi,/ který má moudrost z talmudu,/ má ji však také z chytré lebky,/ a ví, že jejich bůh je křepký,/ kde běží o zdar obchodů.“ (S. K. Neumann, 1983, 128n.) Ačkoliv ocúny rostly i v Československu, na tehdejší Podkarpatské Rusi se vyskytovaly hojně. Snad Neumannova báseň ze třetího oddílu sbírky s názvem *Ocúny* vypráví právě o těch podkarpatských ocúnech a pověrách: „Ocúny jedovaté nevolným tvorům,/ pověrou opředeny, podobny vzdorům,/ v jeseni jarem kvetou. (...) Ocúny pohozené na cestě v prachu (...) Ocúny rozdávají krásu a něhu,/ neudusí jich mlha od chladných břehů,/ lyrikou soumrak zdobí.“ (tamtéž, 135n.)

V rozsáhlé básni *Poděkování Sovětskému svazu* posílá Sovětskému svazu poděkování a lásku „i po československých krajinách,/ Čech, Slovák, Rusín, Žid i Němec, Maďar, Polák“ (tamtéž, 164).

Sbírkou *Sonáta horizontálního života* (1937) se S. K. Neumann přihlásil k socialistickému realismu. Z našeho pohledu je důležitý druhý oddíl sbírky nazván *Kontinenty*, který vychází z konkrétních událostí, jak se o nich autor dovídal z novinových zpráv a reportáží. Jedná se o obrazy vykořisťování a nezaměstnanosti v Československu. Ve dvou básních se vrací přímo na Podkarpatskou Rus. Báseň *Vrchovina*, *Vrchovina* se rytmicky přibližuje lidové písni: „Verchovina, Verchovina,/ země vlnadná,/ v patách kráse béd tu bloudí/ na tisíce;/ Verchovina, Verchovina,/ země hladná,/ kdo jí aspoň dosyta dá/ kukuřice.“ (S. K. Neumann, 1979, 65)

Bezedný rok (1939, zabaveno, 1945) společně se sbírkou *Zamořená léta* (1946) patří k jeho posledním dílům, vzniklým na prahu okupace. Zařadil se jimi do dobové vlny poezie upnuté k ohrožené zemi, ke kulturní tradici národa a k uchování jeho morální síly a víry v jeho lepší zítřky. (J. Opelík, 2000, 512) V obou sbírkách se objevuje hněv nad zradou Francie a Anglie, které naši republiku vydaly do rukou Hitlera.

Sbírka *Bezedný rok* obsahuje básně z roku 1938, rozdělené do dvou oddílů. První z nich, *Karpatské melodie*, jsou inspirovány Neumannovým pobytem na Podkarpatské Rusi. V předmluvě píše, že *Karpatské melodie* jsou torsem. Situace v „zemi beze jména“ se změnila dříve, než mohly být dopsány. Úvodní a poslední báseň jsou z ledna 1939, kdy se autor vyrovnával s novými poměry ohledně tohoto území. (S. K. Neumann, 1951, 9) V těchto *Karpatských melodiích* básník oslavuje karpatské hvozdy, lid polonin, strašlivou krásu a ještě strašlivější bídu.

Autor nám posílá skrze řádky hladovou píseň, píseň bídy. Lesy sice daly zdejšími obyvatelům chléb, ale vzaly si jejich život: „Zahučely, pomstou dýchly:/ zhořkne vám ten chlebiček!/ Petro s Jurajem už ztichli,/ na smrky svou krví špláchli,/ smrk je zabil, jeden věk. (...) Černé lesy s krásou spící/ mají v mošně šumějící/ chléb a smrt a panský zisk.“ (tamtéž, 13) Na obrovskou chudobu zdejšího kraje, neúrodná pole a krutou zimu upozorňuje básník v dalších verších (báseň *Christos Voskres*, *Chvála kukuřice*, *Bílá smrt v květnu*, *Děťátka*).

Nachází také slova velebící zdejší poloniny (báseň *Pasačka* či *Když kvetou mečíky*): „modré dny hořců zdravicemi zvoní,/ macešky v trávě modré slzy roní,/ modrými tóny zpívá jarní var. (...) Na jasiňských stráních/ na lukách jak dlaních/ kvetou zlaté mečíky,/ a v té trávě vlažné,/ vysoké a snažné/ sám jsi náhle s oblaky.“ (tamtéž, 31n.)

4. 2. 4 Josef Spilka

Josef Spilka (1899 – 1986) v letech 1924–29 působil jako učitel na měšťanské škole v Užhorodě (zde se seznámil s Vladislavem Vančurou, který na Podkarpatské Rusi sbíral materiál k románu *Poslední soud*). Sbírku básní *Bronz* (1929) vydal vlastním nákladem v počtu devadesáti očíslovaných výtisků, z nichž prvních padesát je podepsáno autorem i grafikem.

Báseň *Bronz*, která dala název celé sbírce, nám představuje Podkarpatskou Rus při západu Slunce, vše chvatně chladne, a my se ocitáme mezi cikány hrajícími na housle a klarinety: „Jako kvílení nad mrtvým úpí pláč houslí nocí,/ každý cikán je zakuklený Frankopan,/ a v každém srdci cikánském je poklad zakopán, a jako listopadem orosená tráva,/ i každá cikánka něco krásného oplakává, / ptáte se marně, sama toho neví.“ (J. Spilka, 1929, 14) Názvy jednotlivých básní jako by napovídaly, že autor usnul a vypráví nám svůj sen (tři básně v názvu zmiňují noc, poslední je nazvána *Procitnutí*).

4. 2. 5 Shodné motivy u českých básníků

Lyrika vyjadřuje vnitřní svět básníka, jeho emoce, nálady, představy, postoje a myšlenky. Čekala jsem, že krajina Podkarpatské Rusi bude právě v tomto ohledu cennou inspirací, to se však nepotvrdilo.

Lyrika má vždy blízko k hudbě, o tom svědčí zhudebněné básně (Zatloukalova báseň *Žalm země podkarpatské* zhudebněná Eugenem Suchoněm a Neumannova báseň *Verchovina*, *Verchovina* blížící se rytmicky lidové písni).

Tematicky se nejčastěji objevuje přírodní lyrika, výjimkou není ani politická, respektive sociální lyrika. Nejfrekventovanější jsou tedy přírodní motivy (kvetoucí poloniny, krásná podkarpatská příroda) a sociální motivy (básníci upozorňují na bídu lidu, na nedobré životní podmínky a velké sociální rozdíly). Právě ve verších vyniká charakter země beze jména, země plné kontrastů. Všichni básníci také těžce nesou osud Podkarpatské Rusi, vrací se k roku 1938 a zradě, vyjadřují ovšem naději na lepší zítřky.

4.3 Pověsti a pohádky

Pohádky a pověsti jsou žánry, které souvisejí s únikem a cestou k archetypům. Jak jsem zmiňovala výše, čeští spisovatelé do této neznámé a zaostalé země často utíkali před velkoměstem. Pohádky a pověsti souvisí také s regionalismem, mýtem a hledáním přirozeného světa. Mýtus i pohádky jsou nadčasové, objevuje se v nich jiné vnímání času.

Karpatský les, který se z našeho pohledu jeví spíše jako prales, připomíná pohádku. Ocítáte se v atmosféře perníkové chaloupky, celé hodiny zde nepotkáte člověka, ale na každém rohu na vás číhá ježibaba a světélko v chaloupce z perníku se zdá být v nedohlednu. Proto je Podkarpatská Rus, v níž se zastavil čas, dobrou základnou pro různá vyprávění, pohádky, pověsti či balady. Takové kraje na ostatních místech světa nalezneme jen stěží.

4. 3. 1 Pověsti ze Zakarpatské Ukrajiny

J. Dušánek a F. Gabriel se za svého dlouholetého pobytu na Zakarpatské Ukrajině věnovali sbírání historických památek. Jejich publikace *Pověsti ze Zakarpatské Ukrajiny* (1946) vypráví o minulosti Podkarpatska - o jeho hradech, městech, vesnicích, klášterech, horách, loupežnicích a pokladech. V pověstech ožívají postavy slavných domácích bohatýrů (knížete Laborce a jiných reků z doby, kdy do země přišli Maďaři, aby se odtud pod Arpádovým vedením zmocnili celých pozdějších Uher; knížete Fedora Korjatoviče, v němž bývá spatřován národní hrdina Zakarpatské Ukrajiny; krále Matyáše Korvína;

Františka Rákoczyho a dalších), vybájených i historických mužů a žen, rytířů i prostých vesničanů, horalů a pastevců včetně postavy slavného zbojníka Oleksa Dovboše.

Vzrušující válečné události z různých dob dějin Zakarpatské Ukrajiny (tatarský pád, povstalecké bouře) se střídají s tragickými příběhy ze života na vesnicích. Do osudu zdejších obyvatel zasahují nadpřirozené síly, jež lid připisuje nejčastěji čertům. (J. Dušánek, 1946)

V publikaci převažují pověsti historické (*Kníže Laborec, O knížeti Korjatovičovi*), místní (*Berehovo, O mukačevském hradu, Hrad Nevické*) a pověsti legendární (*Mukačevský klášter*). Zdejší lid dlouho věřil tomu, že existují místa, kde jsou ukryty poklady loupežníků (*Poklady na Kelemenu, Obavský poklad*):

„Na Zakarpatské Ukrajině je bezpočtu míst, o nichž věčně živá lidová tradice tvrdí, že skrývají poklady, nahromaděné v dávných dobách loupežníky, kteří je ukryli dříve, než je mohla dopadnouti ruka spravedlnosti. Lid pevně věří v existenci těchto skrytých pokladů a svádí nezdary při pokusech o jejich objevení na nejružnější vlastnosti jednotlivých hledačů, na tajné nadpřirozené síly, ba dokonce i na samého ďábla, který prý jako strážce pokladů brání lidem, aby je našli.“ (J. Dušánek; F. Gabriel, 1946, 142)

Výrazné množství prostoru je věnováno pověstem o zbojnicích (pověst *Sinevírské jezero; Pověst o Dovbošovi*). Mezi nimi vyčnívá postava Oleksy Dovboše. Pověst ho líčí jako velice krutého zbojníka, kterého se báli zejména páni, jelikož jim drancoval jejich statky, vylupoval je a pátil. Zato chudému lidu neublížil – pokud mohl, pomáhal mu. Oleksa Dovboš byl historickou postavou, syn podruha z haličského Perenižinu, který žil v první polovině 18. století. Brzy v mládí se dal na loupežnictví, už v roce 1738 jsou zprávy o jeho řádění se skupinou svých druhů, se kterými drancoval šlechtické zámky, panská sídla, dvorce a statky. Na konci svého života se zdržoval nejčastěji v Jasině, v okolí Černé hory. Zahynul 24. srpna 1745 v Kosmači. Podle pověsti Oleksu zabila zrada jeho milé, ženy kosmačského sedláka Štěpána Dzvinky. Ve skutečnosti byl zabit při přepadu Dzvinkovy chalupy. To nezabránilo tomu, aby se hned po Dovbošově smrti nezačaly vykládat po obou stranách Karpat četné pověsti o jeho životě, působení a smrti. (tamtéž, 211) O Dovbošovi a jiných karpatských loupežnicích vypravuje Ivan Olbracht v reportážích *Země beze jména* (1932), prostor mu věnuje i v baladickém románu *Nikola Šuhaj loupežník* (1933).

4. 3. 2 Nikola Šuhaj loupežník

Samotný Olbrachtův román *Nikola Šuhaj loupežník* (1933) se vrací k pověstem, které se šířily Karpatami. Ve Volovém, vzdáleném 26 kilometrů od Koločavy, můžeme

slyšet pověst, že Nikola měl zázračnou ratolístku, kterou v bojích okolo sebe mával a odháněl tak četnické koule. V Jasini se vypráví o Nikolovo kouzelné jeskyni, plné pokladů chráněných zlými duchy. Tak se mísí realita s fantazií a pohádka se skutečností. (I. Olbracht, 1982a, 104)

Zbojníci se stali vděčným tématem. Zdejší lid nenáviděl pány – kdokoli sem v historii přišel, tak vykořisťoval. Každý, kdo měl ruce, tak bral, i z toho mála – Tataři, Poláci, Rusové, Maďaři, Židé, Němci, Rumuni i Češi. (tamtéž, 36n.) Zbojníci byli v očích utlačovaného lidu hrdinové, šlechtění mstitelé. Tomuto porobovanému lidu žijícímu v zaostalosti byli zbojníci jedinou možností revolty, představovali naplnění snu o pomstě a napravení staletých křivd. Nikola je obdařen nesmrtelností, zjevuje se lidem v nejrůznějších převlecích, je nadán nadlidskou silou a své poklady ukrývá v jeskyni. Na počátku 20. let 20. století je zastřelen českými četníky.

Ivan Olbracht sledoval zrod zbojnické legendy, proces mytizace reálného osudu (podloženého historickými dokumenty) v lidovou pověst o boji proti bezpráví. (J. Opelík, 2000, 667) Nikola Šuhaj obsahuje také pohádkové prvky. Což nepatří lektvar, který odráží všechny kulky, do pohádek? A jak je to s takovou nadpřirozenou postavou jako je baba, jejíž „kostřec byl prodloužen a porostlý srstí. Jako kozí ocas“(I. Olbracht, 1959, 14)?

4. 3. 3 **Josef Spilka a pohádky**

Sběrem pohádek z Podkarpatské Rusi se zabýval především Josef Spilka. Sám sestavil sbírku pohádek s názvem *Ivanko z polonin* (1939) s podtitulem *Pohádky ze Zakarpatské Ukrajiny*. Po ní následovalo ještě vydání dalších tří sbírek pohádek: *Tucet hezkých pohádek* (1945), *Pohádky z hor* (1955) a *Veselé pohádky z kouzelných hor. Uzlík zkazek ze Zakarpatské Ukrajiny* (1960). Josef Spilka byl prozaik, básník, sběratel a adaptátor lidové slovesnosti, autor knih pro děti. V zaostalé zemi našel zdroj lidové slovesné tradice, ze které budoval své pohádky pro děti a mládež.

Jeho *Napucánek* (1936) podává formou pohádkového pásma informace o životě na Podkarpatské Rusi. Spilka knihu sepsal po dlouhém pobytu mezi pastýři, lovci a zemědělci Podkarpatské Rusi. Poslouchal vyprávění u ohňů za letních nocí i v chalupách v zimě, kdy se dralo peří nebo při přástkách. Příběhy pohádkové knihy spojuje mladý hrdina Napucánek, který má dobré srdce, umí dobře jíst i pít a má sílu za dva. Když právě nebloudí po světě, vypráví rád o svých příhodách doma v chalupě a poslouchá také vyprávění ostatních. Tak se u jeho maminky schází v zimě celá ves včetně starosty, povídají si, škádlí se a dávají si nejrůznější hádanky.

Spilkova pohádková kniha *Ivanko z polonin* (1939) se člení na dva díly. Samotný příběh není ničím výjimečný, ale z našeho pohledu zaujmou autorovy postřehy, které nám přibližují Podkarpatsko, například v pohádce *Dub a hřib*:

„Z naší chudičké vesnice pod horami Karpatami, kde husy nosí červené punčochy a žáby zpívají turecké litanie, byl jenom skok do lesa. Panečku, to věřím, že byste se nehněvali, mít les takhle blízko! Ale do tohoto divokého hvozdu bych vás samotné nepustil, protože byste mi tam zabloudili a zapletli se do roští, že bych vás odtamtud nevytáhl ani za nic na světě. Vždyť tam v těch zamotaných houštinách kolikrát netrefí do své díry ani divoký králík, jak byste se tam tedy chtěli vyznat vy! To nebyl les, milé děti, to byl prales. Kmeny až do nebe a dole u země by ses bez sekery na krok nedostal. A v tom černém pralese, kde zmije snídají jahody a obědvají hříbky a klouzky, v tom pralese, kde veverky dělají na větvích veletoce, hluboko, přehluboko, v samém jeho srdci rostl velikánský dub...“ (J. Spilka, 1958, 44)

Autor nám též barvitě popisuje svatební hostinu, která se slaví ještě „po staroslovansku“ (tamtéž, 18) a probíhá ve starodávném dřevěném kostele. Bujné veselí doprovází kolomyjka, hbitý tanec. Nemoci léčí babka kořenářka pomocí nejrůznějších koření a mezi oblíbené jídlo patří kukuřičná kaše zalitá smetanou. Malý Ivanko se stává pasáčkem a takto popisuje karpatské poloniny:

„Karpatské poloniny, to jsou rozsáhlé pastviny na temenech hor, tam vysoko, joj, převysoko, až se hlava zatočí, tak vysoko, převysoko, že už tam ani les neroste, že už tam jen vítr fíčí a nocují mračna hustá jako smetana, nežli vypije sluníčko k snídani.“ (tamtéž, 91)

Spilkova další kniha *Pohádky z hor* (1955) přináší řadu bajek a pohádek sebraných z ústního podání lidu Zakarpatské Ukrajiny. Nejsou to pohádky o princeznách a vílách, ale vystupují zde hrdinové odpovídající svými vlastnostmi a činy duchu lidu, který si o nich vypráví vysoko na horských pastvinách u večerních ohňů pod hvězdnatým nebem. Nalezneme zde pohádky, které J. Spilka uveřejnil již ve své pohádkové knize *Napucánek* (Medvěd s prostřeleným boltcem, Jak se medvěd učil maďarsky, Nejkrásnější dítě, Vlk a liška, Vlk a hříbě, Odvážný kohout, Tři hádanky, Zakletá bába, Dobrota a lakota, Olexa Dovboš, Čarovný kůň i Ivan a kráva), nově se objevují pohádky „Medvěd na svatbě“ a „Kocour hrdina“.

Sbírka *Veselé pohádky z kouzelných hor* (1960) obsahuje 36 vtipně podaných pohádek a zkazek, v nichž se lidová moudrost mísí s humorem, vítězí dobro a pravda, hrdinům napomáhá chytrost, lest i houževnatost. Kromě princezen a princů v pohádkách hojně vystupují chudí lidé, žebráci, zloději, chamtiví kupci a zvířata.

Zamysleme se nad tím, čím se liší české pohádky od těch podkarpatských. V první řadě ze sbírek pohádek zjistíme, že na Podkarpatské Rusi žila početná skupina cikánů a židů – právě o nich vypráví mnohé pohádky (například „Nejkrásnější dítě“ ve sbírce *Tucet*

hezkých pohádek, dále zmínky ve sbírkách *Napucánek* a *Ivanko z Polonin*). V pohádkách vystupují typická zvířata Karpat – vlci, vlkodlaci, divá zvěř a medvědi. Medvěd je často zobrazován jako hloupý a bez kuráže (např. „Medvěd na svatbě“ ze sbírky *Pohádky z hor*).

Obecně lze říci, že mezi pohádkami ze Zakarpatska se těší oblibě zvířecí pohádky (Orel a slepice; Chytrý medvěd; Chatka v pralese – pohádky ze sbírky *Tucet hezkých pohádek*; Kocour hrdina ze sbírky *Pohádky z hor*) a pohádky novelistické, které zdůrazňují každodenní život včetně sociální problematiky (*Bída ve džbáně* o dvou bratrech, chudém a bohatém).

Mezi postavami najdeme místo českého krále postavu cara, dále nápadně typizované postavy (Obdobou našeho Otesánka je zakarpatský Koldoubek, jehož bezdětný hospodář vytesal z dubového dřeva, panáček po sedmi letech ožil a když vyrostl, vydal se do světa. Svou statečností zvítězil nad čerty a čerticemi a nakonec se s jednou čerticí i oženil). Zvláštním typem hrdiny zakarpatských lidových pohádek a bájí je zbojník, loupežník – všudypřítomný, ale zároveň nepolapitelný, ani koule se ho nedotkne. Je to svým způsobem sociální hrdina – bohatým bere a chudým dává. Proto nesmí ve sbírkách chybět pohádka o Olexu Dovbošovi, kterou jsme zmiňovala v kapitole 4.3.1. Mezi nadpřirozené postavy patří obři (*Zlaté jablko*), draci (*Koldoubek*) a čerti (hloupí, nechají se snadno ošálit). A protože by pohádky měly končit šťastně, tak i zde vítězí dobré srdce obyčejných lidí nad lakomým bohatčem a Štěstí pomáhá těm, kteří si to zaslouží (*Rybář a štěstí*).

Opominuty nejsou ani pohádky, jejichž náměty známe z českého folklóru, například pohádka *Ovčák na stříbrné louce* nám místy připomíná Popelku; *Nepravý princ* Zlatovlásku; *Zlatý pták* zase Erbenovu pohádku *Pták Ohnivák*; pohádka *O princí Vasilovi* se podobá Erbenově *Živé vodě*; pohádka *Slunce, Měsíc, Větr* nám evokuje B. Němcovou a příběh *O Slunečníku, Měsíčníku a Větrníku*. Tak jako my známe pohádku převyprávěnou B. Němcovou o Maruše, kterou vyslala její macecha v lednu pro fialky, jahody a červená jablíčka, Zakarpaté si vypráví příběh *Zakletá bába*, v němž je Hafii vyslána v březnu pro maliny.

Obecně lze říci, že se v pohádkách zračí ostrý sociální protest proti carům, králům, vládnoucí společenské vrstvě, spekulantům a zbohatlíkům. Snad proto patří mezi nejoblíbenější hrdiny zbojník, který bohatým bere a chudým dává.

4. 3. 4 Podkarpatská Rus jako prostor pohádky

V mnoha románech nalezneme zmínky autorů o podkarpatské přírodě, která je plná nejružnějších pohádkových stvoření. D. Hodrová (1997, 15) píše o tom, že některá místa jsou tzv. předurčena k určitému ději či k určité události. Pokud například vstoupí pohádkový hrdina do lesa, není pochyb o tom, že ho tam čeká zápas s drakem, ďáblem či jiným nepřítelem. Pokud hrdina vkročí na území Podkarpatské Rusi a nechá na sebe působit zdejší přírodu, zjevují se před ním pohádkové postavičky - velice často se jedná o záporné či strašidelné postavy, které budí hrůzu.

Někteří autoři vyzdvihují idylu: Hlavní hrdina knihy *Duše na horách* (1931) Jiří je očitým svědkem síly pověr (vidí Mariku, kterak si svléká své šaty a vybíhá nahá na poloninu). Zdejší lidé opravdu žili ještě v době pohanské: „Tak přeludně a zvláště krásné to bylo, že ani nedýchal. Bylo mu, jako by se octl v dobách, kdy ještě věřil pohádkám, kdy věřil, že uvnitř lesů na paloucích tančí ve svatojánské noci uprostřed jiskření světlušek chórovody divoženek a lesních panen – a při tocích horských vod si víly rozplétají vlasy.“ (J. Vrba, 1931, 57)

Když na Podkarpatskou Rus přijela městská dívka Anička, silně na ni zapůsobí zdejší prostředí: „Bylo to, jako by vcházela do pohádky, nebo tak, když ještě byla malá, si představovala hluboké lesy, v nichž žijí loupežníci, černokněžníci a ježibaby – a v nichž se skrývají lesní panny, divoženky, víly a skřítkové...“ (tamtéž, 261)

Nepřilíší odlišný náhled na prostor Podkarpatské Rusi mají i autoři knihy *Sami : Na východě republiky klid* (1936), což je dílo, které vzniklo jako reakce na vydání Olbrachtova *Nikoly Šuhaje loupežníka*. Dílo sice totálně zapadlo, ale pro nás je zajímavý popis jedné z dívčích hrdinek, podkarpatorské dívky Dosie: „Už byla převlečena, učešána a podobna dceři vědmy z pohádek, bydlící v nitru hlubokého lesa, kam nikdy nepřišla noha lidská a žily malfy a trpaslíci.“ (B. Mladý; R. Gordon, 1936, 175). Dle autorů Podkarpatská Rus byla jedinou zemí v srdci Evropy, kde pohádka měla ještě kurz skutečnosti.

Na českém území věřily pohádkám už jen děti, zato na Podkarpatské Rusi věřili tajemným příhodám i dospělí, o tom se přesvědčila i A. Brtníková-Petříková, která Podkarpatskou Rus navštívila a napsala sbírku črt a povídek *Mezi Huculy* (1935). Idylicky v této publikaci vylíčila, jaké pohádkové bytosti tu lze potkat: „Pak se najednou – kde se vzala, tu se vzala – z vysoké trávy dokonce vynoří dobrá víla.“ (A. Brtníková-Petříková, 1997, 14)

V kapitole *Russkaja baba* nás seznamuje autorka o babě Varvaře, která žila odjakživa z ruky do úst, dovedla vyprávět tajemné příhody o karpatských pokladech, které

hlídá jedovatý had, o začarovaných puškách, které na stěně samy střílejí, když gazda nemůže do lesa. Také znala bábu čarodějku, která léčila všechny nemoci zařikáním a pohledem svých očí nebo dokonce pliváním do tváře ubohému nemocnému, znala i gazdu, jemuž oko vyteklo ve chvíli, když se odvážil zamířit na hada, strážce pokladu, znala mnoho podobných příhod a všem věřila. Přesto autorka dodává: „Vždyť kdyby Varvara nevěřila v tento pohádkový svět, plný kouzla a božské spravedlnosti, zbyla by jí jen drsná skutečnost hladových dní, s jedinou radostí ze čtyř synů bez otce, kteří slabými rameny statečně podpírají její předčasné stáří.“ (A. Brtníková-Petříková, 1997, 19n.)

Zápornými postavami a škůdci to hýří v dílech Jaromíra Tomečka. Ve svém románu pro mládež *Marko* (1967) líčí přírodu Podkarpatské Rusi poněkud strašidelně. Sršatec Logojda, kníže ovčáků, o tom ví své, když se zaposlouchá do zvuku hvozdu:

„Stále jako by odtud bylo slyšet kroky, obludné, žvachtavé; tak mohla šlapat pouze noha velikosti kádě, snad si tam dali noční schůzku lesní obří, goliáši, zarostlí po způsobu medvědů, kteří, potkají-li člověka, lapnou ho do dlaně, vymáčkou mu z těla duši a bezduchou schránku zahodí do bažiny, kde nešťastník zetlí nepohřben a po smrti je nucen bloudit kolem osad a strašit pokojné spáče kvílením.“ (J. Tomeček, 1967, 21)

Romány a povídky pro mládež stejně jako přírodní prózy inspirované Podkarpatskou Rusí daly Tomečkovi prostor zachytit sílu zdejší víry v pověry, pohádky, zázraky a kouzla. V povídce *Vlkodlak* ze sbírky *Divotvorné lovy* (1974) vesnice v občanu Ťuchovi spatřuje zvláštního člověka, který se v noci proměňuje ve vlkodlaka a po nocích běhá se smečkou po lese. Autor čtenáře v tomto úsudku utvrzuje tím, že Ťuch podlehe následkům zranění, která jsou totožná se zraněními údajného vlkodlaka. Tato pověra se střetává s realitou a racionálním uvažováním strážníka, ale i ten, jakožto člověk civilizovaný a vzdělaný, je svolný tuto teorii přijmout. Autor povídky glosuje: „Nic však nemůže překrýt dojem z boží krajiny, z krajiny srdce mého, kde pod poloninami zakvétajícími arnikou se Jura Ťuch mohl měnit ve vlka a za úplňkových nocí si hrát s vlčími bratry. Dojem ze země jedenáctého století, jak ji nazval Ivan Olbracht.“ (J. Tomeček, 1974, 80)

Tajemnou atmosféru karpatských hvozdů vystihuje A. Koenigsmark ve své novele *Cesta sekčního šéfa k moři* (1989) prostřednictvím hlavní postavy, doktora Vorla:

„Temnota každým krokem houstla. Byla jako nejasná výzva, sekční šéf cítil cosi, čemu nerozuměl a čemu se vzpěchoval rozumět. Na obzoru se táhla takřka jen vycíitelná oblá linie měkkých kopců s temně indigovými skvrnami lesů a sekční šéf tušil, že tma může být plná podivných, odpradávná tady přežívajících příznaků, jemu cizích a jím dávno zapomenutých anebo uložených tak hluboko v něm, že ani netušil kde; mohla být plná strašidel a pohádkových stvoření, mohli se v ní potulovat duchové mrtvých předků, domácí

bůžci, mohli tu být bludičky a vodníci, snad se mezi stromy objevovali upíři, vlkodlaci a lesní mužici, někde tam mohli být zelenaví leši a mlžnaté rusalky, snad dokonce někde na stromě posedávalo nekřtěnátko; byl tu i živý les, plný pohybu neviditelných skřítků – krajina plná něčeho, co už dávno ustoupilo z jeho městského světa, co uteklo před úřady a silnicemi, plná přírodních sil, které ustoupily před elektrickými svítilnami, ale neztratily se, stále ještě byly a rostly, byly cítit ve vzduchu jako podivuhodná vůně, nezdolatelná mrazem, a teď tiskly svou studenou dlaň na Vorlovu změkklou šiji.“ (A. Koenigsmark, 1989, 14n.)

Podkarpatská Rus je prostorem pohádky, žijí tu loupežníci a divoženky, zdejší obyvatelé umí čarovat, zaklínají a vaří tajemné lektvary. A jako v pohádkách i zde spolu bojuje dobro se zlem. Dobro reprezentuje chudé obyvatelstvo a zlo většinou páni, včetně Židů, kteří ožebračují chudé Rusíny.

4. 4 Literatura pro děti a mládež

Autor próz o životě lesních zvířat **Jaroslav Hubálek** (1886 – 1961) vystudoval revírnickou školu, vyšší lesnický ústav a roku 1919 se stal na Podkarpatské Rusi lesním asistentem a později lesním správcem. Všechny Hubálkovy prózy těží výhradně ze života v přírodě. (V. Forst, 1993, 349) Stejně tak je tomu i s prózami z Podkarpatské Rusi: *Ze stínů karpatských pralesů* (1. díl – 1926, 2. díl - 1928) a *Jurko Hrab, hrdina podkarpatských pralesů* (1934). V *Stezce života* (1942) podává deníkovou formou osudy lesníka (v Polsku, Rusku a Podkarpatské Rusi).

Sbírka příběhů ze života divokých zvířat *Ze stínů karpatských pralesů* zajímavě a ve srozumitelné formě tlumočí osudy lesních zvířat, probouzí soucit, ale také zájem o přírodu jako takovou. Jedná se o sbírku povídek určenou dětským čtenářům, ale na své si přijdou i dospělí milovníci přírody.

Hlavními hrdiny Hubálkových povídek jsou obyvatelé podkarpatských lesů: párek rysů (*Lesní démon*), kanec (*Generál*), zajíc (*Janek Skokan*), jezevec (*Rytíř ze Sokolí skály*), parma (*Černoočka*), jeřábek, druh hrabavého ptáka z čeledi tetřevovitých (*Jeřábáček*) a vlk (*Šedivec*). Všechna tato zvířata musí bojovat den co den o přežití. Bojují o přežití a svobodu s člověkem, který si počíná velice záludně, ale také se silnějšími obyvateli lesa.

Rusíni zůstávají spíše mimo Hubálkův zájem, přesto se jim nevyhýbá: povídka *Rytíř ze Sokolí skály* vypráví, jak byl pytlák pokousán jezevcem a jak ho léčila babka kořenářka. V dialogích dokázal Hubálek (1926, 23) zachytit zdejší dialekt: „já lem minutku podrimal a uže bida na člověka pryšla. Naj pan nepišet, bidnoho človika. Kak že já mohu odpovidáty za toto? Boh volka poslal! A jalouka ne moja a Velikoho Pavla. Tot najbohatší gazda v sele.“; jindy povahové rysy Rusínů: „Ostatně Rusín není hrdina.

Jazykem dokáže všecko, svět by zbořil, vládu rozehnal, v opičce i nožem dovede bodnouti. Odvaha jeho však pojednou se scvrkne, když se mu postaví muž, který neuhne.“ (J. Hubálek, 1926, 23); tvrdý osud žen: „Žena jeho, osoba čtyřicetiletá, ustaraná, utahaná dětmi, prací, nouzí i mužem-lenochem, v ušpiněném obleku“ a problémy s alkoholem: „Bylo viděti, že se dosud ani nemyl, ani nečesal. Alkoholem zrudovatělá tvář, malé oči neurčité barvy, nyní nevyspáním začervenale, neklidně přeskakovaly z předmětu na předmět.“ (tamtéž, 83) Kromě toho se dozvíme, že Juraj Hulaj chodil téměř každý den na houby a nosil je do města na prodej, aby si vydělal. Také se snažil se ulovit jezevce, protože z jezevčího sádla babka kořenářka vařila lektvar na píchání u prsou. A otelenou krávu před smrtí nezachránil ani zvěrolékař, ani zaříkání děda Fedora. (tamtéž, 101)

Hubálkovy londonovsky pojaté příběhy se dočkaly ještě jednoho vydání (rozšířeného o několik nových povídek), a to v roce 1937 (I. díl) a 1939 (II. díl).

Karel Nový (1890 – 1980) napsal román pro mládež *Potulný lovec* (1941), v němž nás v osmnácti kapitolách nechává prožít příběh lišáka (který putoval z Podkarpatské Rusi až do Posázaví) a mysliveckého adjunkta Vladimíra Zdeňka. Vstupní kapitola je realistickým obrazem života karpatských horalů. *Potulný lovec* se dočkal patnácti vydání. Souhrnně lze konstatovat, že autoři knih pro mládež se inspirovali přírodou, hrdiny jejich děl jsou téměř výhradně zvířata.

Jaromír Tomeček psal také prózu pro děti a mládež. První knihou pro děti inspirovanou divokou karpatskou přírodou byla sbírka čtyřiadvaceti povídek s názvem *Vuí se směje* (1944). Vuí je jméno lišky z Havraního; povídka s názvem „Vonné sousto“ nám zase přibližuje příběh hladové kuny; „Bundáš“ vypráví příběh medvědího mláděte v lidské rodině; povídka „Pstruzi a písnička“ je oslavou karpatských polonin; „Hadař“ informuje o nebezpečí hadího uštknutí.

Karel Čapek v Hordubalovi vyjadřuje myšlenku, že v horách je člověk blíže Bohu, podobně vnímá sílu hor i J. Tomeček (1955, 33): „Protože hory – vždyť to znáte: chrpy jsou modřejší, hvozdíky ozdobnější, pomněnky větší a šípek vonnější. A obloha blíží. Tak blízko, že těkavý mráček, který se vynořil odkudsi zprava, div člověku o hlavu neklopýtl, jak se přehnal nad hřebenem.“

V povídce „Jezevec“ nám autor vylíčil karpatskou řeku a les:

„Karpatský bukový les je divočina. Padlé velikány, jejichž stáří se měří na staletí, obrůstají listnatí mladici, kterým prázdné místo ve hvozdě dovolilo vyrazit do výše. Mezi sloupořadí silných kmenů se zelenou klenbou vysoko nahoře mísí se tenké pníčky i obří stromy, které dva lidé neobejmou, a pak i ty, jež

už nevydržely a leží v podrostu na dně lesa. Vůně starého spadlého listí měla v sobě něco z chuti panenských jablíček a něco z výdechů květináčů za oknem.“ (J. Tomeček, 1955, 128)

Novela pro mládež *Stříbrný lipan* (1944) líčí životní osudy lipana, tedy ryby, která se se svou bystrostí dostává ze všech pastí, které jí připravuje dravá horská říčka.

V podstatě se jedná o životopisný román ryby, který se soustředí na první a poslední rok života této ryby, lipana. Příběh končí zápasem s třpytkou v rukou protivníka, lovce-autora. Tomeček se předvedl jako velice vnímavý pozorovatel, ale také básník: ve zbarvení lipana převládá stříbrná, to je dědictví po otci, který stával v bílé peřeji Velkého víru a přijal její odstín, i po matce, jíž určily barvu šatu sluncem vybílené skály. (J. Tomeček, 1988, 19)

Lidé se v prvním díle vyskytují pramálo, většinou poblíž lipana: kluci vyhánějící skot na pastvu, dívka brodicí se přes říčku, pastucha vyhánějící své stádo k řece. Ve druhém díle se podrobněji setkáváme s rybářem Petrem a vorařem Jurou. Že se jedná o příběh zasazený do Zakarpatska poznáváme jen z náznaků – zmiňují se koně huculové, napoví i jména některých postav.

V románovém pásmu *Země zaslíbená* (1947) autor spojuje svět přírody (šedý vlk-tulák, brach medvěd, pes Filip, jelen, norek, tchoř, jezevec, jeřábek, lipani, pstruzi, lososi a mnozí další) a svět lidí (pytlák Hric, hajný Rubec, písař Lotko a pastýř Logojda). Z autorova pohledu jsou oba světy nerozlučně spojeny a pro všechny platí zákon přírody. Některé z příběhů se objevily jako samostatné povídky v Tomečkových pozdějších souborech.

Smaragdové stopy (1966) jsou opět povídky pro mládež o přírodě a lidech kolem ní. Dějové napětí se střídá s lyrickým líčením přírodních krás, smutné příběhy s humornými. Příběhy se nevztahují jen k Zakarpatsku, ale též k Moravě, Maďarsku a Slovensku.

Román pro mládež *Marko* (1967) je situovaný do horské přírody poloninských Karpat a vypráví příběh mlynáře a pytláka Marka, srostlého s lesy a horami, v nichž žije: dokáže napodobit úpění vlka i vytroubit přesně tak jako jelen – a to je výsadou těch, kdo znají přírodu dopodrobna, kdo se s ní sžili natolik, že znají řeč zvířat a ptáků: „Neboť znát tuto řeč není záležitostí pohádek, to je věc vroucího vztahu. Vnitřní rozpoložení srstnatého tvora je pudovou obdobou citových hnutí člověka. (...) A tak Marko nejenže věděl, on to cítil, od dětských let se v horách do toho všeho vžíval.“ (J. Tomeček, 1967, 103)

Autor se nevyhnul popisným a zdlouhavým pasážím (například lov medvěda brtníka či popis jelení říje). Mezi základní dějová centra románu patří i Markova výchova malého medvíďete, kterého považuje zvědavá a klevetivá baba Sopkaňa za d'ábľa. Román

se stal populárním - vyšel v roce 1967, 1972, 1976 a nově v roce 2000 v nakladatelství Carpe diem. V roce 1970 se objevil na pultech v němčině s názvem: *Marko, der Wildere : Eine Geschichte aus den Wäldern der Karpeten*.

Na tento román navazuje pozdější Tomečkovy dílo *Zlatá Mandragora* (1990). V něm se setkáváme se starými známými – mlynářem Markem, lesmistrem Vargou, pastýřem Logojdou i babou Sopkáňou, která dokáže začarovat obyčejnou kulovnici tak, že nechybovala a dotyčný s ní může střilet na zvěř i se zavřenýma očima. K začarování pomohl odvar zlaté mandragory, mýtem obestřené rostliny používané čaroději a léčiteli (kořen rulíku zlomocného). Více prostoru je věnováno lidem, ale se zvířaty se setkáváme opět. Tentokrát hrají důležitou úlohu vlci, kteří se v kruté zimě stahují k lidským stavením, kde hledají potravu. Lidé věří, že „člověk, který ve svém životě páchá krutosti, bývá po smrti zaklet do vlka. Z takovéto šelmy se obvykle stává vůdce smečky, a ježto je v něm zlá duše, pokračuje ve zločinech dále. Pykající hříšník dosáhne vykoupení jedině tehdy, uhynie-li vlk, v jehož podobě úpí, rukou člověka.“ (J. Tomeček, 1990, 41)

Objevuje se zde známý fenomén – odjezdy Rusínů do Ameriky za výdělkem. Například Rusín Farmer se vrátil ze zámoří domů s hromadou dolarů, místní ho ale nepřivítali s velkým nadšením: „Amerikán, Farmer, celou zimu v Moškově krčmě na nás plivá, že jsme burani, zaostalci, že svět je plný mašin, venku prý půda musí rodit třikrát do roka. Je mi z něho špatně. Zem není mašina, zem je živá, polnosti, pastvíska, les je člověk jako já nebo vy, a musím s ní jako se živou zacházet.“ (tamtéž, 63)

Když bača píše dopis z Ameriky, líčí v něm, jak je tam vše divné a uspěchané, mezi lidmi panuje jen pýcha a tvrdost, chybí lidská srdce. Když mu odepisuje Marko ze Zakarpatska, musí přiznat, že už i tady nastala změna: místo svíček používají elektriku, byl vybudován velký mlýn a pila. Přesto si Marko uvědomuje, že „poloniny zůstanou beze změny, že toto království orlů a medvědů vzdoruje. Že žije jako včera, jako loni, předloni, jako bude žít i zítra, vždycky.“ (tamtéž, 155) *Zlatá mandragora* se řadí k vrcholům Tomečkovy tvorby, jelikož spojuje napětí, poezii, dobře vykreslené portréty lidí a pozorný pohled na přírodu.

Povídky pro mládež *Divotvorné lovy* (1974) byly většinou vysílány v rozhlase nebo v televizi, objevovaly se i v časopisech. Jedná se o drobné příběhy, v nichž se lidské osudy proplétají se zvířecími. Kromě toho obdivují krásu Jeseníků, Karpat, Vysočiny, Podunají i Balatonu. V jedné z nich (*Vlkodlak*) se Tomeček vyznává, proč ho uchvátily zrovna Karpaty:

„Avšak v mém srdci, na jeho dně, usídlily se Karpaty poloninské, a já se k nim vracím stále, snad každodenně, ve svých vidinách a snech a ve své práci rovněž. (...) Navštěvují mě scenérie z dávna, postavy a postavičky, zvěř, stromy, květiny, přicházejí za mnou se svým divukrásným prostředím, na poloninách, v pralesích, ve žlebech a roklích; i lidé, ti úžasně čistí a prostí přírodní lidé v osadách u řek a říček, v údolí i na úbočích, drvoštěpi, voraři, sedláčkové a sedláci, gazdové stád, pastevci, lovci, miliřníci, povozníci, ženičky a staruchy, domácí tkadleny, vypravěčky při přástkách a dračkách, stále ještě živých a pestrých, lidové umělkyně, každá z nich, umělkyně jehlou i štětcem, zpěvačky a vypravěčky romancí a balad. I zbojníci, i pytláci. a duchové hor, čistí i nečistí, víly a rusálnice, bludičky a lesní panny, polednice, klekánice, poslužnice, d'adkové, paskudníci a žmurkači, hastrmani a vodní panny, raraši a pekelníčci, všichni neobyčejně hojní, častí, aktivní, hned plní dobré vůle, hned zlomyslní a zloajní.“ (J. Tomeček, 1974, 70)

Povídky pro mládež *Když padají hvězdy* (1980) rozdělil autor do čtyř oddílů, respektive do čtyř ročních období. Z našeho pohledu je zajímavý oddíl „Zima“. Toto roční období mělo v Karpatech magickou povahu. Dvacetimetrové závěje překryly i hodně vysoké stromy, zvěř se stahovala blíže k lidským obydlím. Medvědi, jezevci i ježci zaléhali k zimnímu spánku. Horské svahy osiřely. Právě taková zima, v jaké se Juraj Čup z Čapkových povídek přišel udat četníkům. Jak se v tom hrozném mrazu dostal až do hospody? Vedl ho Bůh. Na krutou zimu však málem doplatili dva žandáři, kteří se vydali věc vyšetřovat:

„A tak vznikla dojemná balada, jejíž původ mě drží za srdce dodnes, ač už uplynul nějaký ten svátek pátek. Připomíná mi nejen krajinu jedenáctého století, jak ji nazval Ivan Olbracht, ale i její hrozně zimy, které přes svou krutost přece jen byly divukrásné, a já, kdyby to bylo možné, bych se k nim vrátil i po kolenou. Do Karpat, kde slunku podstýlají na noc báby poslužnice.“ (J. Tomeček, 1980, 17)

Jaromír Tomeček strávil na Podkarpatské Rusi čtrnáct let a tuto zemi stačil velice dobře poznat. Země, která odrazovala české úředníky nízkým stupněm civilizace, Tomečka učarovala – možná právě svou zaostalostí, odlehlostí a divokou přírodou. A vytěžil z ní mnoho svých děl. Obecně lze říci, že Tomečkovy prózy nám přibližují především přírodu a jevy, které v ní probíhají (zákonům přírody se podřizují nejen rostliny a živočichové, ale též lidé). Tomeček dokázal zkombinovat svůj vypravěčský talent s odbornými znalostmi a výbornými pozorovacími schopnostmi. Všimá si krajiny lesů, hor, polonin, vodních toků a jejich obyvatelů (rostlin i živočichů), postrehne způsob života obyvatel a jejich zvyky.

Podkarpatská Rus uhranula Jaromíra Tomečka svou mnohotvárností. Kombinoval přírodní líčení, popisy, charakteristiku a úvahové pasáže. Děj nebývá v jeho dílech složitý a vyvíjí se chronologicky. Nejprve je čtenářům vyličeeno prostředí a krajina a až potom se začne odehrávat samotný děj. Kompozice bývá kruhová – vymezená ročními období. Často jsou díla řazena do čtyř oddílů (podle ročních období). „Prostředí, krajině věnuje autor tolik pozornosti proto, že nefunguje pouze jako pozadí příběhu, ale jako

spoluhráč, jako aktivní činitel, v tomto případě dokonce podmiňující činitel.“ (S. Bartůšková, 1981, 51) Kromě toho Jaromír Tomeček překvapuje bohatou slovní zásobou - využíváním odborných názvů i neotřelých slov.

4. 5 Drama

Dramatem se souběžně zabývá poetika i divadelní věda. Nemám v plánu podat detailní rozbor dramatu a filmových scénářů, nicméně považuji za důležité zmínit alespoň několik dramatu a filmů, které ovlivnily vnímání Zakarpatska.

Prvním a zásadním počinem byl celovečerní zvukový film *Marijka nevěrnice*. Na Olbrachtův námět tento film natočil Vladislav Vančura, režie se ujal Karel Nový a hudbu k němu napsal Bohuslav Martinů. Premiéra filmu se konala v Praze v kinosále Kotva v březnu 1934. Film byl promítán i v USA a Kanadě pod názvem *Zapomenutá země*. (I. Pop, 2005, 135) České DVD *Marijka nevěrnice* bylo v roce 2010 oceněno v Bologni na Mezinárodním festivalu archivních a restaurovaných filmů v kategorii „Nejlepší znovuobjevený film“⁹ Nicméně se objevují i četné námitky - v rovině filmové stylistiky a scénáře bývá snímek považován za nezvládnutý, scénář nevykazuje přílišné kvality a postavy jsou ploché.¹⁰

Do rolí byly obsazeny neznámé tváře (neprofesionální herci, domorodí obyvatelé), které mluvily téměř nesrozumitelnými dialogy (často v rusínštině a jidiš). Kromě nich si ve filmu zahrál i sám Ivan Olbracht (epizodní role turisty).

Film nás zavádí do Koločavy a před očima se nám rozehrává baladický milostný příběh. Marijka je nevěrná svému manželovi Petrovi, který odjel do hor přivydělat si peníze kácením stromů. Zatímco Petro tvrdě pracuje v horách, Marijka se důvěrně sblíží s Danilem. Když se to dozví Petrova matka Olena, napíše synovi vzkaz. Rozhořčený Petro se vrací domů vypořádat se s manželčinou nevěrou.

Základní osou příběhu je motiv tragické lásky. Marijčina nevěra má hlubší kořeny – tkví v nespokojenosti se životem v daných sociálních podmínkách, je vzdorem proti světu, k němuž hrdinka přísluší. To si uvědomíme, když zjistíme, že Danilo se ničím výrazným neliší od Petra. Je pouze bezstarostnější a veselejší, jelikož je mladší a nemá zatím rodinné starosti. (Olbracht, 1982b, 23) Marijka svou nevěrou protestuje proti trpkému osudu. Nemůže se přesto vymanit z prostředí, v němž je nucena trvale žít. Hana Karadžičová

⁹ <http://www.nfa.cz/novinky/mezinarodne-ocenene-dvd-marijka-nevernice.html>, citováno 18. 6. 2011

¹⁰ http://25fps.cz/2010/marijka-restaurovana/#_ftn1; citováno 8. 2. 2012

(hlavní postava z Olbrachtovy povídky *O smutných očích Hany Karadžičové*) se sice osvobodí, ale za cenu velkých osobních obětí. Hana může odejít – a také odchází za svým mužem. Marijka se musí vrátit k manželovi, který ji, proti zvyklostem, netrestá za nevěru. Vysoko v horách, daleko od lidí, se rýsuje nová chalupa Marijky a Petra – nevěra je odpuštěna.

Dalším výrazným motivem je motiv smrti: Danilo s Petrem se plaví na jednom voru. Uprostřed mohutného proudu Petro pustí veslo a vor se roztříští o veliký balvan čnící z vody. Petro se zachrání, Danilo se utopí. Lidé se zde, stejně jako v úvodní scéně (bouře – blesk – ohořelá chýše), střetli s přírodními živly. Autoři snímku zde zdůraznili nejen Petrovu sílu, ale také jeho nezranitelnost (podobně nezranitelný byl i Nikola Šuhaj).

S touto smrtí souvisí i další z motivů, motiv viny a trestu. Místní lidé vědí, že Petro chtěl Danila za nevěru zabít, nicméně jim chybí důkazy pro představitele zákonné moci (pro četníky). Přesto Petro neunikne trestu – je odsouzen svými spoluobčany.

Sílu přírody prezentuje motiv noci a bouře: v úvodní scéně se ocitáme v letní noci, v níž se odehrává krutá bouře a blesk zapálí Petrovu chalupu. Divák tak od počátku vnímá něco, co je obestřeno tajemstvím a určitou démoničností přírodních živlů. Tento pocit se ještě umocní ve chvíli, když vidíme bezmocné lidi bojovat s přírodním živlem. (Olbracht, 1982b, 25)

Kromě milostného trojúhelníku nás film seznamuje s prací dřevorubců, s vychytralými židy a s konflikty mezi Rusíny a židovským obyvatelstvem. Film výstižně zachytil bídu a zaostalost Podkarpatské Rusi (například Petro, Marijka a Olena si ohřívají jídlo v kotli a jedí kukuřičnou kaši dřevěnými lžicemi; Olena i Petro jsou negramotní). Ve filmu zaznívá: „Krásný kraj!“ a zároveň „Strašný kraj!“, lesník-Čech sděluje zástupci dřevařské firmy: „Peklo, poušť, hrůza! Víte, co to znamená žít zde patnáct let? Upít se, nebo zbláznit! Víte, co bych dal za měsíc v Praze?“ (tamtéž, 120)

Již v románu *Nikola Šuhaj loupežník* je pasáž, kterou lze považovat za ideu filmového námětu. Ivan Olbracht v ní popisuje každoroční odchod mužů na několikátýdenní lesní práce, aby si vydělali peníze k nejnutnější obživě. V románu o Šuhajovi a ve filmu o Marijce se setkáváme také s podobnými typy postav: Marijka má pozoruhodně mnoho společného s Nikolovou milou, jeho pozdější manželkou Eržíkou. Jsou si podobné svým vzhledem: obě stejně spanilé, přes své mládí žensky zralé a hrdé. A obě dvě jsou nevěrné. (tamtéž, 16n.)

V letních měsících roku 1935 se psalo o realizaci filmové adaptace Olbrachtova románu *Nikola Šuhaj loupežník*. Scénář měl napsat společně Ivan Olbracht a Krňanský, ten

měl film také režírovat. Film *Nikola Šuhaj* byl natočen až v produkci znárodněné kinematografie v roce 1947. Krňanský přepsal původní scénář a Olbracht provedl v konečné verzi pouze dílčí úpravy. (Olbracht, 1982b, 29)

Mezi další snímky z Podkarpatské Rusi se řadí desetiminutový němý snímek *Jaro na Podkarpatské Rusi* (1929) Karla Plicky. Od pohledu na přírodu se hledisko postupně přesouvá k lidem a jejich zvykům, práci a oblékání. Jedenáctiminutová *Podkarpatská Rus* Adolfa Lehnery z roku 1937 s velmi výrazně dramatickým hudebním doprovodem nabízí především pohled na slavnosti, při kterých Rusíni tančí v tradičních krojích. Asi nejlepší pokus o zachycení osobitého rázu Podkarpatské Rusi představuje *Píseň o Podkarpatské Rusi* Jiřího Weisse z roku 1937. Společně s *Marijkou nevěrníci* vytváří snímky neotřelý pohled na málo probádané území.¹¹

Dramatizací a inscenací Nikoly Šuhaje se zabývá diplomová práce Jany Svozilové¹², proto tomuto tématu nebudu ve své práci věnovat více prostoru.

4. 6 Próza: novely a povídky

Nejvíce hodnotných děl inspirovaných Podkarpatskou Rusí bychom zařadili do žánru novel, povídek či románů. V následující kapitole Vás seznámím s novelami a povídkami, které napsali čeští autoři a nechali se v nich inspirovat Podkarpatskou Rusí. Postupuji chronologicky pro lepší přehlednost a orientaci.

4. 6. 1 Jaroslav Durych: Kouzelná lampa

Durychovy dvě krátké prózy ze souboru básnických esejů *Kouzelná lampa* (1926) jsou prvním beletristickým dílem inspirovaným Podkarpatskou Rusí. Jedná se o *Smutek odcházejících* a *Májovou noc*. Obecně lze říci, že v souboru *Kouzelné lampy* Durych rozjímá o lidské existenci a o životě, který je zázračně utvářen. Otevírají se před námi otázky existence, absurdity i transcendence. Jsme neustále zneklidňováni - na každém kroku na nás číhají mystické souvislosti, výstrahy, povzbuzení a tresty, které se dotýkají přímo naší bytosti. (J. Durych, 1996, 79)

Smutek odcházejících, příběh ukrytých poselství, není explicitně situován na Podkarpatskou Rus. Próza upozorňuje na krutost člověka, který nerad snáší projevy života druhých tvorů. Na závěr nám sděluje poselství: „Lehko je odehnati štěstí a blaženost od svého prahu, ale nesnadno, ne-li nemožno, přivábiti zpět.“ (tamtéž, 85)

¹¹ <http://25fps.cz/2010/marijka-restaurovana/>, citováno 18. 6. 2011

¹² SVOZILOVÁ, Jana. *Dramatizace a inscenace Nikoly Šuhaje*. Brno: FF MU, 2009. Dostupné z: is.muni.cz/th/180190/ff_b/bakalarska_prace.doc; citováno 12. 2. 2012

Druhá ze zmiňovaných próz, *Májová noc*, se odehrává v Užhorodu, jak je naznačeno v úvodu: „prach, dusný prach, nabitý horkem a vibrující mezi dlažbou a nebesy, plný výparů a hluku, zahaloval užhorodský vesmír dráždivým půvabem řídkého gázu na dívčím rameni. Červánky v těchto končinách mají mnohem vyšší tepelnou i optickou energii než u nás a barvy večera jsou zde velmi italské.“ (J. Durych, 1996, 85) Příběh je komponován jako procházka s přítelem.

Díkcí pohádkáře líčícího onen čas, kdy „bylo nebylo“, zobrazuje archaickou zemi, kde Evropa může nahlédnout svou nepředstavitelně vzdálenou, polymytickou nebo polodivošskou minulost. Moderního člověka tu přepadá strach z pradávného bezčasí. (Z. Hrbata, 2005, 492) Kromě toho máte z povídek pocit, jako by na Podkarpatské Rusi bylo vše intenzivnější, barevnější, plnější a magické. Člověk zde, „na konci světa“, může najít smysl své existence.

4. 6. 2 Karel Čapek: Balada o Juraji Čupovi

Karel Čapek (1890 – 1938) navštívil Podkarpatskou Rus ve dvacátých letech jako turista a své příběhy zasadil do tohoto prostředí hned dvakrát. Poprvé v povídce *Balada o Juraji Čupovi* z cyklu *Povídky z druhé kapsy* (1929), podruhé v románu *Hordubal* (1933).

V *Povídkách z jedné kapsy* i v *Povídkách z druhé kapsy* se K. Čapek zabývá detektivními tématy, které vyplývají z noetických otázek. V povídce *Zločin v chalupě soudce*, pocházející ze selské rodiny, má pochopení pro duševní rozpoložení vraha, který považoval za svou povinnost odstranit svého tchána, protože se nemohl smířit s tím, jakým způsobem hospodařil na statku. Nešťastný soudce si připadá, jako by měl soudit řezníka za to, že porazil krávu, nebo krtka za to, že dělá krtiny. Takovou vraždu není snadné soudit pouze lidským právem – podobně je tomu i v *Baladě o Juraji Čupovi* (1929). Zde má otázka vraždy a viny metafyzický nádech. (B. Bradbrooková, 2006, 159n.)

Celý hrdinův příběh se nám jeví jako zázrak: Jurajova strastiplná třicetkilometrová cesta v ukrutném mraze a sněhové bouři, jeho šestihodinové vyčkávání před krčmou, přiznání se k vraždě své sestry a podivně čistá rána, která se Maryně stala osudnou. Kdyby se povídka odehrávala na českém území, nepůsobila by přirozeně. Ale v prostoru necivilizovaného Podkarpatska působila důvěryhodně. Zde se mohla odehrát, jelikož na Podkarpatské Rusi ještě lidé věřili v pověry a zázraky, vládla tu magie, pohanská pověřivost a patriarchální vztahy (vystupování starosty osady, kruhový výslech podezřelých z vraždy Maryny Matejové apod.).

A proč Juraj zabil? „Bůh kázal, řekl Juraj, jako by se to rozumělo samo sebou. Hospodin nařídil, zab Marynu Matejovou, svou rodnou sestru, zlým duchem posedlou.“ (K. Čapek, 1978, 79) Bůh, který mu přikázal zabít, mu pomohl překonat těžkou cestu. Ochránil ho, aby nezahynul ve sněhu. Příběh je obestřen tajemnými stopami, jakousi mytickou archaičností a exotikou. V baladě vstupuje do popředí několikrát zmiňovaná starozákonnost (gazdovské ovčí kožichy smrdí svěravě a starozákonně).

Četník ví, že Juraj musí být za svůj čin potrestán, nicméně si je vědom, že bude souzen podle světského řádu, ačkoliv je v něm zákon boží. Tady, zdánlivě na konci světa, se prosazuje Boží řád (to dokresluje nadsutečná atmosféra prostředí): „tak vznikají obrazy původní monumentality vymykající se próze civilizačního řádu.“ (Z. Hrbata, 2005, 492)

Ačkoliv Čapkovi nešlo o věrné zachycení podkarpatských reálií (vždyť v románu *Hordubal* není ani explicitně uvedeno, kde se děj odehrává), dovedl dobře vystihnout divokou přírodní scenérii, v níž přežívají patriarchální vztahy a snaha řešit si problémy po svém, bez ohledu na psané zákony.

4. 6. 3 Četnické humoresky

Zatím žádné z děl inspirovaných Podkarpatskou Rusí bychom nezařadili do literatury oddechové a zábavné. Přesto jedno existuje, a to humoresky, krátké zábavné povídky líčící komickou příhodu.

Četnické humoresky (1929), tj. žertovná vyprávění četníků sloužících republice, byly mezi čtenáři velice oblíbené. Příběhy situované na Podkarpatskou Rus tvoří téměř polovinu z celkového počtu povídek. To napovídá, že Rusínsko představovalo pro české čtenáře atraktivní kulisu. Četníci zde hrají roli dobrotivých patronů, kteří poctivě, obětavě a s láskou k této zemi plní svěřené úkoly. (V. Budín, 1996, 49)

Při bližším čtení vytušíme, že se četníci museli denně vypořádávat s pověřčivostí Rusínů, izolovaností četnických stanic od civilizovaného světa a nespokojeností manželek, které toužily vrátit se do velkoměsta. Ačkoliv je toto vše odlehčeno a obaleno v humorném hávu, dávají nám tyto četnické humoresky z Podkarpatské Rusi tušit komplikovanou situaci českých úředníků a četníků sloužících zde, na konci světa.

Příběh *Syrečky, aneb co způsobila dlouhá doprava* upozorňuje na odlehlost četnických stanic, která způsobovala nedostatek masa a jiných potravin. Velitel četnické stanice, František Koťátko, si objedná zaslání olomouckých syrečků poštou na dobírku. Objednávka trvala osm dní. Vůně syrečků působením horka a dlouhé cesty byla tak neodolatelná, že poštovní expedientka padla do mdlob a pět dní stonala. Přednosta

poštovního úřadu byl nucen dát svým zaměstnancům půl dne volna. Poštovní sluha obce Ivan, ač velice otužilý, nevydržel zápach rozkládajících se sýrů. A když konečně zásilka doputovala až k adresátovi, během necelé minuty skončila tam, kam svou vůni patřila. Kromě toho se autor pozastavuje nad krásou zdejších hor – ano, je to romantika, ale jen pro turisty, kteří si užijí krásu hor, posedí při skleničce lahodného moku a potom vyrazí rychlíkem do stověžaté Prahy. (Četnické humoresky, 1929, 65n.)

V humoresce *Rebélie s dobrým koncem, čili jak se Panenka Maria solných dolů pomstila* nás autor upozorňuje, že vesnice Solotvino je nejžidovštější obec v republice (čítá přes 75 % židů). Také jsme poučeni o manželství: „A českých četníků, kteří si na Podkarpatské Rusi vzali za ženu Maďarku, mohl byste počítat na celé tucty. Já jsem ale pro Česky, již kvůli knedlíkům, Maďarky je neznají a místo knedlíků dávají na stůl jen samou tarhoňu.¹³“ (tamtéž, 100)

Humoreska *Kombucha, aneb co se všechno neudělá pro potomstvo* vypráví o třech manželkách strážmistrů, které snášely dobré i zlé, v malé vesnici na Podkarpatské Rusi, odříznuté od celého světa.

4. 6. 4 Ivan Olbracht: Golet v údolí

Než se budeme věnovat nejznámější novele Ivana Olbrachta, ráda bych zmínila ještě tři drobné povídky, které odkazují k Rusínům a Podkarpatské Rusi. Dvě z nich vznikly ještě před rokem 1919.

Povídku *O lásce k vlasti, jménech představených a jiných vratkých pojmech* Ivan Olbracht napsal v roce 1910. Nalezneme ji v souboru *Devět veselých povídek z Rakouska i republiky* nebo ve výboru *Bejvávalo*, ale pod názvem *O lásce k monarchii*. Děj této drobné povídky se odehrává v českém mužstvu 3. kumpanie 74. c. a k. pěšího pluku v Liberci. Olbracht skrze naivitu rusínského vojáka Vasila Chomjaka zesměšňuje jak rakouské oficíry, tak české vojáky-vlastence, a tím odhaluje absurditu oficiálního rakouského vlastenectví.

Povídka vypráví o tom, jak z vedení přišlo nařízení vštípit vojákům lásku k vlasti. Z našeho pohledu je však zajímavé sledovat chování a myšlení rekruta, Rusína Vasila Chomjaka. Je jím doplněn regiment tohoto textilního okrsku. Rusín nerozumí, je u 3. kumpanie teprve šest neděl. Na otázku pana lajtnanta, co je to vlast, odpoví, že Češi. Následuje rozhovor pana lajtnanta s Rusínem:

„A co jsi? Jsi Rusín?“

¹³ drobné nočky z nudlového těsta

„Ně.“ To již znělo trochu jistěji. (...)

„I ano, kamaráde, jsi Rusín, Rusín, a ještě k tomu tupý jako pařez. No, nekoukej na mne tak hloupě, Rusín, na mou duši!“

Vojáci se rozesmáli. Pan poručík také.

„No, co? Jsi Rusín?“

Chomjakovi se náhle rozzářil široký obličej. Jako by teprve teď pochopil a jako by s tímto jménem domoviny se mu vybavily vzpomínky na lesnaté kopce, srubovou chatrč, matku, milenku, tam kdesi daleko.

„Rusín,“ řekl a jeho hlas zazněl vesele a oči zazářily.

„No, vidíš. Tedy Rusín!“

„Rusín,“ a Chomjakův hlas se smál.

„No, tak! A ty že bys neměl vlast?“

Veselý výraz z chlapcovy tváře zmizel. Pochopil, že něco musí říci.

„Ně,“ pravil konečně nazdařbůh, ale hned poznal, že toto říkati neměl. Bylo již pozdě. (I. Olbracht, 1927, 51n.)

Níže Lajtnant Masanetz uvažuje o rusínském národu:

„No, konečně ani ten Chomjak není tak zlý! Ta opálená tvář je docela příjemná. Celkem ubohý národ. Důstojníků nemají, kněží nemají, inteligenci nemají, ani škol nemají. Žijí tam kdesi na východě mocnářství v lesích, skalních děrách a slaměných chatrčích, jedí kukuřici a pijí špatnou kořalku. V létě pasou vepře a v zimě pořádají hony na vlky. Jaké štěstí pro takového pastevce, dostane-li se na vojnu! Zde z něho alespoň kousek člověka udělají.“ (tamtéž, 53)

Pro druhou povídku, *Můj přítel Ivan Vorobec*, si za hlavního protagonistu Olbracht vybral rusínského vojína Ivana Vorobce, který takřka nerozumí řeči svých vojenských pánů. Měl problémy nejen s češtinou, ale také se zákonem. Ukradl panu šikovateli hodinky, protože byly příliš krásné a blýskavé. Neměl z nich však žádného užitku, protože z nich nedovedl číst. Líbily se mu, protože nikdy před tím nic podobného neviděl. Za tuto krádež dostal tři měsíce vězení - byl zločinec. Podle toho se s ním zacházelo. S Ivanem čtenář soucítí – je to prostý muž, který touží po tom, co nikdy neviděl, na co měl chuť (cigaretu) a po tom, o co ho vojna připravila (milenku). Stejně jako hlavní postava povídky *O lásce k vlasti* i Ivan Vorobec je smutný hrdina. Není schopen přizpůsobit se strohému světu příkazů a zákazů a je vystavován ústrkům a bezpráví. (V. Budín, 1996, 40)

V *Kariéře Eduarda Žáka* (1921) ze souboru *Devět veselých povídek z Rakouska i Republiky* autor v samém závěru charakterizuje Podkarpatskou Rus tak, jak ji viděl nejjeden státní úředník:

„Pan ministr mně řekl, osvědčím-li se, že budu jmenovanej županem v Příkarpatský Rusi. A krucityrkn, stará, to víš, že se osvědčím. Budeš velkomožnou paní županovou. A v Příkarpatský Rusi, tam je pro našince náký živobyť, herdek, tam je pro nás náký žrádýlko, to mně můžeš věřit, já jsem informovanej. Tam si budeš moct zase zavíst svůj bordýlek. Nestaneme-li se do dvou let milionáři, ať jsem drajcén!... A já, hovado starý, měl jsem předloni tolik strachu z republiky.“ (tamtéž, 164n.)

Z prostředí Podkarpatska vytěžil Olbracht svou druhou vrcholnou knihu hned po Nikolu Šuhaji loupežníkovi, trojici próz ***Golet v údolí***¹⁴ (1937). Pracoval na nich v letech 1935 a 1936. Každá z povídek má svůj vlastní příběh, všechny spojuje prostředí uzavřené židovské enklávy. Povídky se odehrávají v obci jménem Polana, proto v povídkách vystupují stejné postavy (kupec Salamon Fux, rodina Šafarů, chasid Pinches Jakubovič, bédr a šames Mojše Kahan, švec Lejb Abrahamovič a další).

Možná náhoda, snad záměr – Ivan Olbracht si pro místo dění vybral vesničku jménem Polana. Totéž jméno dal K. Čapek postavě manželky Juraje Hordubala. Je nutno zmínit, že ve slovenštině má slovo „polana“ několik významů (sopečné pohoří, vrch v Nízkých Tatrách, CHKO, název několika obcí, vodní tok či výraz pro louku v lese).¹⁵ V ukrajinštině výraz „poljana“ (Поляна) znamená paseku.¹⁶ Na Ukrajině existuje několik vesnic s názvem Polyana.

Ortodoxní židé v Polaně žili izolovaně, nenavazovali s Rusíny žádné bližší vztahy. Uzavřený prostor není možné jen tak opustit. A pokud se rozhodnete tento nepsaný zákon porušit, následuje za to trest. O tom vypráví baladická novela *O smutných očích Hany Karadžičové*.

Proniknout blíže k ortodoxním židům, kteří žili v zajetí svých přísných a přesných náboženských předpisů a pověr, nebylo vůbec snadné. Ale právě Olbrachtovi se to podařilo a vytěžil z toho tento jedinečný cyklus tří povídek ze života podkarpatských židů.

V nejkratší z nich, ***Povídce s Julčou***, se seznamujeme s chudobou celé vesnice Polany. Žid Bajnyš jde „kolem rusínských chýší, kde nemá co pohledávat, kolem židovských chýší, kde nic nemají, a kolem krámků, kde mu nevěří, protože tam buď nekupuje, nebo že je tam dlužen.“ (I. Olbracht, 1988, 22) Většina reportáží a beletristických knih z Podkarpatské Rusi líčily, kterak si židé dobře žijí a kterak ožebračují chudé Rusíny. V této povídce nám Olbracht ukazuje, že i mezi židy byly veliké rozdíly. V Polaně si dobře žilo jen několik málo židů-obchodníků, mezi nimi Salamon Fux:

„No počkejte, prasečí hlavy, myslí si Bajnyš, však on vám to Pán Bůh odplatí! Na dětech! Z kluka budete mít lotra! Phí, to bylo nějaké slávy a pýchy, když se narodil! Fuxovka seděla celý den na lavičce před krámem, přenáramné ňadro venku, u něho držela jednou rukou dítě, vedle ní stál hrnec s teplým husím

¹⁴ **Golet** znamená původně odvedení židů do vyhnanství; pak také ty, kteří byli vyvedeni do vyhnanství; zemi, kde Židé žijí ve vyhnanství, tedy každé místo mimo Palestinu. (I. Olbracht, 1957, 275)

¹⁵ <http://sk.wikipedia.org/wiki/Po%C4%Beana>; citováno dne 19. 6. 2011

¹⁶

<http://translate.google.cz/?hl=cs&tab=wT#uk|cs|D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8F%D0%BD%D0%B0%0A>; citováno dne 19. 6. 2011

sádlem, do toho si druhou rukou namáčela bílý chléb a mastnota jí tekla po bradě. Aby každý tu slávu a ten blahobyt viděl!“ (I. Olbracht, 1988, 18)

Víra židů byla velice silná, Bajnyš praví svému prvorozenému synovi Chaimkovi: „...protože my dva nejsme žádní gójové, kteří myslí jen na jídlo, protože jsme Židé, že máme mít mysl obrácenou k vyšším věcem, protože jsme otužilí proti malichernostem, jako je chvilka hladu, protože víme, že Věčný nedal ještě žádnému Židovi umřít hladu a že nám do večera něco pošle.“ (tamtéž, 28)

A Hospodin opravdu učiní „zázrak“. Bajnyšovi sešle na cestu dva české turisty, kteří touží po pronájmu koně. Bajnyš využije své inteligence a důvtipu, nabídne jim svou dvacetiletou klisnu Julču a dělá jim průvodce po kráse Karpat. Dostane královsky zapláceno, starý oblek, plášť pro ženu a boty pro děti. Hospodin nenechal Bajnyšovu rodinu zahynout hladem, seslal mu tyto dva góje jako poslal Abrahámovi berana, aby nemusel být obětován jeho syn Izák.

Zajímavostí je, že pouze v této povídce je vyličeána krása krajiny. V ostatních povídkách se autor k výjimečnosti přírodní scenérie nevrací. Snad proto, že židé neměli čas obdivovat krajinu kolem sebe. Měli na starosti vyšší a důležitější úkoly (předčítání z hebrejských knih, posvátnou mikvi apod.)

Druhá z povídek, *Událost mikve*¹⁷, je dokumentárnější povahy. Nechává nás blíže nahlédnout do zvyklostí ortodoxních Židů. V úvodu se I. Olbracht nešťastně ptá: „Bože, jak přiblížit pojem mikve lidem západu, zvyklým na uzounké uliční obzory, a jak mozku, zaměřeným jen na pokroky techniky, neschopným pochopiti hloubkost tajemství, ba pochybujícím o jsoucnosti tajemství vůbec?“ (tamtéž, 46) Rituál mikve, probíhající každý pátek, souvisí s tělesnou čistotou, která je nutnou podmínkou, jak se zalíbit Bohu. Olbracht taktéž vyjmenoval další židovské zvyky a pravidla: v páteční večer se slaví šábés (na bílé prostřených stolech stojí sobotní svícny, leží pšeničný chléb a rodina posedává kolem); Žid nesmí potupit bližního svého: „Každý žid dostal místo na onom světě, ale pro toho, kdo potupil svého bližního, místa není...“ (tamtéž, 57)

Panický strach z dodržování přísných pravidel je vyličen v samém závěru. Mikve nebyla naplněná vodou v předepsaném objemu, do hraniční čáry chybělo půl centimetru – a to znamenalo znečištění mikve.

Kniha si získala své čtenáře, o čemž svědčí i její převedení na filmová plátna. Režisér Zeno Dostál v roce 1995 natočil devadesátiminutový film *Golet v údolí*. Snímek se drží Olbrachtovy knihy, scénářistka Jana Dudková vybrala dvě první povídky, ve kterých se snoubí těžký úděl a bída s laskavým humorem. Děj je provázen smířlivým komentářem

¹⁷ rituální lázeň

vědoucího vypravěče. Autoři snímek dokreslili židovskými písněmi a popěvky. Hlavní role ztvárnili Ondřej Vetchý, Jan Hartl, Jiří Ornest, Mahulena Bočanová, Yvetta Blararovičová, Josef Kemr a Markéta Hruběšová.¹⁸

První dvě povídky jsou tragikomickými anekdotickými příběhy. Přes sociální tragiku v nich převládá humor. Třetí povídka ***O smutných očích Hany Karadžičové*** je baladickou novelou o střetnutí nového světa se středověkým a fanatickým světem podkarpatských Židů. Novela má dvě polohy. Zejména začátek novely má dokumentární povahu, druhou část tvoří baladický milostný příběh Hanele (Hany) Šafarové, překrásné dívky s očima gazel, nejpůsobivější panny širokého kraje.

V počátku se Hanele ve vzpomínkách vrací k dětství a seznamuje nás s historií jejich rodiny. Nejvíce prostoru věnuje zámožnému dědu Abramovi („velký Abram Šafar z Polany“), který najímal od knížete poloniny na horách a půjčoval peníze. Smutně porovnává, jak vypadá jejich hospodářství dnes:

„Co je dnešní krčma a krámk, který bys odnesl ve třech nůších na zádech, a co je dnes celý ten velký dům se zchátralými hospodářskými staveními, s pavlačí polozborcenou, s prkny v podlaže uvolněnými a při kroku na nepravé místo klapajícími, proti tomu, jak vše vypadávalo za dob dědových? Dědu Abramovi náležela skoro polovina všech polanských pozemků, více než polovina podílů na urbaniálních lesích, měl lom, patřilo mu sedm rusínských chýší a všechny tři mlýny na říčce a na potoce.“ (I. Olbracht, 1957, 8n.)

Při vynášení rakve s tělem děda Abrama jsme autorem upozornění, že Hanele uslyší onu pohřební modlitbu ještě jednou – ještě jednou se v jejím životě bude opakovat, ale „bez pohřbu, bez smrti kohokoli. V postavení, kdy by Haně vlastní smrt byla milosrdenstvím a vysvobozením. (...) A jen osudové opakování této ukrutné modlitby způsobilo, že se nejkrásnější oči celé Polany staly smutnými a smutné že snad budou i oči Haniných dětí.“ (tamtéž, 16)

Jak se stalo, že rod Šafarů přišel o bohatství, které nabyl děd Abram? Jedním z viníků byl vysoký úředník Edmond Egan, velký utiskovatel Židů (omezoval Židy velkými daněmi, novými zákony jim znemožnil výhodně půjčovat peníze a kupovat společné pozemky, atd.). Vypracoval plán tzv. Verchovinské akce, který předpokládal, že modernizací se zvýší zemědělská výroba. Zkázou rodiny Šafarů neměl na svědomí jen místodržící Egan. Dědeček sám ji dopomohl – začal se soudit s Heršem Fuxem, polským Židem, který přišel do Polany neznámo odkud. Děd Abram mu půjčil po dlouhém přemlouvání osm tisíc. A Herš Fux děda podvedl. Zařídil si krám s krčmou. Fux začal Šafarovům odvádět zákazníky a stoupal ve vážnosti. Dědeček Fuxe zažaloval. Soudy se

¹⁸ <http://www.csfd.cz/film/2458-golet-v-udoli/>; citováno 18. 6. 2011

vlekly několik let, spor nakonec prohrál Hanin otec Josef Šafar. Rodinné jmění se pomalu začalo vytrácet. Svůj podíl na tom měli i Češi, kteří vydali vyhlášku, že se v soukromém obchodování nesmí užívat maďarských peněz. Češi byli ochotni do určité lhůty na úřadech vyměňovat 100:100, za sto korun maďarských sto korun československých. Hanin tatínek peníze nevyměnil, ani když Češi nabízeli kurz 100:50, 100:25, 100:10. Potom za maďarské peníze nedával už nikdo nic. Byl konec. Rodina tak přišla o všechny peníze (o všech dvě stě pět tisíc hotových peněz, to bylo přesně Hanelino věno).

Kromě zkázy jedné z rodin Olbracht upozorňuje na časté střídání vládců v této ubohé zemi: „Nikdo neví, jak to Bůh s Izraelem této země myslí, a kdo mu má vládnouti. Nejprve tu byli Maďaři. Pak Rusové. Pak Němci. Pak Rumuni. A teď obsazovali zemi Češi. V Polaně se to ostatně poznalo jen podle čepic četníků a finančních respicientů.“ (I. Olbracht, 1957, 42)

Olbracht vylíčil i sionistické hnutí¹⁹, které otřásl izolovanou vesnicí. Lidé podlehli nové modle, kterou do vesnice zanesl švec Lejb Abrahamovič – ten začal šířit tento „blud“ po Polaně a pořádat sionistické schůze.²⁰ Řečník mluvil o jednotě všech Židů, o jejich utrpení a pronásledování v goletu. Barvitě líčil bídu tohoto kraje, vysokou nezaměstnanost, chudobu, hlad a velkou úmrtnost dětí i dospělých. Posluchači s dojetím chápali, že mluví o každém z nich. Chudí Židé trpí dvakrát – svým židovstvím a svou bídou. Řečník velice vášnivě mluvil o jediném východisku - o Palestině, o nové vlasti, o rovnosti práce a života, o zemi, kde díky dostatku práce je pro všechny blahobyt a svoboda. Hanele zatouží po novém životě a k údivu všech se sama vydává do Moravské Ostravy. Před odjezdem musí tatínkovi slíbit, že si najde místo u židovského pána, bude světit šábes a nevezme do úst nečistého jídla:

„Nezapomeň nikdy, že jsi dcerou Izraele. A setkáš-li se s goji, a byť byli sebe mocnější a bohatší a třeba i knížaty, vzdej jim poctu, která jim náleží, vzdej jim i větší, než jim náleží, ale nezapomeň, že jsi víc než oni. Že jsi Židovka. Že jsi dítě královské. Že neznáš pána kromě svého Hospodina.“ (tamtéž, 132)

A tady od toho místa začíná milostný příběh. Cestou na oběd ji osloví hezky ustrojený muž jménem Ivo Karadžič, kterého Hanele považuje za žida. Roztáčí se kolo

¹⁹ Sionismus je ideový směr, který vznikl v druhé polovině 19. století mezi evropskými židy. Věřili v přesídlení židů do Izraele. Centrem tohoto šíření sionismu bylo Mukačevo a nevěrecké hebrejské gymnázium.

²⁰ Na těchto schůzích verbují obyvatelé Polany do Ostravy, přestupné stanice do Palestiny. Všichni jsou ubytováni společně, práce členům hachšary (místo, kde se koná příprava členů na život v Palestině) je nalezena v závodech a dílnách v Ostravě. Všechny jejich výdělek je ukládán do společné pokladny, z níž jsou hrazeny náklady na společnou kuchyni, praní prádla a úklid. Zbytek peněz se odevzdává Palestinskému fondu. Olbracht upozorňuje, že Palestinský výbor si stěžoval na dělníky posílané z Podkarpatské Rusi, jsou ze všech emigrujících dělníků nejméně kvalifikováni, nejméně schopní a také nejméně výkonní (jsou zaostalí, negramotní). (I. Olbracht, 1957, 124n.)

dobrodružství – Hanele s Karadžičem navštěvuje poprvé v životě biograf, divadlo, kavárny a Prahu. Přijímá Ivovu nabídku k sňatku, ačkoliv si uvědomuje, že její rodina Karadžiče, odpadlíka od jejich víry, nepřijme. Když Ivo Karadžič požádá Hanelinu otce o ruku své dcery, dočká se této odpovědi:

„Říkáte, že nejste Žid. Mýlíte se. Vaši rodiče, budiž jim pokoj, byli Židé. Můj pane, také vy jste Žid. Ať chcete či nechcete. Jste Žid, i když se rouháte a nevěříte v Boha, a vašeho židovství vás nemůže zbavit žádný spolek a žádný křest. (...) Vraťte se k Izraeli! Můj pane, víte, co by to pro nás znamenalo, kdyby si naše dítě vzalo člověka, který se zřekl Boha? Snad vám Hanele vypravovala, jaké neštěstí nás celý život stihalo. Rána za ranou, a stokrát jsem si přál, abych byl mrtev. Co by bylo toto utrpení proti onomu, které byste nám připravil vy a naše dítě? Byl bych méně než malomocný, který jest vyvržen ode všech. Byl bych mrtvější než mrtvý. Neboť jaká hrůza býti mrtev, a nucen chodit mezi lidmi! ... Vraťte se k Izraeli, můj sladký pane! Pak vám dám své dítě, ze srdce rád vám je dám.“ (I. Olbracht, 1957, 204n.)

O Hanelině rozhodnutí, odpadnutí od víry a plánovaném sňatku se dozvídají ostatní obyvatelé Polany. Vše budí úžas, zděšení a zuřivost. Hanele je prvním odpadlíkem od Boha, co Polana Polanou stojí. Pinche Jakubovič ví, že tímto činem Hanele vykupuje nový život pro všechny ostatní: „Hle, kozička boží, která sňala hříchy Izraele! Ona samojediná za všechny! Hle, největší všech obětí, kladená na oltář Hospodinův o slavnosti smíření.“ (tamtéž, 268) Tak opouštěla Hanele Polanu, otcovský dům a tábor svého Boha – za zvuku dědovy pohřební písně.

Nejhůře odnesli Hanelino rozhodnutí její rodiče: Otec byl navěky zneuctěný, matka z hanby před lidmi po celý život už nebude moci vyjít z domu. Oba boš usedli na zemi a oplakávali smrt jejich nejmladší dcery, modlili se modlitbou za zesnulé.

Tento baladický příběh vystihuje střetnutí nového, civilizovaného světa s uzavřeným světem pravověrných Židů. Kromě toho líčí psychologické drama mladé židovské dívky, která musí volit mezi svou láskou a náboženstvím, rozchodem s rodinou a všemi lidmi z přísně ortodoxního židovského světa.

Hanele je tragickou postavou – snažila se jen vymanit z kruté sociální situace, avšak přišla o všechny své blízké. Svým těžkým, ale odvážným rozhodnutím vykupuje celou vesnici. Olbracht v této povídce zpracoval motiv, který mu byl blízký – jeho matka, pocházející z židovské rodiny, se podobně zřekla své víry (před svatbou se semilským advokátem Antonínem Zemanem přijala katolický křest). (J. Opelík, 2000, 665) Podle této Olbrachtovy povídky byl v roce 1999 natočen film *Hanele*, který režíroval Karel Kachyňa a hlavní roli ztvárnila Lada Jelínková.²¹

²¹ <http://www.csfd.cz/film/4949-hanele/>; citováno 18. 6. 2011

Obecně je třeba říci, že Ivan Olbracht v povídkách nešetřil židovskými výrazy a jmen hebrejského původu. To jen dokazuje jeho proniknutí do židovské komunity. Vydání proto vždy doplňuje slovníček vysvětlivek²². Na druhou stranu je třeba říci, že trilogie není neznámými termíny přesycena, nic tak nebrání jejímu porozumění – většinu výrazů lze vyvodit z kontextu. Termíny ozvláštňují Olbrachtův umělecký styl a dodávají mu na osobitosti.

4. 6. 5 Olga Klapálová-Košutová: Černá paraska

Klapálová poznala Zakarpatsko jako žena někdejšího vojenského velitele v Užhorodě, později velitele československého armádního sboru. Ve svých čtyřech povídkách v souboru *Černá paraska* (Černá Paraska, Marika Mihajlovová, Oleňa a Petro hlupáček) se představila jako realistická vypravěčka. Tragické jsou osudy jejich postav vorařů, dřevařů, pastevců a pašeráků. Postavy neujdou zlu – jejich tragika vyrůstá z těžkých sociálních poměrů jejich domova. (F. Továrek, 1985, 121)

4. 6. 6 Růžena Lukášová: Bylo jim devatenáct

Růžena Lukášová (1906 – 1998) je spisovatelkou, kterou ovlivnilo její pedagogické působení, proto psala výrazně didaktické prózy. Její knihu tří příběhů o osudu žen v československých jednotkách zformovaných za druhé světové války v SSSR *Bylo jim devatenáct* (1975) řadíme mezi díla s angažovaným námětem. Kromě toho autorka kombinuje beletristické prostředky s dokumentárními prvky.

Pouze dvě povídky z tohoto výboru, *Jediná cesta* a *Ke svým*, se pojí k Zakarpatsku. První z povídek, *Jediná cesta*, vypráví životní příběh Anny Hrivňákové od Volového, která spojila svůj život s armádním sborem u protiletadlové jednotky. Zde také našla svou lásku, a to ve veliteli své jednotky, Evženu Kozákovi, který pocházel z Prahy. Dokumentární povahu mají odbočky směřující k popisu života chudých Verchovinců: „Matka staví na stůl mísu s tokenem. Otec se požehná řeckým křížem a ponoří svou lžici do kukuřičné kaše. Sedm dětí udělá totéž. Matka krmí dvouletou Kalinu. A tu zavrňel Adámek, deváté dítě chudého Verchovince.“ (R. Lukášová, 1985, 109)

²² malamet – židovský učitel; chedr – židovská škola pro děti od čtyř do pěti let; barches – židovské rituální pečivo; Adonai – Pán (jeden ze slovních opisů pro Boha, jehož jméno se Židé obávali vyslovit); kélev – pes; trejfe – rituálně nečistý; kabalista – znalec a přívrženec kabaly, tajného židovského učení, obsaženého hlavně v knize Zohar; kaftan – dlouhý svrchní kabát; šive – neobut (I. Olbracht, 1988, 229n.)

Druhá z povídek, *Ke svým*, nás zavádí za volyňskou Češkou Nataškou a jejím milým Petrem Michalčukem ze vsi nedaleko Mukačeva, poručíkem druhé československé brigády. Petr utekl z domova jako mnoho mladých lidí Podkarpatské Rusi, když v ní začali řádit fašističtí Maďaři. Nataša i Petro bok po boku bojují proti nacistickému Německu.

4. 6. 7 **A. Koenigsmark: Cesta sekčního šéfa k moři**

Alex Koenigsmark (1944) často ve svých prózách rozvíjí pocity skepse ze života neúplného, pokryteckého a odtrženého od systému tradičních lidských hodnot. Podobně je tomu v jeho novele *Cesta sekčního šéfa k moři* (1989), která v roce 2003 vyšla s pozměněným titulem *Chlast neboli Cesta sekčního šéfa k moři*. Kniha byla dokončená již v roce 1975, ale vyjít mohla až o čtrnáct let později. Dle emailové komunikace se samotným autorem jsem se dozvěděla, že dílo mělo být původně filmovým námětem pro Fr. Vlášila a mělo vyprávět o komunistickém funkcionáři. Potom autor našel pod linoleem v Nuslích novinový článek z roku 1932, který vyprávěl o Podkarpatské Rusi. Autor si přečetl dobový bedekr a sepsal první verzi knihy.

Příběh vypráví o tragickém konci ministerského úředníka sekčního šéfa dr. Vorla, který opustil své pohodlné živobytí v Praze, aby vyšetřil zpronevěru státních peněz v okresním městečku na Podkarpatské Rusi. Příběh se odehrává za první republiky. Jedná se nejspíše o politickou alegorii, tušíme v ní podobenství o komunistickém systému, o byrokratické vyprázdněnosti. Sám autor mi sdělil, že pro potřebu námětu využil mýtus o opuštěnosti a izolovanosti tohoto kraje.

Autor rozehrál příběh fyzického i duševního úpadku hrdiny. Brilantně vykreslil charakter hlavní postavy. Sekční šéf dr. Vorel odhazuje svou masku, opouští svůj zaběhnutý řád a podléhá nejrůznějším neřestem. Děj se pomalu rozvíjí, v podtextu cítíme ironii, grotesknost a nadsázku (jednání úředníků, vztahy ve vesnici).

Tragédie začíná již na počátku cesty. Vinou autonehody a sněhových závějů sekční šéf přenocuje v chalupě chudého Rusína, kde poprvé ochutnává karpatskou pálenku. Tady se vše zvrátilo, tady byl učiněn krok přes neznámou hranici. Karpatské úředníky se obávají o své klidné živobytí, proto roztácejí spirálu neuvěřitelných akcí – tajně dr. Vorla podplácí, utápí ho v moři vodky a v moři dalších neřestí. Novela končí tragicky – duševním i fyzickým ztroskotáním hrdiny a jeho skokem z kostelní věže.

Autor vystihl změny, které působí na člověka po podlehnutí vodce: v těle se vám rozprostírá blaho, zahluje vás teplo. Tento kraj měl vodku proto, že se tu bez ní nedalo žít. Nedostávalo se často potravin, ale vodky, té bylo vždy dost. Tragédie není v samotné

vodce, nýbrž v celém kraji. To dokazuje příběh divoké postavy Huha. Nejspíše přijel z Prahy, aby založil nějaký obchod. Země ho zničila. Začal pít, duševně se zlomil. „Jsou lidi, kteří všechno vydrží, zkázu, ponížení, ale duše to unese, protože ji mají silnou. Huhu neměl. Víte, pane rado, není nic horšího než nepochopit, co od vás krajina požaduje...“ (A. Koenigsmark, 1989, 113)

Autor sám Podkarpatskou Rus nikdy nenavštívil. Přesto velice zdařile zachytil Podkarpatskou Rus. Pro představu nabízím několik ukázek.

Okresní městečko Volovoje (ve vydání z roku 2009 Solovoje), v němž se mělo ztratit osm milionů korun, dr. Vorla překvapí: „malé městečko v horách, postavené především z dřevěných domů, mezi nimiž triumfovalo několik desítek kamenných a cihlových staveb. Nevedla tam železnice, všehovšudy dvě mizerné silnice... Kolem dokola byly hory a za nimi zase jiné. (...) bylo ještě menší, zasněženější a bohem opuštěnější, než si představoval.“ (tamtéž, 40)

Sekční šéf hovoří o obyvatelích chalupy: „Řeknu vám, tady nás čeká ještě spousta práce, hromada práce, to vám povím. Jaký má smysl pro tyhle lidi zavádět nějaké moderní vymoženosti? Žijí v pravěku a musíme je nejdřív naučit používat přístroje! (...) Sotva to však vyslovil, hned sám věděl, že se ta slova do krajiny nehodí, že neladí se sněhem a temnotou v žádném souzvuku. Proč to ale všechno bylo tak cizí, tak podivné, proč se to zdráhalo nechat se pochopit?“ (tamtéž, 17)

Tma zde byla temnější než v Praze: „Byla tma a když se sekční šéf do té tmy zadíval, shledal, že je to tma mnohem hlubší, černější a děsivější, než bývaly tmy, na jaké si navykl v Praze. Především byla mnohem tajemnější, neproniknutelná a záhadná, jako nikdy městská tma být nemůže.“ (tamtéž, 14) V té tmě pochopil, že tato krajina je mu cizí a nepochopitelná. Snad v ní ještě přežívají skřeti a upíři. A to v něm vyvolávalo pocity strachu. Cítil, že zde se krajina a její lidé řídí jinými zákony.

Jako leitmotiv se vrací cizí a záhadný kraj, který nelze pochopit, do nějž nelze proniknout. V tomto jiném a neznámém kraji pospolu žijí Rusíni, Židé (majitelé krčem a hotelů), Maďaři, Poláci a hrstka Čechů a Slováků: „Sekční šéf cítil, že se ocitl mezi docela odlišnými lidmi, než byl sám, mezi lidmi tak jinými, jakoby pocházeli z jiné planety a z jiné galaxie, byl to jiný lidský druh, mluvili a jednali jinak, používali jiné logiky a mezi nimi a dr. Vorlem byla tajuplná, nepřekročitelná propast.“ (tamtéž, 20) Zároveň je Rusínsko vykresleno jako prostor halucinací, země zapomenutá bohem a opuštěná většinou obyvatel – ti se rozhodli jít hledat štěstí na západ. Zajímavým motivem se stávají tmavé a neproniknutelné oči (ty vlastní lesní dělníci, pokojská, babička a další obyvatelé zapadlé vesnice). Tmavýma a neprůhlednýma očima pozorovali obyvatelé zapadlého městečka sekčního šéfa.

4. 7 Próza: romány

Zlatý čas románu datujeme do let 1918-39. Román se tehdy přiklonil k subjektivnímu výrazu, introspekci, montáži a personálnímu vyprávění. Na českém území je rozkvet románu spojen zejména s J. Haškem, K. Čapkem, V. Vančurou, I. Olbrachtem a J. Durychem. (D. Mocná, 2004, 582n.) Není jistě náhodou, že nejvýznamnější romány třicátých let byly v několika případech inspirovány právě Podkarpatskou Rusí.

Podle tematické dominanty lze rozlišit tři významové stavby románu: zaměření na děj, dominance postavy a převaha časoprostoru. Z interpretace se jeví, že v kanonických dílech se prolínají všechny tři významové stavby. Například *Hordubalovi* i *Nikolu Šuhaji loupežníkovi* dominuje nejen sama titulní postava, ale také výjimečný časoprostor.

4. 7. 1 Jan Vrba: *Duše na horách*

Jan Vrba (1889 – 1961) byl prozaikem, který do svých děl promítal svůj vřelý vztah k přírodě. Oblíbil si venkovské a lesnické romány, především z Chodska (narodil se v Klenčí u Domažlic). Jeho román *Duše na horách* (1931) je volným pokračováním a dokončením *Mnišky* (románu o zápasení lesa s kůrovcem) a *Madlenky z Pece* (z Domažlicka). Zatímco v románu *Madlenka z Pece* je nám příběh Jiřího a Madlenky předkládán z pohledu Madlenky, která se zamilovala do krásného a hodného mládence Jiřího, v *Mnišce* nám autor líčí, kterak se mládeneček Jiřík zamiloval do Madlenky z Pece.

Poměrně rozsáhlý román (347 stran) *Duše na horách* napsal Jan Vrba v letech 1930-1931 a věnoval ho českým lesníkům na Podkarpatské Rusi. Psaní předcházela návštěva Podkarpatska:

„Vábila a lákala mne ta nejvýchodnější část naší republiky – a když tam odešel přítel Jiří a pozval mne, abych ho navštívil, nejen jsem pozvání s radostí přijal, ale hned pojal i záměr, že do té končiny položím děj třetí části románu. Byl jsem opravdu zvědav, jaká je to země, poněvadž jsem do té doby o ní slyšel nejprotichůdnější zprávy. Jedni ji líčili jako učiněnou Sibiř, jako zemi, která pro republiku bude dočasným břemenem, jakým byla prý Rakousku Bosna a Hercegovina, a o níž jednou jistě přijdeme, až z ní něco uděláme – a druzí ji vychvalovali jako učiněný ráj, který v budoucnu bude perlou našeho státu i po stránce finanční. Při takových protichůdnostech bylo těžko vytvořit si správný názor a představu. Bylo nutno spatřit vlastníma očima, aby bylo poznáno, že pravda je uprostřed obojího.“ (J. Vrba, 1931, 377)

Pro ústřední postavu si Jan Vrba zvolil mládence Jiřího, který nejprve působil v lesích pod Čerchovem a následně odešel do státní služby na Podkarpatské Rusi. V románu si na své přijdou nejen ženy, které mohou sledovat milostný příběh a peripetie Jiříkových vztahů, tak muži - milovníci přírody. Ti zase mohou obdivovat lesní divočinu.

Lesnická služba byla v odlehlém koutě republiky nadmíru složitá. Zejména v zimě, kdy schůdnost kraje je v mnohých partiích ztížena do nepřístupnosti. Kromě toho zde číhalo nebezpečí – mezi obyvatelstvem na horských samotách působilo značné množství nebojácných pytláků, kteří neváhali v případě střetnutí s myslivcem zvednout pušku k boji na život a na smrt. Jeden takový případ J. Vrba vykreslil i v tomto románu (zastřelení lesního Fabery pytláky).

Spisovatel dokázal získat důvěru místních a své poznatky čtenářům v románu předložit. Časově měl pocit, že se neocítl ve středověku (jak o tom psal Ivan Olbracht), ale v pravěku:

„Vejit do takové horské chatrče znamená vejít do polovičního pravěku. Pod jedinou střechou a v jedné místnosti vidíte pohromadě lidi i dobytek. V prohloubené polovině leží kráva i prasnice – a vyvýšená část je lidské obydlí, v němž o nábytku nelze téměř mluvit. Podlahy ani plotny tu není. Uprostřed místnosti je ubohá podezdívka z kamenů, na níž hoří volný oheň – a nad ním se vaří v kotlíku, nebo peče na rožni. Kouř se při tom vesele rozlézá po celé místnosti a vytrácí se děrami a štěrbinami ve střeše. (...) Jinak však je to lid zajímavý a krásný. Jenom těch zvyků a pověr co tu je od nevinných a prostých až k těm, které si podávají ruku se zločinem. (...) Ve svatojanské noci chodí děvčata na poloniny, aby tam nahá natrhala čarodějného kvítí, jehož odvar má tu moc, že každé přičaruje, kterého se jí zachtělo – ovšem podaří-li se jí, aby se toho odvaru napil ... A což teprve kouzelnická věda pytlácká! Ta hraničí až se satanismem, neboť pytlák, který touží po tom, aby jeho koule nikdy neminula cíle, odváží se věci přímo strašlivé. Předě mší se vyzpovídá, potom si stoupne ke kropence, a když o pozdvihování kněze zvedá Tělo Páně, pokropí se honem svěcenou vodou a zahledí se na pozdvihované připraveným vlčím chřtánem. Jde k přijímání, ale nepozře. Vyjme potají z úst a schová až do Velkého Pátku, kdy v té chvíli, v níž se čtou pašije, umístí svátostný chléb do vydoupané díry v buku a vystřelí do něho ránu, při čemž si musí hlasitě pochválit, že věru dobře střelil. Jak by také ne, když vlastně zabíjí Boha... Proti tomu všechno starodávne myslivecké čarování u nás bylo pouhou hříčkou, neboť toto je horší, než vlastní krví podepsati úpis čertu.“ (J. Vrba, 1931, 382n.)

Vrba dobře vykreslil lidské charaktery, účinky karpatského prostředí na českého lesníka Jana, zdařile zachytil život karpatské přírody, zadumanou krásu lesů i chudobu a zaostalost obyvatel. Ovšem místy román připomíná červenou knihovnu. Jiří prožívá lásku hned několikrát (s ubohou Rusínkou Marikou, Češkou Aničkou a chudou Madlenkou z Pece na Domažlicku). V některých scénách je Jiří vylíčen jako neporazitelný hrdina – zachraňuje život jednoho z Rusínů a holýma rukama zkrotí pytláka Děčuka. Jeho odvaha a síla budí údiv celé vesnice. Celý román je zakončen happyendem (což se vymyká běžnému schématu románů ostatních autorů, jak bude dokázáno níže): Rusín Ivan Mačuk se promění v krotkého beránka, věrného a starostlivého manžela; Anička s Jiřím plánují svatbu a Madlenka vzpomíná na Jiřího jen v dobrém.

Za zmínku ještě stojí Jiřího, respektive autorovo, přemýšlení o této zemi pod nadvládou Československa:

„Rozumné bude, hospodárnější bude, těm lesům jenom prospěje – ale z hor zmizí zase kus jejich poezie a zvláštního kouzla. Tak pomalu, ale jistě bude odtud vytlačována divočina, pralesy budou proměněny v užitečnější lesy... I lidé si zvyknou. Také z nich bude pomalu vyháněna divočina, dostane se jim podílu na dobrodiní civilizace, budou naučeni lidštějšímu pořádku – a po hmotné stránce se jim také líp povede na zemi... Ale otázkou zůstane, budou-li šťastnější, než jsou nyní, kdy voní tou divočinou, která je obkličuje a proniká...“ (J. Vrba, 1931, 207)

4. 7. 2 Ivan Olbracht: Nikola Šuhaj loupežník

O románu I. Olbrachta *Nikola Šuhaj loupežník* bylo řečeno již mnoho. Proto odkazují zejména na diplomové práce Venduly Kösslerové (*Ivan Olbracht a Zakarpatská Ukrajina*), Veroniky Salvové (*Zakarpatsko v díle Ivana Olbrachta*), Šárky Mařanové (*Dvojí obraz „země beze jména“*) a Petra Čingla (*Fenomén Podkarpatské Rusi v české meziválečné literatuře*).

Populárně-naučná kniha Oty Holuba *Věc: Loupežník Nikola Šuhaj* (1980) zachycuje skutečné události legendární postavy. Autor na základě studia archivních dokumentů, četnických hlášení, vojenských rozkazů, soudních spisů a reportáží v tehdejší tisku přiblížil Nikolu Šuhaje a vylíčil sociální a politické souvislosti života na Podkarpatské Rusi. Věnoval se i fenoménu tzv. antišuhajů (viz kapitola 4. 7. 7)

I. Olbracht (1882 – 1952) nikdy nebyl lhostejný k sociálním problémům, ba co více, téma sociálních vyděděnců ho přitahovalo. Jak již víme, zbojníkům se věnoval už ve svých reportážích z Podkarpatské Rusi. Studoval soudní materiály, shromažďoval svědectví, mapoval Šuhajovo působení v kraji. To proto je román věrným ztvárněním historických událostí a přesným vylíčením osudů osob, kterým byl autor nucen dát jen smyšlená jména. (O. Holub, 1983, 7)

18. srpna 1932 Olbracht v *Českém slově* uveřejnil vyprávění, ve kterém nám dává nahlédnout do tvorby románu o Šuhajovi:

„V roce 1920 a 1921 na Vrchovině vystoupil loupežník Nikola Šuhaj. Podle našich představ byl to zcela obyčejný loupežník, ale ne tak ve fantazii podkarpatoruského lidu. Při loňském zájezdu na Podkarpatskou Rus zastihl jsem postavu Šuhajovu ve stavu tvořící se legendy, tvořící se, to je zajímavé. Legendární prvky, tj. prvek macbethovský a samsonovský, se mísí se skutečností. A o tom píši román.“ (O. Holub, 1983, 196n.)

Olbracht tedy zachytil legendu v procesu zrodu. Na základě reálných faktů a legendárního vyprávění vzniklo jedno ze stavebně nejsložitějších děl české literatury,

v němž se prostupuje historičnost s mýtem, dokumentárnost s básnickou nadsázkou a časovost s nadčasovostí. (M. Mravcová, 1986, 281) Čtenářsky úspěšný román, který prolíná fakta a fikci, umně spojuje baladický příběh tragické vzpoury, dokument, legendu, mýtus, pověst a pohádku. Reálná místa (Koločava Laza, pojmenována je každá hora a polonina) se prostupují s prvky lidové epiky. Šuhaj byl totiž velmi živý ve vzpomínkách, písních, zkazkách a pověstech Rusínů. Pohádkovým motivům v tomto románu jsem se podrobněji věnovala v kapitole 4. 3. 2.

V Nikolovi ožívá slavná minulost zbojníků z Podkarpatské Rusi. Titulní postava je obdařená nesmrtelností, nadaná nadlidskou silou a své poklady ukrývá v jeskyních. Žije ve zvláštním sepětí s přírodou, je součástí lesů a hor. Mezi obyvateli je spojován s rysem, jeho bratr Jura zase s vlčím štěnětem – tak jsou postavy ztotožněny se zvířaty a začleněny do přírody. A tím se jim přisuzují i jisté vlastnosti, které určují jejich zařazení ve společnosti. (Z. Hrbata, 2005, 493)

Život Nikolý Šuhaje je determinován prostředím, ze kterého pochází. Na zbojnické stezky ho vyhnala bída a nespravedlnost. Je tragickou postavou, hyne zradou milé a rukou přátel. Že se bude jednat o tragický příběh vytušíme již na prvních stránkách, Olbracht nás totiž upozorňuje, že se bude jednat o „macbethovský příběh o nezranitelném Šuhajovi.“ (I. Olbracht, 1959, 11)

Ačkoliv bychom očekávali vykreslení zbojníka jako záporné postavy, Olbracht vylíčil četné Šuhajovy ctnosti: bohatým bral a chudým dával, nikdy nikoho nezabil leč v sebeobraně nebo ze spravedlivé msty, dokázal milovat a toužil po svobodě. Autor se v nás snaží jednoznačně vyvolat sympatie a soucit. Šuhaj se nám jeví spíše jako kladná postava, avšak nevnímáme ji jako náš vzor. A právě toto vykreslení zbojníka (spolu s kresbou československých četníků) vyvolalo nepříznivou reakci mezi četníky. Není se čemu divit. Podle románu zacházeli četníci nelidsky s celou Šuhajovou rodinou, Eržika vinou četníků potratila Šuhajovo dítě apod.

Tajemství hor splývá s tajemstvím identity postav a záhadou bytí. Místu s tajemstvím odpovídá postava s tajemstvím. Takovými postavami byly dle D. Hodrové (1994, 66n.) kořenářky, věštkyně, horské víly, loupežníci (zbojníci), d'ábelští dvojníci. Byly to postavy spjaté s kouzelným nebo chtónickým prostorem hory, přírodní bytosti, netvoří žijící na pomezí dvou světů – života a smrti, světa lidského a zvířecího. V tomto smyslu patří k těmto postavám i horal ve svých různých postavách – pastevec, dřevorubec, lesník, zbojník, pytlák. A takovými postavami se to v románu Ivana Olbrachta jen hemžilo.

Postava legendárního loupežníka oscilovala mezi reálnou bytostí a mýtickou postavou, postavou rodící se jakoby v lidském vědomí. Hordubal i Šuhaj byli ambivalentními postavami, postavami s tajemstvím, postavami-hypotézami, tj. postavami nedourčenými a jen částečně vysvětlitelnými. Byli jiní, sociálně vyřazení a vydědění. Na druhé straně byl Šuhaj vybaven mimořádnými schopnostmi, mohl se volně pohybovat časem a prostorem, zázračně proměňovat své okolí a vztahy. Bohatým bral a chudým dával.

V obrazech se nám představuje Podkarpatská Rus jako prostor předcivilizační, prostor nedotčené přírody: „Dovede-li se člověk vyhnouti začarovaným místům v pralese, kde ve skalách nebo v černých močálech provádějí své rejdy nečistí duchové a zlomyslné rusalky, jest zde bezpečno, jako už nikde na světě.“ (I. Olbracht, 1959, 28)

A v tomto předcivilizačním prostoru žil ještě bůh:

„Zde žije ještě bůh. Starý bůh země. Ničí ledovými vichry a jarními přívaly vod vše neduživé a slabé, aby mohl milovati ty, v nichž se mu zalíbilo: stromy, peřeje toků, zvířata, lidi, skály; vše stejnou láskou, rozmarnou, krutou i štědrú, jako středověkých vládců. (...) Prastarý pohanský bůh, bůh země, pán lesů a stád.“ (tamtéž, 194)

Exotičnost na nás útočí ze všech stran: zaostalost (sestup do minulosti), negramotnost, pověřčivost, pohanství, klimatické poměry, mentální charakteristiky (mlčenlivost, oděv, zvyky, rituály), uzavřená židovská komunita (bohatí Židé Abram Beer a Herš Lejb Wolf) a loupežníci. Již v úvodní kapitole *Koliba nad Holtýnem* nás autor seznamuje s výjimečností tohoto prostoru:

„V tomto kraji lesů, zvrásněném horami jako kus papíru, který se chystáme hodit do kamen, žijí posud děje, jakým se bláhově usmíváme jen proto, že se u nás nestávají již po staletí. V tomto kraji kopců (...) jsou posud začarovaná místa, odkud se ještě nikdy nedostal ani jelen, ani medvěd, ani člověk. (...) A dole, v úzkých údolích řek, ve vesnicích, které jsou zelené kukuřičnými poli a žluté květy slunečnic, žijí vlkodlaci, kteří, překulivše se večer po soumraku přes kládu, se mění z mužů ve vlky a ráno opět z vlků v muže, zde se v měsíčních nocích mladé vědmy prohánějí po koních, v které proměnily své spící muže, a čarodějnic netřeba hledati za sedmi horami a sedmi řekami ve větrných údolích, nýbrž ty zlé možno potkati na pastvinách.“ (tamtéž, 10)

Právě v tomto prostředí, v zemi, kde se střídají u moci různí mocnáři (Maďaři, Rumuni, Němci, Češi), v zemi, kde kvete sociální bezpráví, a v zemi, kde přežívají duchové, čarodějnice a vlkodlaci, mohla vzniknout legenda o Šuhajovi.

V roce 1933 byla za tento román Olbrachtovi udělena Státní cena za slovesné umění. Román se stal jednou z nejčtenějších českých knih své doby, do roku 1939 se dočkal jedenácti vydání a překladů do řady cizích jazyků. Pravdou je, že v komunistickém

Československu se román stal povinnou četbou s marxistickou interpretací třídního boje, viděného očima loupežníka Šuhaje, což znehodnocovalo estetický význam tohoto díla a odrazovalo běžné čtenáře (I. Pop, 2005, 133n.) Román byl několikrát zdramatizován a dokonce i zfilmován. A co na něm tak láká? Estetický zážitek, subjektivnost, aktualizovaný jazyk, vytříbený styl, autorovy stylizace do polohy lidového vypravěče, tajemství, symbolická platnost, krása přírody, téma lásky a smrti, téma individuální vzpoury, téma touhy po svobodě, ...

4. 7. 3 Karel Čapek: Hordubal

To, zda si K. Čapek si pro téma pro svůj noetický román, přesněji baladickou prózu s detektivní zápletkou a psychologicko-filosofickým akcentem, *Hordubal* (1933) zajel až do Karpat, není zcela jisté. S největší pravděpodobností Podkarpatskou Rus opravdu navštívil. O tom informuje S. Bartůšková (1981, 38), která tvrdí, že právě na Podkarpatské Rusi se seznámil J. Tomeček s K. Čapkem. A Tomeček mu měl dokonce sdělovat bližší informace ze soudního jednání o vraždě Hordubaje, jelikož notářem přítomným v románu při exhumaci byl ve skutečnosti právě Tomeček. Dále O. Holub (1983, 207) udává, že spisovatel dr. Miroslav Rutte při rozhodování o státní ceně za slovesné umění v roce 1933 připomenul, že zatímco Olbracht důkladně poznal kraj Podkarpatské Rusi, Čapek si tam zajel jen jako turista.

Nicméně jisté je, že inspirací byl Čapkovi skutečný příběh, který v soudničce v Lidových novinách ze dne 14. října 1932 popsal Bedřich Golombek:

Do malé vesnice Bardova u Mukačeva přijel loni v létě automobil a z něhož k úžasu celé vesnice vystoupil Jiří Hordubej, který se vracel po osmi letech z Ameriky. Poslal své ženě již mnoho peněz, teď ještě nějaké přivážel, štěstí mu přálo. Přivezl si své věci v kufrech, které celá vesnice obdivovala, jenom jeho žena nejevila o to všechno velkého zájmu, protože, jak se Jiří Hordubej také brzy dozvěděl, zahazovala se za jeho nepřítomnosti s čeledíny a zvláště s 23letým Vasilem Maňákem, kterému zasnoubila svou 11letou dceru Hafii. Hordubej po nějakém čase udělal doma pořádek, zrušil zasnoubení své dcery a Maňáka vyhodil.

²³ Ostatní okolnosti už v podstatě známe z románu: Maňák v noci na 27. října 1931 probodl Hordubejovi srdce dlouhou košíkářskou jehlou. Vraždu narařičil tak, aby vypadala jako loupežná. Soud ho odsoudil doživotně za zločin vraždy a Hordubajovou na dvanáct let za napomáhání při zločinu.

Tento Čapkův román je součástí noetické trilogie (*Hordubal* – *Povětroň* – *Obyčejný život*). Díla nespojuje topos, tedy narativní místo, kde by se příběhy odehrávaly. Dílo je sjednoceno tématem, tématem relativity poznání. (D. Hodrová, 2001, 412)

²³ <http://zakarpati.cz/hordubal.php>; citováno 14. 2. 2011

Často jsou v Čapkových povídkách či románech detektivní náměty, a to zejména soudní (vzpomeňme na *Povídky z jedné kapsy* a na *Povídky z druhé kapsy*). Právě u soudu záleží na způsobu, jakým je událost vykládána. S ovzduším spravedlnosti a tématem dvojího hodnocení jsme se setkali už v Čapkově povídce *Balada o Juraji Čupovi*. Jedno stanovisko nám nabízí psaný trestní zákon, druhé vrah a celá vesnice (ospravedlňují čin). A četník v duchu kolísá. Podobně je na tom v *Hordubalovi* i četník Gelnaj, srostlý se zdejšími prostředím a lidmi.

Hordubal je románem o podkarpatském venkovanu Juraji Hordubalovi, který se vrátil s těžce vydělanými penězi z Ameriky k ženě Polaně a dceři Hafii do vesnice Krivé. Bližší lokaci neznáme. Na statku nachází kromě nich ještě mladého čeledína Štěpána Manyu, ženina milence. Pokorný a důvěřivě naivní Hordubal těžko chápe, že se mu manželka odcizila, stejně jako dcera Hafie, a že pánem v domě se za tu dobu stal mladý a sličný čeledín. Zoufalost dohání Hordubala k nesmyslnému činu – zasnoubí svou malou dceru Hafii Štěpánovi Manyovi. Nakonec těžce nemocný Hordubal umírá na bodnutí košíkářskou jehlou. Z vraždy je obviněn Štěpán Manya (odsouzen na doživotí). Polana, čekající Štěpánovo dítě, je odsouzena na dvanáct let za spoluvinu.

Trojdílná kompozice románu, výrazně asymetrická, není náhodná. Nejrozsáhlejší kniha je první - ta, která odhaluje Hordubalovu perspektivu příběhu. Druhá kniha nám příběh překládá z pohledu dvou vyšetřovatelů a třetí kniha je záznamem ze soudního jednání (pohled soudu a veřejnosti). Čapek využil metodu skládání příběhů a charakterů postav z různých vyprávění. Kolik lidí vidělo jednu věc a jak jinak ji každý z nich dovede vyprávět. Pravda není jednoznačná, ale je hlubší a těžší, i skutečnost je rozměrnější a složitější, než jak ji obvykle přijímáme. Tak se nám ukazuje různost pohledů, která nás nechává v nejistotě. Přeci jen se nám nabízí jedno řešení: pravd je právě tolik, kolik existuje pohledů. Sám Čapek prohlásil: „V *Hordubalovi* jsem udělal pokus demonstrovat, jak různě se může jevit osud člověka i tváře lidí, jsou-li viděny a hodnoceny z různých stran; jaká křivost a násilná konstrukce bývá obsažena v našich retrospektivních hlediskách.“ (K. Čapek, 1956, 456)

Čapek v první knize velice netradičně využil vyprávění moderního typu, a to personálního vypravěče. Převládá tak řeč myšlená, která je mnohoznačnější, ale nespolehlivá.

První kniha nám představuje titulní postavu jako introvertního člověka s bohatým vnitřním světem. Rozhodně se nejedná o typického sedláka, který by byl pánem ve svém hospodářství, rozhodný, hrdý a panovačný. Hordubal se vymyká zejména tím, že

překypuje citem. Je autorem vyličen jako oběť, a proto s ním čtenář soucítí. I když v některých momentech působí naivně, nepřizpůsobivě a neohrabaně, je jeho postava napsána tak, aby nás dojímala. Pro Hordubala, pokorného, trpící a všeobětujícího, měl K. Čapek zvláštní pochopení, neboť mu láska k Olze tak často působila podobné utrpení. V srpnu 1932 napsal Olze: „...Ale duševně jsem docela zhordubejovatěl, jsem vážný a smutný jako můj hrdina, div že nechodím klátivě a těžce jako on, a stydím se za city jako on, a nemluvný jsem jako on.“ (B. Bradbrooková, 2006, 108)

Postava Hordubala je jednoznačně postavou s tajemstvím, tedy postavou-hypotézou. Z románu cítíme, že Hordubal je jiný, vymyká se svému prostředí – jistě se vymykal buržoazní společnosti v Americe a nakonec se vymykal i ve své rodné vsi, po návratu domů ze států. Jeho svět je najednou cizí svět – všechno je v něm nekonkrétní, neznámé a cizí. Najednou nemá žádné podstatné vazby – ani s rodinou, ani s bývalými přáteli. Hordubal je cizincem v rodné vlasti i ve svém vlastním domě. Je nepochopen.

Je to postava ambivalentní, která osciluje mezi vznešeností a nízkostí, zdravým rozumem a šílenstvím. A stejně jako Šuhaj představoval Hordubal v literatuře protipól měšťáka, individuality zbaveného jedince, odlidštěné, standardizované bytosti a umělého člověka-robota. (D. Hodrová, 1994, 132) Tady, vysoko v horách a na rozkvetlých poloninách, žili ryzí lidé, lidé, kteří si zachovali svou lidskost, chcete-li boží lidé.

Postava Hordubala je tedy postavou-hypotézou, jejíž tajemství zůstalo nerozluštěno. Ambivalentní hodnocení nabízí i postava Polany. Nemůžeme ani u ní dospět k jednoznačnému hodnocení, protože pohled na postavy je nám předkládán z několika hledisek a my nejsme schopni posoudit, která z postav mluví pravdu – které hledisko náhledu by mělo být to správné.

Druhá kniha dává prostor dvojici silně kontrastních vyšetřovatelů: Gelnajovi (staršímu, zkušenějšímu a rozváznému četníkovi, který dobře znal dědinu a její venkovany) a Bieglovi (mladšímu a nadšenému). Gelnaj, který znal oběť a byl dobrým pozorovatelem, nevidí případ tak jednoduše a přímočaře. Pátrání se účastí s jistou nechutí, jelikož nevěří v možnost zkonstruovat správný příběh spáchané vraždy. Jeho mladšímu kolegovi Karlíčkovi Bieglovi je případ od začátku srozumitelný – vražda pro peníze. Četník Biegel je dychtivý, horlivý a městský člověk. Snad proto nemůže pochopit introvertního Hordubala, atypického sedláka.

Zajímavá je role epizodických postav – ty se jen objeví, aby líčily děj s novými detaily a změnami, a zase zmizí. Tímto způsobem narůstá děj. Z epizodických postav vyniká bača Míša, který má k Hordubalovi mentálně a charakterově nejblíže. Je to tak

trochu nadlidská bytost, která žije v horách nad mraky a mlhami, proto má nejbližší k nebesům a Bohu. A proto může Hordubalovi předpovědět smrt. (Všetička, s. 303)

Jméno Hafie, dcery Polany a Hordubala, se vyskytuje snad v každém druhém díle z Podkarpatské Rusi (román M. Valentové *Jehova a mamon*, črty A. Brtníkové-Petříkové *Mezi Huculy*, román Gordona a Mladého *Sami*, Spilkovy pohádky, Tomečkův román *Mezi dvěma výstřely*, Drozdův román *Dlouhá noc*). To, že jméno bylo běžné v rusínských rodinách, dosvědčuje i Těsnohlídek ve svých soudničkách a S. K. Neumann v *Československé cestě*. Několik nositelek jmen Hafie lze vystopovat ještě v USA (nejspíše se bude jednat o rusínské přistěhovalce). Jméno Hafie je obecně symbolem čistoty, moudrosti, nevinnosti a pravdomluvnosti. V románu o tom svědčí dětská nevinnost a pravdomluvnost, která má klíčový význam u soudu.

Prostoru se budu podrobněji věnovat v 5. kapitole. *Hordubal* je románem, který nabízí mnoho interpretačních možností (nezmínili jsme dosud například motiv košíkářské jehly, jazykovou výstavbu díla apod.). Nicméně jejich rozbor nemá být součástí této práce, proto se jim nebudu podrobněji věnovat.

Za důležité považuji zmínit, že závěr (v souladu s noetikou) nechává nezodpovězené otázky: Kde se příběh odehrává? Jaký byl Hordubal? Byl naivní, či moudrý? Jaká byla Polana? Krásná jako zemanka, nebo stará, nevzhledná, kostnatá a zedřená? Proč Štěpán Manya zabil Hordubala? Pro peníze? Proto, že Hordubal prodal hřebečka, kterého si Štěpán obzvláště vážil? Nebo proto, že Hordubal hodil Štěpána přes plot do kopřiv? Nebo prostě proto, že Polana se Štěpánem chtěli být spolu a vetřelec Hordubal jim v tom bránil? Vždyť Polana čekala Štěpánovo dítě. Či dokonce Hordubala zabila jeho žena? Nejvíce otázek nabízí Čapkův výborný závěr. Co nám chtěl autor sdělit větou, že „Srdce Juraje Hordubala se kdesi ztratilo a nebylo nikdy pohřbeno?“ (K. Čapek, 1956, 142) Hordubalovo srdce zůstalo také zahaleno tajemstvím – kdesi se ztratilo a nebylo nikdy pohřbeno. Příběh tohoto srdce se neuzavřel, žije dále mezi námi. Hordubal jako člověk nepatřil nikam, ale přesto je všude. Zločiny proti lidskému citu nelze vyřešit žádným soudem. Toto ztracené srdce je něco jako otazník a výčitka zároveň.

Román o Hordubalovi byl dokonce dvakrát zfilmován. Poprvé v roce 1937 pod názvem *Hordubalové*, podruhé v roce 1979 s novým názvem *Hordubal*.

4. 7. 4 Amálie Kožmínová: Olenina láska

A. Kožmínová, propagátorka Podkarpatské Rusi, sepsala román z prostředí, které ji okouzlo. Svou knihu, v níž vylíčila osud krásné, plaché a skromné Oleny, věnovala Podkarpatské Rusi.

V předmluvě autorka objasňuje, že se v tomto románu snažila podat život lidu tak, jak ho ona sama poznala na horách v Podkarpatské Rusi, se všemi starostmi a strastmi, beznadějí i touhou po lepším. Přesto tu lidé žijí s hlubokou pokorou v srdci, s níž přijímají vše z rukou Osudu, v pevné víře, že Bůh na nebi všechno urovná a zalije člověka štěstím. (A. Kožmínová, 1935, 3)

Hlavním námětem románu je Olenina tragická láska k ruskému zajatci Fedorovi. Ve chvíli, kdy Olena s Fedorem vzplanou vzájemnou láskou, je rozdělí válka. Fedor umírá při útěku z pracovního tábora a Olena s dítětem nevyhrají zápas s krutým mrazem. Závěr nekončí očekávaným happyendem. V tomto kraji nemohou lidské příběhy končit šťastně.

Kniha na nás místy působí jako žánr červené knihovny: nadbívání dívek, zamilované pohledy chlapců, milostné spletnice, rozchody, odmítnutí nápadníků a další scény. Jiné pasáže mají dokumentární povahu (podobně jako odbočky v románu Jana Vrby *Duše na horách* či v Olbrachtově povídkách *Golet v údolí*). Autorka rozehrává obrazy prázdné vylištěné vesnice, v níž se v chalupách tísní pouze ženy s dětmi, na pecích umírají starci – muži odešli do války a nevraceli se z ní. Problémem místních byl, již mnohokrát zmiňovaný, alkohol. Lidé sedávali v krčmě, ve vodce hledali požitek a slast, utápěli v ní bídu a žal. Jsme svědky rituálů spojených s pohřbem – co je úkolem plaček, jak probíhají „fígle“, smuteční hry apod. Mnoho odboček zmiňuje silnou víru ve zdejší pověry – přežívá víra v lesní fauny, víly a moc čarovných bylin.

4. 7. 5 Míla Valentová: Jehova a mamon

Míla Valentová se v románové biografii *Jehova a mamon* (1934) pokusila analyzovat podkarpatské židy. Její román ze židovského života je členěn na čtyři kapitoly. Objevuje se v něm snaha uvést na pravou míru řadu mýtů, protože jsou židé představováni jako chudí obyvatelé vesnic, kteří mají mnoho dětí a nízké příjmy. Hlad nutí některé z nich krást kukuřici na panském poli a obstarávat si peníze a potravu pašováním. Činy jsou chápány jako vzpoura proti nařízením a zákonům lidské společnosti. I v bídných podmínkách (nebo možná právě proto) přetrvává víra v Boha. Podobně jako Ivan Olbracht popisuje i Valentová židovské zvyky, tradice a předpisy. Autorka se nebála zařadit i obrazy pogromů – Židé zapálili Rusínovi mlýn – a Rusíni se začali mstít. Československé listy se

černají zprávami o pronásledování židů v Německu. Ačkoliv Německo bylo od Podkarpatské Rusi dosti vzdálené, židovská mládež se organizovala a v hloučcích odjížděla do Palestiny, země zaslíbené.

Román vypráví o postupném bohatnutí rodiny nelegálními prostředky (pašováním, okrádáním negramotných Rusínů, prodávání kokainu, lichvou apod.).

V závěru románu si Joel, nejstarší syn rodiny, musí přiznat: „Byl jsi pravověrným židem, (...) ctil jsi Hospodina a žil jsi v bázni před ním. Ale našel jsi nového boha, boha Mamona, sloužil jsi mu a zapomněl jsi na Jahve, jenž odvrátil od tebe svou tvář v krutém hněvu. Nepozoroval jsi však jeho hněv, byl jsi zaslepen paprsky zlata svého boha, - a šel jsi za nimi, třebaže svítily nad bahnem.“ (M. Valentová, 1935, 124)

V samém závěru si zbabělý Joel z bázně před prací na rodné hroudě otců obarví své vlasy na blond, vezme na sebe břímě vyhnance a podvodníka a vzdá se svého pravověrného židovství.

4. 7. 6 Jindra Zoder: *Petro*

Jindra Zoder se ve své knize s názvem *Petro* (1935) pokusil vylíčit postavu Rusína, který se rozhodl změnit svůj osud a nepropadnout alkoholu jako zbytek jeho rodiny. Zoder pronikl blíže do rusínských rodin a dokázal vystihnout některé z povahových rysů rusínského obyvatelstva. Navíc svůj román doplnil o česko-rusínský slovníček.²⁴

Petrova matka podlehla alkoholu. Ten na Podkarpatské Rusi stál za zkázou mnoha rodin. Petro se pokusil bojovat se svým soudem – vydal se do ciziny (Argentíny) vydělávat peníze a posílat je domů rodičům. Matka místo toho, aby zvelebila jejich chýši a nakoupila dobytek, peníze utrácela za alkohol a užívala si s milenci. Dokonce Petrovy nové šaty vyměnila u žida za pálenku. Petro, který nikdy nepoznal svého otce ani lásku matky, zatouží po lepším životě, šťastnějším a radostnějším. Má dobré předpoklady – v cizině zmoudřel a dospěl, je ve vesnici obdivován. Má naději na lepší život, přeje si být řádným mužem.

Děj knihy zpomalují úvahové odbočky: Petro těžce nese fakt, že se rozmáhá maďarský živel. Dokonce i rusínský učitel mluví maďarským jazykem – proč vychovatel rusínského národa, buditel generace Rusínů, mluví řečí nepřátelského národa? Ve vsi působí pozdvižení komunismus, chudý lid v něm spatřuje spásu a vysvobození ze své bíd.

Další část románu vypráví o nešťastné Petrově lásce. Zamiloval se do Marusji, dcery nedávno se přistěhovavšího gazdy. Petrovo štěstí nevydrží dlouho – jeho

²⁴ bába – vdaná žena; cerkev – kostel; hroši – peníze; legiň – mladý člověk; molodij – ženich; selo – vesnice; soročka – košile; živan – lupič, darebák

slabomyslný bratr umírá po potyčce s opilou matkou. Následně umírá i matka. Poté přichází o svou milou Marusju, která se sblíží s jeho přítelem Pavlem. To znamená začátek konce. Petro vysedává po krčmách a zapíjí svůj žal. Na svatbě Marusji a Pavla se zastřelí. Jako sebevrah byl pochován bez veškerých poct na konci hřbitova.

A. Hartl (2005, 208) se domnívá, že Petrova postava je nezdařená, konvenčně sentimentální a kalendářově truchlivá, ale je aspoň dokumentem rostoucího zájmu o vnitřní život Rusínů. Román neoplývá výjimečnou kompozicí ani mistrovským autorským stylem, přesto má důležitou dokumentární povahu, jelikož autor upozornil na jeden ze základních problémů Podkarpatské Rusi.

4. 7. 7 B. Mladý a J. Gordon: Sami. Na východě republiky klid

Nadmíru úspěšný Olbrachtův román dal nepřímo podnět ke vzniku tzv. antišuhajů, tj. propagačních publikací nízké literární hodnoty, které se programově snažily líčit podkarpatskoruské realie v opačném světle než I. Olbracht. Jednalo se především o seriál reportáží Rudolfa Kryla, který vycházel na pokračování v časopisu *Pestrý týden* (1935). Ani redakce časopisu *Četnický obzor* nemeškala a na Podkarpatskou Rus vyslala své spolupracovníky B. Mladého a R. Gordona, aby nestranně vylíčili činnost a poslání československého četnictva v Rusínsku. (V. Budín, 1996, 43) Jejich kniha vyšla v roce 1936 pod názvem *Sami : Na východě republiky klid (Podkarpatská rapsodie o zločincích, ženách a bojovnicích)* a zcela zapadla. Ani jeden z antišuhajů (ještě se zde objevila divadelní hra N. M. Šuberta *Nikola Šuhaj* a článek na pokračování v *Pestrém světě* s názvem *Nikola Šuhaj z druhé strany*) nevzbudil u čtenářů větší pozornost a brzy se na všechny antišuhaje zapomnělo. (O. Holub, 1983, 225)

Příběh románu *Sami* nás zavádí na československou četnickou stanici v Podvolovcích na Podkarpatské Rusi kolem roku 1926. Autoři znali tohoto prostředí vylíčili četníky jako mírumilovné muže s touhou po lásce. Snad proto román místy připomíná červenou knihovnu než román o zbojníkovi, například na místě, kdy četník Kalenda přemýšlí o Vasileně, kterou má rád: „Kdo byla Vasilena? Bojuje proti všem, vždy ji viděl před sebou jako své palladium. Za ni jako za celou Rus pracoval – aby znovu uzavřel své srdce a mlčel. Ach ano, to bylo takřka osudovou sudbou každého četníka – mlčet a zapírat své člověčství, své srdce, své city, svou lásku.“ (B. Mladý; R. Gordon, 1936, 321)

Přesto byli zadavatelé spokojeni: román vylíčil četnictvo na východě republiky v těch nejružovějších barvách. Čtyři čeští četníci (Kalenda, Vaněk, Klíma a Pátek) statečně

bojují za spravedlnost, jsou věrnou stráží pravdy a poctivosti. Obzvláště náčelník Kalenda je líčen jako hrdina, který ze všech sil pomáhá utlačovanému lidu. Přes veškerou snahu tato pomoc nedopadala na úrodnou půdu – a to proto, že na Podkarpatské Rusi stále vládli Maďaři a Němci.

Zbojník Nikola Klapuk, jehož matka byla Rusínka a v jeho otci kolovala kapka rómské krve, byl krásný, chytrý a laskavý. Je vykreslen jako kladná postava toužící po manželce a dětech; postava se smyslem pro spravedlnost. Bída v rusínských chatách a hojnost u žida a pána ho ovlivnila natolik, že se rozhodl chudým Rusínům pomáhat. Od té doby konal samé dobré skutky: pomáhal negramotným Rusínům, učil je hospodařit, obdarovával je penězi apod. Proto není divu, že ho celá vesnice považovala za novodobého Doboše. Tím si ovšem znepřátelil ty mocné: notáře, popa, lesmistra Šuhaje a Maďary na úřadech, kteří chudé a negramotné vesničany ožebračovali. Mocní měli zájem na tom, aby nevznikali české školy, protože Huculové musí zůstat nevzdělaní – negramotný Rusín se vždy snadno ovládne. Nikola se stává spojencem četníků v boji proti utiskovatelům rusínského lidu. Jako negativní postava je v románu vykreslen lesmistr Ludvík Šuhaj – ten od počátku nemá naše sympatie, narozdíl od „zbojníka“ Nikoly.

Autoři románu mají pochopení pro pašování a některé další protizákonné postupy chudých Rusínů, a to především proto, že „na obou stranách, v Polsku i Československu, byl lid dlouholetou porobou resignovaný a jedině, co mu zbývalo, byla víra v Doboše, který prý stále žil mezi lidem, bohatým bral a chudým dával.“ (B. Mladý; R. Gordon, 1936, 12) Lidé tu věřili v Boha a Spasitele. Ale Spasitelem pro ně nebyl Kristus, nýbrž zbojník s puškou a šavlí v ruce, s bambitkou za pasem. Věřili, že jen ten jim dokáže pomoci.

Kromě toho autoři poznali, že v kraji lid věřil na vědmy a čarodějnice. O staré Pasterňakové se říkalo, že dovedla přičarovat dívce chlapce, zarazit krávé mléko, zabít v ženě plod a poručit zlému medvědovi, aby odešel do Polska. To vše tu zapomněl Kosmův prastarý věk. Podkarpatská Rus byla zkrátka divočinou, která mohla člověka semlít:

„Podkarpatská Rus bude mít vždy hodně dohánět, aby se slila se západem. Zařízení západní tu byla a byla tu i houževnatá vůle po rovnováze v práci, účelnosti fungujícího aparátu, v poměru výsledků a úspěchů k námaze všeho druhu. Ale – byla tu temná, nikdy nikým brzděná a hlídána divočina. Bylo jako na kraji nově objeveného ostrova: na úzkém pruhu pobřeží podobal se život životu jinde. Mechanismus vyplenil džungli, spálil prales a založil dobrou, klidnou a spořádanou plantáž. Uvnitř však stále ještě ryla divoká prasata, žili náčelníci. Tu se ještě řezaly hlavy a udily v ohni. (...) Na Podkarpatskou Rus se nehodil každý. Kdo příliš spěchal a odhaloval své programy buď s naivní důvěřivostí, nebo s vědomím převahy své

mentality, zkrachoval. Divočina v něm neviděla nic jiného než nepřítele. (...) Mnozí přijeli s nejlepšími úmysly, ale ukázalo se, že ještě neměli jezdit. Nebyli zralí. Neuměli jednat a ocitali se v nebezpečí, že divočina poruší kázeň a skočí na ně.“ (B. Mladý; R. Gordon, 1936, 83)

V této zemi se zákon nedodržoval, tady si lidé účty vyřizovali sami mezi sebou. Jak by také mohli dodržovat předpisy, když neuměli ani číst, ani psát? Obchody byly v rukou židovských, práva v rukou maďarských, náboženství taktéž. Podnikatelé byli Němci a úředníky Češi. Mladí úředníci, kteří sem přijeli z Čech, byli nešťastní, znechuceni a počítali dny, které je dělily od odvolání domů.

Autoři v podstatě napsali idylický román: vyličili typické postavy idylly – ušlechtilé venkovany, líbezné dívky, vzorné hospodáře a na druhé straně pány-svůdce, kteří jsou odhaleni a zneškodněni.

4. 7. 8 **Josef Knap: Puszta**

Josef Knap (1900 – 1973) byl prozaikem, předním představitelem ruralismu. Jeho román *Puszta* (1937) tvoří celek s dvěma dalšími romány - *Muži a hory* (1928) a *Cizinec* (1934). V *Pusztě* na tyto romány sám J. Knap odkazuje.

Román *Muži a hory* se odehrává na Slovensku (vesnička Poludnice poblíž Liptovského Mikuláše). Kdyby autor nezmínil explicitně lokalitu, mohli bychom román lokalizovat na Podkarpatsko: příběh nás totiž zavádí mezi pastevce stád a seznamuje s osudy drobných sedláků, kteří jsou spjatí s půdou v údolích, v nichž žijí. I tady přežívá víra v pověry (bača věří, že pokud baba přijde přes cestu, když se žene stádo nahoru, přinese to neštěstí), i odtud odcházejí lidé do Ameriky za lepším životem, i tady přežívá bída na všech stranách a i tady tušíme zjevné sociální rozdíly.

V osmnácti kapitolách románu *Puszta* se Josef Knap posunul ještě více na východ a vybral si téma osidlování Podkarpatské Rusi českými kolonisty. Téma kolonizace bylo do té doby u nás vskutku nezvyklé. Čeští hrdinové se poprvé objevili v rolích kolonizátorů. Děj knihy se rozehrává v roce 1928 ve Staré Boutradi:

„1. října 1928 do vesnice Boutraď přišli první kolonisté. Na začátku románu má kolonie Stará Boutraď celkem 42 kolonistů, z toho 21 Rusínů, 19 rodin z Čech a Moravy, jednoho Maďara a jednoho Slováků či Maďara. Je to až na hranicích s Maďarskem. Pozemky jsou hlinité, s nepropustným jílovým spodkem, takže jarní vody se soustřeďují v nižších polohách, kde nemají dostatečného odtoku. V takových půdách se kolonistům špatně pracovalo.“ (J. Knap, 1946, 10n.)

Stará Boutraď byla nejztracenější osadou, jakoby opuštěná i Bohem. Proč se sem osadníci jen hrnuli? Statkář Snopek šel do puszty se synem a snachou proto, aby viděl, jak leze na svět nová vesnice. Co do puszty lákalo kováře Novotného, kolonistu Ivanina

s dcerou Polanou, Františka Wilda a jeho manželku Antonii, vnučku vynálezce ruchadla Veverky? Že tady dostanou za méně peněz více půdy, která bude úrodná. Opustili své domovy, aby začali hospodařit – nově a lépe.

Život tady ale nemohl být jednoduchý: země byla nehostinná, nezkultivovaná a kolonizátoři byli daleko od domova, od svých blízkých, od svých tradic. Kromě toho bojovali s rozmary počasí: týdny dešťů střídaly týdny močálů a bahna, aby je později vystřídala období sucha: „V polích už stála voda, půda ji nepřijímala. Poznávali ji čím dál víc, byla to přec jen jiná země. Tupá, záludná země, která na sobě trpěla vody jako na paměť, kdy bývala bažinou.“ (J. Knap, 1946, 70) Ačkoliv kolonisté bojovali s nehostinnou zemí a neúrodnou půdou holýma rukama a často byli zklamáváni ve svých nadějích, nevzdávali svůj boj.

Knap v románu rozvinul především motiv těsného sepětí člověka s přírodou, resp. půdou. Tady se stírají veškeré sociální i národnostní etnické rozdíly. Když se starý Snopek vydává za cikány podívat se, jak jim přibývá vepřovic, vidí, „že se bude musit čtyřikrát zastavit, než k nim dojde, všude je dnes někdo na poli a v těchto prvních týdnech tady v cizotě jim to nedá, aby se nezastavoval jeden u druhého na dvě tři slova, ještě stále je cizota přibližuje navzájem.“ (tamtéž, 29)

Přesto v osadě nepanují idylické vztahy. Román upozorňuje na nejednotnost místních (spory napříč vyznáními zabránil stavbě kostelíka v osadě), v knize zazní i antisemitský tón proti židovským lichvářům (židovským pejzaticům a pijavicím). Cikáni symbolizují polodivoký a kočovný způsob života, značně odlišný od života osadníků. Nejvíce napětí cítíme mezi Čechy (ti kupují u agentů nové stroje, prášky a jiné „vychytávky“) a Rusíny (ti odmítají jakoukoliv modernizaci). Když je v čele Hospodářského výboru ustaven Rusín, Češi to nemohou přenést přes srdce: „Jim, sedlákům z Čech a Moravy, má stát v čele jeden z těch, kteří do včerejška hudlařili kdesi na Vrchovině, zůstávali v barácích bez podlahy jako prasata, s odpuštěním, a jedli kukuřičný chléb?“ (tamtéž, 57)

Moderní výtvarky západní civilizace (železnice, automobil, žací stroje) jen podtrhují zaostalost kraje, kde je jen bláto a mizerné cesty. Pocit odříznutí od světa dokreslují i zprávy a reportáže, které sem pronikají se značným zpožděním. Rozhádaná vesnice se dokáže domluvit až na založení tolik diskutovaného hřbitova. Smrt a pohřbívání obyvatele spojí (podobně jako v Durychově povídce *Boží duha*). Josef Knap dobře vystihl, že český živel je zde vnímán jako živel cizí, tedy nepřátelský a nevídaný.

Román sleduje osudy velkého počtu postav. Hlavními protagonisty románu jsou lidé vydědění ze společnosti – zemědělci, učitelé, cikáni, židé i dobrodruzi. (O. Spálovský, 2005, 153) Mezi postavami vyniká například statkář Šimon, ruský legionář, který touží po založení farmy v Americe. Puszta ho dusí, a proto se Šimon vydává za bujnými večírky do Berehova či Mukačeva, aby ze sebe „vyhnal ten podkarpatský smrad“ (J. Knap, 1946, 38)

Škola měla vždy na venkově značný vliv, učitel byl mravním příkladem (vzpomeňme na *Pana učitele* B. Němcové). Knap se nesoustředí na školu jako takovou, ale na postavy učitelů, kteří do románu přicházejí a zase mizí. Mladí učitelé v této pustině nedokáží žít (nezakoření v této pusztě), brzy odcházejí, nebo končí tragicky. Učitele Kameníka přivedl do záhuby alkohol, smrt mladičkého a nadšeného učitele Snopka zavinil tyfus. Učitelka Pavla Livrová spáchala sebevraždu, když zjistila, že je těhotná s celníkem. Proto možná překvapuje, že úvod *Puszy* je svěřen do úst mladého učitele Pluhaře, který sepisuje příběhy osady, aby je znaly děti zdejších osadníků.

Cikánka Eržika se nám jeví jako ztotožněná s onou „pusztou“. Eržicina živelná přirozenost, divokost a nepoddajnost vystihuje charakteristické rysy „puszy“, kterou čeští kolonizátoři zvolili za svůj nový domov. Ne náhodou si Eržika coby známá zpěvačka volí pseudonym Puszta.

Knap se neubrání dokumentárním odbočkám (citace z dobových novin, úryvky z úřední korespondence, úryvky z kroniky apod.). Zmíněna je pozemková reforma a její problémy, důsledky hospodářské krize, nízké výkupní ceny obilí, oslava narozenin prvního československého prezidenta v rukách pana učitele Snopka a jeho svěřenců, úmrtí Antonína Švehly (1933), předsedy Agrární strany. Všechny tyto odbočky narušují výstavbu díla, což má za následek, že chybí pevná dějová konstrukce. V tomto ohledu se jeví, že román má blízko ke kronice. Ani postavy nejsou příliš psychologicky vykresleny, důraz je kladen na popis zobrazení nepoddajnosti půdy.²⁵

V duchu ruralismu román obsahuje základní prvky ruralistického románu: oslavu nezkrotné přírody, tradici selství, nedůvěru k městu (Užhorod je vnímán jako symbol mravního úpadku) a příklon k náboženské víře. (O. Spálovský, 2005, 155)

²⁵ HOLEČEK, Lukáš. *Obraz venkova v ruralistických románech Josefa Knapa*. FF Univerzita Pardubice, Pardubice : 2008. Dostupné z http://dspace.upce.cz/bitstream/10195/29345/1/HolecekL_Obraz%20venkova_IR_2008.pdf; citováno 14. 2. 2012

4. 7. 9 Jiří Marek: Lidé z Poljany

Jiří Marek (1914 – 1994), původním jménem Josef Jiří Puchwein, byl prozaik, novinář a scénárista. Jako oktáván klasického gymnázia v Písku podnikl prázdninovou cestu na Podkarpatskou Rus²⁶ (prošel ji od Jasiny až po Užok). Z poznání tohoto kraje vytěžil náměty pro román *Lidé z Poljany* (1937), který vycházel na pokračování v Národní politice.

Román je opět spíše dokumentární, vypráví osudy rodin z podkarpatské Poljany. (Všimněme si, že se jedná již o několikátý román, který si vybral pro svůj děj vesnici s jménem Polana.) Čteme především o bídě zdejšího lidu, o odchodech mužů za prací, o pytlacení ve zdejších lesích či o pašování, ke kterému se muži i ženy uchylují ze zoufalství, protože nemají co jíst: „Je to mor na nás všechny. A je to z toho, že chlapi nemají práci jako jindy. Změnili se všichni, neboť se změnila doba. Nemají práci a podléhají hříchu, jsou nešťastní, a proto mají na sobě velkou tíhu.“ (J. Marek, 1937, 174)

Z románu je patrné, že Jiří Marek dobře poznal Rusíny. Prostřednictvím románu nás seznamuje s rolemi mužů a žen: „Neboť je neslýcháno, aby něco muž doma pracoval, má-li ženu. Ale on byl do Oleny stále podivně zamilován, ač i to bývá nevidaná věc; spíše muž doma ženu tluč, než aby ji hladil. (...) Olena se na dítě netěší, věděla, že po tomhle dítěti přijde druhé, pak třetí a čtvrté a že to bude mnoho dětí, jako je tomu všude, a že pro ni vlastně život skončí, neboť bude dít a shánět pro děti i muže a z krásné Oleny nezbude než upracovaná, ohnutá žena s rozbrázděnou tváří. Jako její matka. Jako je každá jiná žena.“ (tamtéž, 9)

V negativním světle jsou vyliční židé, kteří vlastní obchody a krčmy, dávají lidem na dluh, nechávají je odpracovat si své dluhy či jim nakonec zabaví majetek (krávu, ovci a dokonce i chýši). Muži těžce vydělané peníze utratí za alkohol, pijí také ze žalu či proto, že nemají nic jiného na práci. Luka Niščak propil krávu, chýši a nakonec svou nejstarší dceru Marfu, kterou poslal sloužit k židovi Bergidovi. Ne všichni židé jsou ale takoví – Jiří Marek se vždy snažil ukázat rub i líc mince. Proto nechal zaznít i hlas zbožného Samuela Jachelliho.

Ač lidé dřou bídu s nouzí, jejich lidská srdce nespí. Zatímco muži pracují daleko od domova, jejich ženy jsou sváděny jinými muži. Tak je Danilo podváděn svou manželkou Olenou – nejprve s mladým lesníkem, poté s Jurajem Povčenkem, mužem z vesnice. Na nevěru reagují muži po svém, pustí se do souboje na život a na smrt. Nešťastná láska slabé jedince dovádí až k sebevraždě (jako Marijku).

²⁶ <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=604>; citováno 13. 2. 2012

Jak je z románu vidno, Jiřího Marka okouzlo podobné prostředí jako Ivana Olbrachta – Sinovír a Koločava. A kromě toho se jedná se o jeden z mála románů, který vyznívá nadějně. Danilo začíná znovu a snad lépe.

4. 7. 10 Jan Drozd: Dlouhá noc

Redaktor, pedagog a spisovatel Jan Drozd (1914 – 2005) vyrůstal na Podkarpatské Rusi. Jeho otec se tam rozhodl odjet hned po vzniku republiky. Drozd vystudoval český učitelský ústav v Mukačevě a nastoupil na učitelské místo v karpatských horách v Kušnici. Tam také poznal svou první ženu Marii Stiksovou, původem rovněž z Valašska (oženil se v roce 1939).²⁷

Jan Drozd ve svém rozsáhlém románu z padesátých let *Země kvasí* pravdivě sepsal dramatické události, které se odehrály na Podkarpatské Rusi na sklonku první republiky. Komise Československého spisovatele Drozdovi vytkla, že rukopis má buržoazní pojetí. Román nemohl vyjít. Po deseti letech rukopis upravil, ponechal pasáže o přírodě a dopsal určité pasáže, aby rukopis prošel. V okleštěné podobě román vyšel pod názvem *Dlouhá noc* (1961).

Autor skrze protagonistu románu vyjadřuje své pocity ze zapadlé vesnice Kolje, kam byl vyslán, aby tu založil českou školu:

„Jako bych se ocitl o celá staletí zpátky. Vesnici bylo cítit už z dálky, voněla senem z oborohů, šindelovými střechami nasáklými kouřem, výpary z chlévů. Okolo zčernalých dřevěnic bez komínů rosilo se konopí a len, na plotech z proutí běhli plátno. Lidé odění v krojích, jaké vidáme na Alšových kresbách, chodili bosí. (...) Ale v překrásné a drsné přírodě nás všechny skličovala askeze a samota a byli jsme svědky až nestydaté bídy.“ (J. Drozd, 1999, 124)

Román tedy vypráví o dramatickém osudu učitele Václava Rybaříka uprostřed převratné doby (dramatického konce Podkarpatské Rusi). Jeho příběh je zmatený a tragický podobně jako byla tehdejší doba. Na pozadí drsné přírody, v zemi neklidného soužití rusínského, židovského, německého, maďarského, slovenského i českého obyvatelstva hrdina románu zažívá zklamání z lásky, aby později lásku našel v mladé učitelce Sáře a zase ji ztratil pod vlivem tragických událostí.

Nástup německého fašismu zhoršil postavení Čechů na Podkarpatsku (dochází i k likvidaci československých státních škol na Podkarpatsku). Rusové snili o carském Rusku, židé s napětím očekávali zprávy o hrozbě holocaustu a Maďaři se snažili připojit

²⁷ http://www.rozhlas.cz/rozhlasovahistorie/lide/_zprava/694087; citováno 18. 6. 2011

Podkarpatskou Rus zpět k Uhrám. To vše dokázal J. Drozd do svého románu zakomponovat.

Drozdův román (podobně jako jeho další díla) je charakterizován tendencí k autobiografičnosti (využití svých osobních zkušeností učitele na území Podkarpatské Rus) a tendencí využívat reportážní odbočky (o kráse Karpat, zdravotním stavu obyvatel, těžkostech zdejšího školství, židovské menšině či jazykových otázkách). Navíc autor se smyslem pro detail popisuje historické události, které sám prožil a o kterých si načetl potřebné informace.

4. 7. 11 Jaromír Tomeček: Mezi dvěma výstřely

Jaromíra Tomečka jsme zmiňovali v této práci již několikrát. Nyní se na něj podíváme jako na autora románu *Mezi dvěma výstřely* (1972). K napsání tohoto příběhu Tomečka inspirovala vlastní zkušenost. Jako mladého notáře ho šokoval zážitek při poznávání karpatských hor – a to smrt skoro chlapeckého lesního dozorce Maxe Jirouška, který zahynul při přestřelce se zbojníky. Přesto román nemá být oslavou zbojnictví, nýbrž zamyšlením se nad jednáním člověka v mezní situaci, nad příčinami jeho činů a jeho zmarněnými životními šancemi. (S. Bartůšková, 1981, 138n.)

V románu nalezneme dvě hlavní linie. První z nich přibližuje život zbojníka Ilka. Druhá linie vyprávění se nese v duchu detektivního příběhu, tj. vyšetřování velitele četnické stanice Antona. Ten na jedné straně bojuje s úřední povinností Ilka dopadnout, na druhé straně se svými vlastními pocity, protože věří, že Ilko je neviný:

„I četník je člověk, i on může zapochybovat, ale je tu stát a v očích práva páchají ti dva, Ilko a Jura, nadále zločiny, za něž soud měří několika lety káznice. Tak tedy potom žerty stranou! Velitel vždycky na konci podobných úvah zvážněl. Avšak jakéhosi vnitřního konfliktu se nezbavil nikdy a to mu ztrpčovalo život.“ (J. Tomeček, 1972, 130)

Autor v díle nabízí psychologický profil zbojníků. Tomu nahrávají pasáže myšlenkových pochodů zbojníka Ilka a četníka Antona.

Tři kluci – Ilko Lepej, ušatý Vasilek (syn chudého přistěhovalého ševce) a Ivan (syn voraře) sní o tom, že se jednoho dne stanou zbojníky. Vasilek v sobě nese dětskou křivdu, a proto se mstí a společně s dalšími horaly olupuje židy. Ilko zpočátku vedl pokojný život, ale shoda nešťastných okolností (smrt nejstaršího bratra, křivé obvinění soudu, vězení a nevěra manželky Marijky) ho doženou k životu lupiče a zbojníka. Rozjždí se kolo tragických obrazů - Ilko vztáhl ruku na svého otce, olupoval bohaté turisty a nechtěně zastřelil mladého lesníka. Román končí smrtí Ilka.

Hned od počátku tušíme baladičnost příběhu. Motivy doprovázející Ilka dávají tušit tragičnost jeho osudu (slova místního blázna Béra Léviho, proroctví hospodské a krkavčí poselství). Ilkova tragika nespočívá v jeho předčasné smrti, ale v životních okolnostech, které dohnaly tohoto morálního člověka k marné vzpouře a vraždě. (S. Bartůšková, 1981, 143)

Dílo sice nápadně připomíná příběh Nikoly Šuhaje – Tomeček vědomě navazuje na Olbrachta, malému Ilkovi je také Oleksa Dovbuš a Nikola Šuhaj vzorem. Ale Tomečkův záměr byl jiný – chtěl se zamyslet nad jednáním člověka v mezních situacích, hledal příčiny jeho činů. Ilko sám si nevybral život zbojníka – to životní okolnosti ho k tomu donutily. Je postavou více tragickou než Šuhaj, jelikož porušuje nepsané zákony obce: vztáhne ruku na svého otce, při zbojnickém okrádání i své spoluobčany a navíc zastřelí mladého nevinného lesníka.

Kromě jiného J. Tomeček vystihl jeden z důležitých fenoménů, a to fakt, že z Karpat se začala stávat turistická atrakce:

„Hluboké hvozdy, poloniny, bystřiny plné pstruhů, exotická zvířena od kosů kolohřivců po orly a supy, od norků a vyder po divočáky, vlky, medvědy a rysy, nekonečná stáda na hřebenech, noční ohně pod vybleštěnými hvězdami, žádné tabulky, že oheň klášť zakázáno, kouřit nedovoleno, že se nesmí tudy nebo tamtudy, nic takového, na celé nekonečné prostoře svoboda, volnost, nejvyšší romantika s kořenou příchutí nebezpečí.“ (J. Tomeček, 1972, 87n.)

4. 7. 12 Běla Kalinová: Byl jednou den

Běla Kalinová, vlastním jménem Marta Michálková, se narodila v roce 1914 v Košicích. Proslavila se jako autorka próz věnovaných údělu ženy. (V. Forst, 1993, 633) Její román *Byl jednou den* (1986) nás zavádí do podkarpatské vesnice Solinky. Jsme svědky těžkého života chudých obyvatel malých dřevnic, kteří nemají práci ani peníze:

„Jaro přišlo do Solinky nečekaně. Protkalo vesničku stříbrným crkotem vod a vylákalo vesničany na malé dvorky, zahrádky, políčka i strmá úbočí. I u Hriců se chystali na svůj kousek země. Bylo jí málo, jen tři sáhy, a ještě samá planota, která při rozorání držela pohromadě jako začarovaný spečenec kamení a drnů. Andrej Hriců se synem Petrem lomožili v kůlničce a připravovali nářadí. Všechno se poroučelo jako smluvené a hřebíků, šroubků i klínků bylo jako šafránu. (...) Za jednu ovci se sice zrovna moc neplatilo, ale našel-li se právě dost chtivý či potřebný kupec, ušlo to. Erža využila této příležitosti a vyčítavě řekla, že ona, kdyby se chtěla vdávat, neměla by ani jedinou pořádnou košili.“ (B. Kalinová, 1986, 5)

Lidé nemají často ani co dát svým dětem na talíř, děti i starci umírají hladu. Rodiny jsou zadlužené, starší si přivydělávají pletením košíků z vrbových a olšových proutků, mladší často něco pašují přes hranice. Ženy jsou brzy strhané (starostmi i nedostatkem

potravy). Děti jsou vysílány v útlém věku do služby na velkostatky. Farář Demett vystihl tragiku tohoto kraje:

„Tady jsou zvláštní lidé. A zatracený kout. Víte, co to je zatracený kout? To je taková zem, kde kousek lesů patří nám, a ta druhá strana je maďarská, kde rubaniskem se dostanete do Rumunie, a kde je všechno potřebí hlídat. Lidé chodí v žádoucím předklonu a v mnohém oku je netečnost. A taky, kde za jeden kalendářní rok se vyměnil pátý učitel.“ (B. Kalinová, 1986, 34)

Učitel pochopil, že místní nemají zájem o vzdělání svých potomků. Tady školní docházka záleží na počasí a náladě lidí – v zimě je zima, v létě je práce. V krčmě se schází celá vesnice a debatuje o své budoucnosti. Svě zastávce tady má komunistická strana, ukrajinští buržoazní nacionalisté, Horthyho fašisté i falešní proroci. Vzhledem k datu vydání by nás nemělo překvapit, že román je tendenční – jedinci očekávají, že naděje na zlepšení jejich údělu přijde z Moskvy. Obec Solinka věří, že jim z jejich těžkého údělu pomůžou komunisté, proto si odhlasují založení komunistické buňky.

Román nemá jasnou dějovou strukturu. Je pln dokumentárních odboček (popisy krajiny, vracíme se k první světové válce, bojům mezi různými ideologickými skupinami, židovské otázky apod.). Detailně se román soustředí na popis dramatického období vesnice v letech 1938-39, tedy boje proti fašistům. Přesto román nedosahuje valné umělecké úrovně.

4. 7. 13 **Romány, které zmiňují prostor Podkarpatské Rusi jen okrajově**

Prvním románem, v němž vstoupili do českého písemnictví Rusíni, byl Vančurův čtvrtý román *Poslední soud* (1929). Autor ho vytěžil z poznání Podkarpatské Rusi, kterou poprvé navštívil v roce 1927. Za román byla Vančurovi udělena státní cena.

Skupinu Rusínů – Pilipanince, Mejgeše či jeho dceru Iliadoru – však umístil do Prahy, kde ji zkonfrontoval se zdejšími postavami: Weilem, Ramusem, Dejmem, Odetou, Nikodémem nebo Zajícem. Vančura tak provedl konfrontaci dvou zcela odlišných světů (Prahy a Podkarpatské Rusi). V tematickém spektru akcentoval problematiku viny a trestu. V rovině jazyka a stylu položil důraz na lyrismus a značně posílil metaforiku. (J. Poláček, 2006, 170)

František Halas se o románu vyjádřil velice obrazně, ale bravurně vystihl kontrasty dvou prostředí, které Vančura svými slovy vymaloval: „Čtení Vančurova díla je sezením v koncertu s podivuhodným obsazením. Vedle dunění varhan kvílí housle a štěbetá flétna a odněkud z dálky co chvíli zalká saxofon připomínající lákání vlkodlaků z podkarpatských lesů...“ (tamtéž, 171)

Prolínání obou prostředí asi nejlépe vystihuje tato ukázka o Odetě (pražské dívce) a Iliadoře (Rusínce v Praze):

„Když Odeta šila, majíc půvabně přehozenou nohu přes nohu, Iliadora stála před srubem vystěhovalců štípajíc dřevo, a sotva zaťala sekeru do špalku, Odeta vzhledla k zrcadlu a vzala pudrovadlo. Když se lelkovalo nad rozkročeným stříhem pyžama, ukrajinská dělnice střežila oheň. Ale obě byly vydány zuřivým útokům lásky a obě myslily na Pilipanince. Jedna z nich považovala za nutné zmíniti se o jeho bláznovském obleku, jenž postrádá znaků úpravnosti (rukavice na jeho ruku nebyly dosud utkány, jeho kazajka sahá do půli zad, chodí bez punčoch, hryže kartáček na zuby a nemá potuchy, že je nepřípustné strkati si malík do ucha). Ale Iliadora z příčiny ven a ven jiné praví, že je Pilipaninec blázen, neboť jeho kazajka bez knoflíků je příliš krátká, neboť nosí střevíce a dal se oholit.“ (V. Vančura, 2000, 350)

Civilizovaná a reálná Praha je časově přesně určena – rokem 1928, naopak čas Karpat je přírodní, cyklický, vesmírný. Zatímco ve městě vládne chaos a neřád, v Karpatech vládne řád. Pilipaninec a Mejgeš jsou charakterizováni svou divokostí, živelnou přírodností a zuřivostí lesa. Samotnou Podkarpatskou Rus a Rusíny poznáváme skrze hlavní postavy:

„Weil věděl, že karpatoruský národ, opatřený vášněmi a zbědovanými úředníky z císařství (kteří spěchali vysloužiti si uznání na místě, jež jako služba vrátného je odměnou déle sloužícím poddůstojníkům, a kteří jenom maličko změnili způsob svého obléhání z dob, kdy stáli v horách pod prapory drzého vojska), že tento národ má především dceru Iliadoru, dívku, která je stále smutná a jejíž nevlastní otec Michail Mejgeš pije.“ (tamtéž, 328n.)

Hlavní postava románu, bouřlivý snílek Pilipaninec, je spjat s prostředím, v němž se narodil. Byl to „muž těžké váhy, lovec, jenž odložil kulovnici a kyj teprve v předsíni dopravní kanceláře.“ (tamtéž, 314) Osud vyrval Pilipanince z rodných hor a uvrhl ho do víru cizího, nesrozumitelného města. Do Prahy přichází spolu s Pilipanincem jiný kraj – zbojnické a přírodní Podkarpatsko. Na čele Pilipanincovi vyvstává větvoví zuřivého stromu, jeho rameno připomíná kmen pravěkého dubu. (Z. Hrabata, 2005, 492) Během pobytu v Praze, kde čeká na odjezd do Ameriky, se proměňuje. Vyměnil své huňaté a hrubé spodky, změnil střevíce. Přesto pořád zůstal Rusínem – nechápal koketování Odety, sloužil, protože byl „jen“ Rusín, neustále byl jaksi zmateným snílkem. Proto tento divoký, vznětlivý a prostý muž s dobrým srdcem ze zapadlé karpatské vesnice nemohl obstát ve víru velkoměsta. Z románu cítíme, že do pražského (resp. městského) prostředí nezapadá. Pocházel totiž z Ljuty, „města oslněného hladem a nemocemi“ (tamtéž, 325) Tam se jídalo na dluh a příliš se nepracovalo. Dívky neznaly zrcadla – používaly střepy měsíce. V dědinách řádilo opilství, ale přežíval tu dobrodějný lid, který uctíval hosta sedm dní.

Právě v postavě Pilipanince se prolíná prostředí reálné Prahy a prostředí karpatských hor. Stejně tak stojí v kontrastu náklonnost k pražské koketující dívce Odetě a Rusínce Iliadoře.

V románu se objevují rozvětvená, složitě konstruovaná souvětí, zabstraktňování konkrét, vzpomínky, vize a šifry. Imaginativní poloha není od roviny předmětného děje jasně oddělena, obojí se bez jasných signálů prostupuje, upozorňuje Jiří Holý. (V. Vančura, 2000, 460) Toto vše činí román obtížně čitelným, a snad proto méně přístupným běžným čtenářům.

Vachkův psychologický román *Krev nevolá o pomstu* (1934) byl napsán v letech 1931-1932. Ocítáme se hned ve třech prostředích – v Praze, Vídni a na Podkarpatské Rusi. Román řeší otázku vraždy – je ospravedlnitelná v době války? Důstojník rakousko-uherské armády dá ve Volosjance zastřelit rodinu řídícího učitele Lukášika pro podezření z vyzvědačství ve prospěch Rusů. Tento důstojník se po letech vrací na místo vraždy, přivádí ho sem výčitky svědomí. Z jeho návštěvy Podkarpatské Rusi se dozvídáme o tom, jak zde kvete pašeráctví, jak lidé žijí ve skromných chýších bez komínů a centry rozsáhlých vesnic jsou dřevěné kostely.

Zdeněk Němeček (1894 – 1957) ve svém románu *Na západ od Panonie* (1935) líčí osudy slovanských emigrantů ve Francii. Jedná se ve své podstatě o sociologický román, který nás zavádí do Francie 30. let. Setkáváme se zde s Irénou Polubajovou a jejími krajany. Ačkoliv nikde nejsou jmenováni, z románu vytušíme, že se jedná o slovanské havíře, mezi nimi byli jistě i Rusíni. O tristní sociální situaci svědčí tento úryvek: „Stěhují se však jednotlivci, rodiny i kmeny. Je vám povědomo, že ze střední Evropy někdy odejdou do světa celé vesnice, celé kraje!“ (Z. Němeček, 1946, 19).

Neustále jsme upozorňováni na obtížný život emigrantů (v cizině je člověk bludná ovce, věčně se strachuje o zítřek). Druhý úryvek vystihuje pocity bezdomovství a zároveň semknutí emigrantů v cizí zemi:

„Jejich osudy jsou klenbou podepřenou týmiž sloupy. Mluví stejnou řečí; to je tak silné pouto jako krev. Barbaři u nás intenzivně cítí, věřte mi to. Obklopeni cizím prostředím – jsou v neustálém napětí. Ale dovedou také mlčet! Vědí: To jsme my, s naší velkou otázkou skutečného bezdomovství, a to jsou oni, ti ostatní. Pro ty pracujeme a ti nás soudí. Jakým právem vlastně soudí naše nejtajnější věci?“ (tamtéž, 20)

Že se jedná o Slovany je patrné již z jmen emigrantů: Iréna a Pavel Polubojovi, Kolja Koršun, Lagoš, Demeter Miroš, Leonid Jordán a jeho manželka Joana, Ivan a mnozí další. Vzhledem k tomu, že dospělá Joana je negramotná, mohlo by se opravdu jednat o rusínskou rodinu. Jak víme, zde byla negramotnost velice vysoká. Jeden z hrdinů, Kolja

Koršun, připomíná Pilipanince z Vančurova románu *Poslední soud*. Jedná se také o statného muže medvědí síly, divokého a plavovlasého obra a žárlivce.

Egon Hostovský (1908 – 1973) se přátelil s Ivanem Olbrachtem. Spjovala je velmi podobná tvůrčí inspirace, orientující se na hrdiny postavené tak či onak mimo lidskou společnost. Oba dva spisovatelé se zajímali i o tradice ortodoxních chasidů na východě republiky. (V. Papoušek, 1996, 15)

V románu *Dům bez pána* (1937) Hostovský učinil sondu do života hrdiny, který trpí pocity nezakotvenosti a ztráty jistot. Ostatně toto téma najdeme i v jeho dalších románech. Dle Hostovského trpěl člověk dvacátého století pocitem vyhnanství a samoty. Domnívám se, že to je jeden z důvodů, proč román nebyl zasazen přímo na Podkarpatskou Rus. Zde lidé žili sice bídě, ale nedolehly na ně starosti člověka 20. století. Rusíni se necítili osamoceně, celá rodina držela pospolu.

V *Domě bez pána* se objevuje nebyvalé množství židovské symboliky, chasidské legendy a otázka židovského osudu v současném světě. Inspirací pro tento román byla nepochybně Hostovského cesta do nejvýchodnější části Československa, kde se bylo možné setkat s ortodoxními chasidskými obcemi. Téměř současně vychází i podobně inspirované práce Ivana Olbrachta, který tehdy často zajížděl na Podkarpatskou Rus a studoval tamější mizející svět.

V románu, který dobová kritika označila za fabulačně i psychologicky bravurně zvládnutý (V. Skalická, 1997, 6), se vyskytuje minimum zmínek o Podkarpatské Rusi. A pokud tu jsou, vztahují se k epizodické postavě Jakuba Wolfa, učitele židovského náboženství.

Na závěr bychom měli zmínit dvě díla **Josef Kováře** (1901 – 1966), autora próz pro mládež z přírodního prostředí. Jeho *Šarkán: Román divokého koně* (1940) a *Kouzlo polonin* (1940) s podtitulem *Povídka pro mládež z přírody a z hor (Východní země)* se odehrávají někde na poloninách. Při popisu se vždy užívá jen neutrální označení Východní země, proto není jisté, kde se příběh odehrává. Avšak Kovářova díla nedosahují žádoucí umělecké úrovně. (F. Továrek, 1985, 120)

4. 8 Žánrová specifika – shrnutí

Ze 4. kapitoly vyplývá, že oblíbeným žánrem, který zobrazoval Podkarpatskou Rus, se stal román. Ten také patří k umělecky nejzdařilejším, což se o některých jiných dílech říci nedá. Překvapivě své zastoupení našla i literatura pro děti a mládež, která vyrostla zejména z přírodních motivů.

Prvními ovlivněnými autory byli spisovatelé, kteří v této zemi působili počátkem 20. let ve státní službě (J. Vrba, J. Durych) nebo ji poznali jako turisté (V. Vančura). Podkarpatská Rus zaujala umělce nejen napříč žánry, ale taktéž napříč politickým spektrem – od spisovatelů levicově orientovaných (S. K. Neumann, Z. M. Kuděj), přes demokraty (K. Čapek), avantgardisty (V. Vančura, I. Olbracht), katolíky (J. Durych), ruralisty (J. Knap), až po znalce a milovníky přírody – turisty, skauty, lesníky (J. Vrba, J. Foglar, J. Hubálek, J. Komárek). (O. Spálovský, 2005, 153)

Zajímavé je, že převažují romány s dokumentární složkou. Nejspíše převážila touha autorů informovat čtenáře o této neznámé zemi. Téměř každý ze spisovatelů tíhnul k popisným odbočkám a dokumentováním toho, co sám na Podkarpatsku viděl.

Tematika Podkarpatské Rusi se v naší próze objevuje koncem 20. let a zejména ve 30. letech. Po bedlivém přečtení a prozkoumání dojdeme k závěru, že v prózách převažuje baladičnost. Taktéž F. Všeticka (1997, 63) si povšiml, že vraždivá atmosféra tehdy vládla na celé Podkarpatské Rusi. Doložme si tento názor na příkladech.

O vraždivé atmosféře vypovídají soudničky o vraždách zachycené Rudolfem Těsnohlídkem (z roku 1923 a 1926). V Čapkově *Baladě o Juraji Čupovi* zavraždí hrdina svou sestru Marynu Matejovou z Volové Lhoty. Ve Vančurově *Posledním soudu* Michal Mejgeš zastřelí myslivce a hrdina Pilipaninec zapálí Kolbenův mlýn, v němž umírá sekerník a hlídač. Ve Vrbově *Duši na horách* je lesník zastřelen pytláky. Vraždami se to jen hemží v Olbrachtově *Nikolu Šuhaji loupežníkovi*. Nikola s Němcem utlučou babu jagu. V sebeobraně Nikola zastřelí dva gardisty, pak dva četnické závodčí, četníka Bočka a závodčího Svozila. Jeho bratr Jura zastřelí žida Pinkase a Vasyla Derbaka. V samém závěru je Nikola spolu s bratrem zavražděn rukou přátel. I v Čapkově *Hordubalovi* jsme svědky vraždy hlavního hrdiny. Na Podkarpatskou Rus přivádí po letech důstojníka rakousko-uherské armády výčitky svědomí (nechal zde zavraždit rodinu řídícího učitele) – o tom vypráví Vachkův román *Krev nevolá o pomstu*. Ani Zdrovu románu *Petro* se nevyhnul tragický závěr, a to sebevražda hlavního hrdiny. V románu Amalie Kožmínové *Olenina láska* umírá hlavní hrdinka s dítětem (tentokrát se nejedná o vraždu, ale o umrznutí) a její milý Fedro ve válce. Autoři B. Mladý a R. Gordon ve svém „antišuhajovském“ románu *Sami* nechávají zemřít dokonce čtyři postavy: strážmistra Kalendou ranou Bakkaye. Zločinec Bakkay umírá ranou Klapukovy sekery. Skoná i četník Vaněk, který se těžce zranil v závěrečné přestřelce, a nakonec i „zbojník“ Klapuk. V Knapově románu *Pusztá* spáchá mladá učitelka Pavla Livrová sebevraždu, učitel Snopek

umírá na tyfus a několik dětí na vysokou horečku. V románu Jiřího Marka *Lidé z Poljany* Josipa zabije padající strom při práci a Marijka se oběsí.

F. Všeticka (1997, 63) upozorňuje, že do roku 1938 převažovala ve zmíněné tematice nespravedlnost, vražda a zabíjení, zatímco po roce 1945 začala převažovat – nejen u J. Tomečka – příroda a nostalgické vzpomínání. Pravdou je, že od 40. let začala převažovat přírodní próza, a to zejména v povídkách a románech zmiňovaného J. Tomečka, ale i v loveckých povídkách Julia Komárka. V období 40. a 50. let J. Spilka výtěžil ze Zakarpatska několik pohádkových knih. Přesto bych s F. Všetickou plně nesouhlasila. Což Drozdův román není tragický? Umírá v něm hrdinova přítelkyně Sáša (při přestřelce v Chustu) a kamarád Karel je při útěku smrtelně raněn. A ani Tomečkova díla nejsou vždy plná optimismu. I v nich se umírá: V románu *Mezi dvěma výstřely* se to přímo hemží vraždami, zabíjením a jinými podlými činy: Šmolje umírá zákeřnou ranou do hlavy, následuje přepadení bohatého žida Josja, vztáhnutí ruky na vlastního otce, přepadávání turistů a nakonec dopadení Ilka a jeho spáchání sebevraždy. Román B. Kalinové *Byl jednou den*, který popisuje dramatické události podkarpatské vesnice v letech 1938-39, je plný tragických událostí. Novela Alexe Koenigsmarka, o pocitu izolovanosti a opuštěnosti, končí sebevraždou hlavního hrdiny.

Ze zkušeností s díly inspirujícími se Podkarpatskou Rusí jsem nabyla dojmu, že se jedná o zakletý kraj, podivný kraj. V lidech se mísí zločin i ctnost, láska i nenávisť. Tady se tak často odehrávají tragické osudy. Lidé tu sice zažívají lásku, ale ta často končí smrtí jednoho z dvojice. Je to kraj Bohem opuštěný, ve kterém není prostor pro šťastné konce. To se ukázalo zejména v próze baladicky laděné. Snad proto zejména ženské hrdinky sní o lepší budoucnosti, touží po městě, přejí si utéct z bídy, která drtí. Touží po víru velkoměsta, chtějí se vymanit z jejich prostředí. Mezi takové hrdinky patří Eržika z Knapovy *Puszy*, Hanele z Olbrachtovy novely *O smutných očích z Hany Karadžičové* či Olena z vyprávění A. Brtníkové-Petříkové *Mezi Huculy*.

Již v roce 1921 Vladislav Vančura napsal úvahu *Západ a východ*, ve které se vyjadřoval, že ne nadarmo se říká, že ráj byl na východě. „Dodnes jsou tato místa blíže nebi a zázrakům, neboť věci a vlastnosti, uložené blízko počátku, uchovaly si odlesk zrodu, příbuznost a příčina jest jejich potřebou, zatímco západ mele cizorodé zboží z důvodu spotřeby.“ (M. Blahynka, 1981, 72)

A právě to je zajímavé. Ačkoliv Podkarpatská Rus byla bohem opuštěná končina (to se objevuje v několika dílech), žili zde, paradoxně, boží lidé. O božích lidech se zmiňuje Karel Čapek v *Baladě o Juraji Čupovi* i v *Hordubalovi*. Stejně tak se vyjadřují

autoři B. Mladý a R. Gordon v románu *Sami*. O božích lidech hovoří v úvodu k románu *Mezi dvěma výstřely* J. Tomeček (1972): „Tato zkazka o zbojníkovi byla inspirována některými skutečnými událostmi. Pouze inspirována, nic více. Necht' tedy pamětníci oněch dob nehledají na těchto stránkách historii, nýbrž vzpomínku, jak žije v mnoha lidských srdcích, pro něž poloniny a hvozdy pod nimi byly boží zemí a lidé v té krajině božími dětmi.“

5. Didaktický potenciál: Prostor v Čapkově románu *Hordubal*

V této kapitole nabízím přípravu jedné vyučovací hodiny, která těží z Čapkovy románu *Hordubal*. V přípravě hodiny vycházím z konstruktivismu a respektuji třířákový model E – U – R. Níže uvedené možnosti řešení jsou jen návrhy, učitelé a studenti mohou mít jiné postřehy a náhledy na problematiku prostoru v *Hordubalovi*.

Východiska:

- Studenti běžně pracují ve dvojicích.
- Studenti v předchozích hodinách pracovali s díly Ivana Olbrachta inspirovanými Podkarpatskou Rusí (*Nikola Šuhaj loupežník, Golet v údolí*), proto dovedou vyjmenovat některé charakteristiky Podkarpatské Rusi.
- Studenti si za domácí úkol přečetli Čapkův román (dostupný na webových stránkách Městské knihovny v Praze²⁸) a soustředili se v něm na ztvárnění prostoru.

Cíle:

- Studenti charakterizují prostor v Čapkově románu *Hordubal*.
- Studenti v textu najdou místa, která odkazují na prostor Podkarpatské Rusi.
- Studenti na základě ukázek odvodí charakteristiku implikovaného prostoru.
- Studenti posoudí, jakou roli hraje prostor v Čapkově *Hordubalovi*.
- Studenti napíší krátké zamyšlení na téma „Topos hory v Čapkově *Hordubalovi*“.

1. Evokace

²⁸ <http://www.mlp.cz/cz/projekty/on-line-projekty/karel-capek/>; citováno 15. 2. 2012

Studenti v časovém limitu tří minut napíší, co si představují pod pojmem „prostor“. Poté proběhne konzultace ve dvojicích a následně diskuse celé třídy. Učitel zapisuje postřehy studentů na tabuli.

2. Uvědomění si informací

a. Studenti na základě četby Čapkova románu *Hordubal* v něm charakterizují prostor

Stejně tak, jako nám K. Čapek nesděluje nic o motivaci Hordubalovy cesty do Ameriky (vytušíme z textu, že odešel, aby vydělal peníze pro svou rodinu), mlčí K. Čapek i k samotnému prostoru. V *Hordubalovi* není prostor explicitně pojmenován, není nikde detailně popsán. Z románu se dozvíme jen to, že se příběh odehrává ve vesnici Krivé. Bližší lokaci neznáme.

V románu dominují kontrasty: cizina (Amerika) x domov (Krivé), hory (Hordubal) x rovina (Štěpán Many), venkov x město (odcizený svět: instituce reprezentované soudem a vyšetřovateli, do města se jezdí vyřizovat úřední záležitosti - sepsání poslední vůle). Jinak je prostor poměrně uzavřený – statek, vesnice a její okolí, prostor soudu. Žádná exotika v něm není. Nejvíce se prostoru věnuje autor při popisu Hordubalova návratu. A právě v těchto místech můžeme nejlépe prostor charakterizovat.

b. Studenti ve dvojicích vybírají místa, která odkazují na fakt, že se román odehrává na Podkarpatské Rusi

Začneme porovnáním s předlohou. Zatímco v soudničce Hordubal přijíždí v automobilu a s penězi jako velký pán, Čapkův Hordubal přijíždí osobním vlakem a v pomačkaných šatech. Proč Hordubal přijel domů vlakem? Na Podkarpatskou Rus se cestovalo vlakem (J. Durych na Podkarpatskou Rus přijel vlakem, S. K. Neumann se na cestu okolo republiky vydal také vlakem podobně jako J. Foglar se svým skautským oddílem, Olbrachtova Hana Karadžičová odjíždí do Ostravy vlakem, učitel v Drozdově románu *Dlouhá noc* cestuje vlakem, autobusem i koňským povozem, v Tomečkově románu *Mezi dvěma výstřely* jsme upozorňováni, že do Prahy se jezdí vlakem). A kdyby přijel hrdě v automobilu, nebyl by to Čapkův Hordubal, naivní a dobrácký introvert.

Právě v této úvodní scéně nám Čapek naznačuje mnoho důležitých faktů: Hordubal přijíždí domů z Ameriky. Z dalších informací se dozvíme, že v USA v důsledku hospodářské krize nastala vlna propouštění – a tím Čapek zasazuje příběh i časově, na začátek 30. let 20. století. Kromě toho víme, že právě Rusíni často odcházeli do Ameriky za prací. Hordubal sdílí kupé s tlustou židovkou a kramářem. Jak již víme, židovská komunita měla na Podkarpatské Rusi významné postavení (podruhé se setkáváme s židem

jako majitelem krčmy a naposledy s židovským advokátem, u kterého se podepisuje smlouva). Další podstatnou informací je fakt, že jak Hordubal, tak jeho žena byli negramotní. To dokazuje jen zaostalost kraje Podkarpatské Rusi. Na negramotnost obyvatel jsme upozorňováni ještě několikrát (například ve scéně, v níž se Hordubal i starý Manya podepisují třemi křížky).

Ve druhé kapitole první knihy nám Čapek prostřednictvím Hordubala popisuje krásu zdejší krajiny: rozkvetlé poloniny, mezi nimi i enciány, typickou květenu podkarpatských hor. S krásou hor kontrastuje zaostalost, například žádná lávka vedoucí přes potok: „A tady už, chválabohu, vede cesta přes potok; žádná železná lávka, ale jen kameny ve vodě, musí se skákat s kamene na kámen a rukama házet.“ (K. Čapek, 1956, 17) Na zaostalost kraje jsme upozorňováni ještě několikrát: „Ten trulant Hordubal důvěřoval Štěpánovi natolik, že mu zasnoubil maličkou Hafii. Poslouchejte, to je hotový středověk – zasnubovat dítě!“ (tamtéž, 116) A na hloupost lidu upozorňuje i Manya (čtvrtá kapitola první knihy).

Důležitou hodnotu mají užitá vlastní jména. Z hlediska místního je zajímavá XII. kapitola první knihy, v níž Hordubal vyjmenovává, v čem je jeho kraj bohatý – u Kyslé Vody železo, pod Tatarukou lesklý kámen, v horách se ukrývají poklady, bohaté jsou i vrchy Durný, Čornývrch, Tatinska, Tupa a kámen pod Menčulem. Právě hora Menčul je jednou z typických a často zmiňovaných hor Podkarpatské Rusi. V krčmě se scházejí obyvatelé vesnice Krivé – Michalčuk, Varvarin, Poderejčuk Mechajlů, Herpák, Fedeleš Michal, Hryc, Hryhorij, Vasil Gerič Vasilů a další – jména se zdají být spíše rusínská. Například Michalčuk je jméno ruského či ukrajinského původu. Rozbor jazykové roviny textu nám příliš nepomůže, jelikož Čapek užívá anglicismů, slovenských jmen (somár, mačka) i maďarských (aldamáš²⁹).

Přesto některá fakta napovídají, že by se román mohl odehrávat na Slovensku. Zmiňovaný Volov Chrbát by měl být jeden z vrcholů ve Vysokých Tatrách. Zbojníci zmiňováni Míšou byli populární na Slovensku i na Podkarpatské Rusi, stejně jako medvědi žijící v lesích. Rybáři, odkud pochází Štěpán Manya, je město na Slovensku v regionu Banská Bystrica, stejně jako Kriváň. Několikrát autor nepřímě odkazuje na Maďarsko (to však nemůže přímo potvrdit domněnku, že se příběh odehrává na Podkarpatské Rusi). Štěpán Manya připomíná muže maďarské příslušnosti. Zajímavostí je, že v soudniče

²⁹ Na oslavu uzavřeného obchodu Hordubal s Manyou a jeho otcem jdou do krčmy popít Aldamáš; **aldamáš** je maďarské slovo pro připítek nebo pohoštění na oslavu uzavřeného obchodu či dokončeného díla. (http://www.slangy.cz/SNC_Ukazky.html)

vraždil Vasyl Maňák (Vasyl evokuje Rus či Ukrajinu, zatímco jméno Štěpán Manya odkazuje k maďarské národnosti). Maďarsko je úrodnou zemí (převládají zde černozemní půdy) a rozsáhlé roviny. Na úrodnost i rovinatost Manyovo kraje je několikrát odkazováno.

Přesto – huculského koně zmiňovaného v románu považujeme za symbol Podkarpatské Rusi. Podobně jako víru v pověry. A Hordubal věří na účinky bylinného nápoje lásky. Navíc má cikánka, u které si za deset dolarů nechá nápoj umíchat, pomocníka Ilka (stejně jméno si zvolil J. Tomeček pro hlavní postavu svého románu *Mezi dvěma výstřely*).

Pádný důvod, proč by prostor užitý Čapkem měl být Podkarpatská Rus, jsou udané informace na počátku třetí knihy: Štěpán Manya byl vyznání reformovaného, zatímco Polana Hordubalová, rozená Durkolová, byla vyznání řeckokatolického. (K. Čapek, 1956, 125). To znamená, že Polana byla vyznání pravoslavného (vzpomeňme na pravoslavné kostelíky popisované etnografy).

Tento příběh se jednoznačně odehrává v Československu, na východní periferii – buď na Slovensku, či na Podkarpatské Rusi. Vzhledem k tomu, že Karel Čapek byl státní autorem, spjat s Masarykem, nejspíše chtěl demonstrovat hlubší zájem jednak o nově nabyté území, jednak o lid žijící v zaostalejších poměrech.

Osobně se domnívám, že příběh se odehrává na Podkarpatské Rusi. Čapek píše o širé polonině (smrky, velké a mocné jako církev), na níž člověk hledí Pánu Bohu do oken. A ústy státního zástupce zaznívá, že tady žijí boží lidé (stejně jako v baladě o Juraji Čupovi, která je explicitně lokalizována na Podkarpatskou Rus): „Ne já jménem zákona, ale lid sám je žalobcem. Podle litery zákona budete soudit zločin. Podle svědomí tohoto božího lidu budete soudit hřích.“ (tamtéž, 133), podobně jako názor pana předsedy: „Bylo to jako v kostele, míní předseda rozvážně. Víte, jak ti lidé v auditoriu ani nedýchali. Divný národ. I já to cítil: že soudíme něco těžšího než zločin, že soudíme hřích.“ (tamtéž, 141) A snad ne náhodou pojmenoval K. Čapek svého hrdinu stejně jako hrdinu balady z *Povídek z druhé kapsy*.

c. Studenti na základě ukázek odvodí charakteristiku pojmu „implikovaný prostor“.

Právě v *Hordubalovi* se setkáváme s implikovaným prostorem, tj. prostorem tušeným čtenářem. V tomto prostoru probíhá akce postav, ale zároveň je ponechána čtenářovi určitá volnost. Protože pokud nějaký moment fikčního světa schází, musíme být za všech okolností připraveni zapojit svou fantazii. (A. Jedličková, 2010, 46)

V podstatě se jedná o neúplný fikční svět. Lubomír Doležel chápe neúplný fikční svět jako jeden z důležitých faktorů estetické účinnosti textů. Abychom fikčnímu prostoru rozuměli, musíme aktivovat svou zkušenost, respektive vypravit tento verbální konstrukt do kontextu své zkušenosti. Na druhé straně si musíme osvojit vnitřní logiku výstavby fikčního světa a svoji zkušenost transformovat. (A. Jedličková, 2010, 31n.)

d. Studenti posoudí, jakou roli hraje prostor v *Hordubalovi* a svou odpověď zdůvodní.

To, že prostor není v textu explicitně pojmenován, souvisí s faktem, že se jedná o místo s tajemstvím. Místo bez tajemství je místem lidského hemžení, kolektivním místem, místem dialogu, polylogu. Naopak místo s tajemstvím je místem individuální lidské zkušenosti, dialog je vystřídán monologem, samomluvou v nitru, mlčením. (D. Hodrová, 1994, 11) Právě Hordubal podléhá samomluvě, vede sám se sebou dlouhé rozhovory, stejně jako si v hlavě představuje rozhovory s manželkou Polanou, čeledínem Štěpánem, dcerou Hafíí či pasáčkem Míšou.

Na jedné straně se můžeme domnívat, že Čapkovi nešlo o věrné zachycení podkarpatských reálií, pro dílo to nebylo stěžejní. Na druhé straně je třeba říci, že právě nepojmenovaný a blíže nespecifikovaný prostor mu dovolil rozehrát příběh plný tajemství. V našem civilizovaném světě by příběhy Juraje Čupa i Juraje Hordubala nepůsobily věrohodně, ale ve světě pohanském je místo pro zázraky, tajemství a nezodpovězené otázky.

Kromě toho bychom si měli povšimnout, že Hordubal je podoben zemi, z níž pochází. Podkarpatská Rus je stejně jako on laskavá a s dobrým srdcem, toužící po klidu a míru. Protipólem je divoká maďarská země, kterou ztělesňuje vášnivý Štěpán Manya a jeho koně.

3. Reflexe

Na základě úryvku z XXIII. kapitoly první knihy o Hordubalově návštěvě pasáčka Míši v horách studenti napíší krátké zamyšlení na téma „Topos hory v Čapkově *Hordubalovi*“.

Úryvek:

*„A nejsou to mlhy, mraky jsou to, tady už je cítit po čichu, jak jsou napity vodou
Pozor na hlavu, abys nenarazil. A teď se to převalilo přes kopec, a už jsi v nich. (...) Hordubal sípavě oddechuje a těžce, pomalu stoupáš do oblak. (...) Juraj se potácí ven, do*

mlhy; vidět není, jen slyšet zvonění stád, tisíce volů se pasou v oblacích a bimbají zvonci. Juraj jde, jde, a neví vlastně kam; vždyť se mám vrátit domů, myslí si, a proto musí jít. Jenže neví, jde-li hore či dolů; snad dolů, protože - jako by padal; snad pořád někam nahoru, protože jde s námahou a těžko dýchá. A, to je jedno, jen domů. A Juraj Hordubal se ponořuje do oblak.“ (K. Čapek, 1956, 93n.)

Topos hory

Hora jako dominanta krajiny (světa) je symbolem středu světa, místem setkání nebe se zemí, sídlem bohů a cílem lidského duchovního vzestupu. Již v Bibli má hora ambivalentní význam – jednak jako místo rozhovoru Boha s člověkem, *místo obřadu*, jednak jako *místo pokušení*. Tuto ambivalenci si hora zachovává i do nové doby. V románech 20. století nechybí popisy rituálních výstupů na hory. Celá horská krajina nese znaky tajemství, panuje v ní myticko-rituální řád a vládne kosmický a fatální čas. (D. Hodrová, 1994, 62n.)

Mystérium není obsaženo jen v hoře, nýbrž je rozestřeno po celé horské krajině, která nese znaky tajemství. Po připojení Podkarpatské Rusi k Československu vstoupily do české literatury jako významný topos Karpaty. Literární podoba tohoto místa, vznikající zprvu v průvodcích, reportážích a črtách, se vyznačovala typickými rysy exotického místa, divočiny. To vše se rozvinulo o něco později v beletrii. (tamtéž, 65)

V Olbrachtově Nikolovi podobně jako v Čapkově Hordubalovi má exoticky pojatá horská krajina význam toposu především narativního. V obou románech je horská krajina zvolena jako ideální místo vyprávění, jako topos obtížený příběhy. Topos hory není místem poklidného vyprávění, ale místem spjatým s příběhem, dramatickým dějem a osudem. České romány hledaly epičnost (otřesenou lyrizačními procesy avantgardy ve 20. letech) právě prostřednictvím toposu hory, který se jejich autorům jevil jako výsostně epický. (tamtéž, 66) Hora je obestřena tajemstvím. A tajemství hory splývá s tajemstvím identity postav a záhadou bytí. Místu s tajemstvím odpovídají i postavy s tajemstvím.

Pozadí krásné podkarpatské krajiny splývá s idealismem a nezištností Hordubala. Juraj Hordubal je spjat tělem i duší se svými rodnými horami. Ani v Americe si nezvykl na jiný krok. Je hrdý na svůj kraj a nejvíce si užívá dlouhé procházky do polonin a rozhovory se starým, moudrým bačou. Neokouzila ho ani všemi opěvovaná Amerika. (B. Bradbrooková, 2006, 109)

Nejlépe se Hordubal cítí vysoko v horách, protože tady je člověk blíže Bohu. V románu cítíme nadpozemskost. Nemocný Hordubal navštěvuje svého přítele, pasáčka

Míšu - hory jsou pokryty těžkou mlhou nebo spíše mrakem, skrz který není na krok vidět (viz úryvek). A z této mlhy se vynořuje stín člověka, Hordubal, který se Míšovi svěruje se svými těžkostmi a nakonec se zahlubává do myšlenky na smrt. Míša se po rozhovoru zvedl a zmizel – jako v oblacích. Slovo oblak má také odstín nadzemskosti (Kristus a Panna Marie stojí na oblaku). A tak zmizení pastevce Míši, třebaže empiricky zcela pochopitelné, nabývá odstínu nadpřirozenosti. Podobně je tomu potom i s Hordubalem. I ten se ponořuje do oblak – a čtenář má v mysli obraz zázračného nanebevzetí. (J. Mukařovský, 2001, 456n.)

Hordubal z toho vychází jako zbožná kniha, proto před námi vyvstává otázka: Proč katolíky nezaujala? K. Čapek nepřijímal římskokatolickou církev jako jedinou držitelku pravdy (to vadilo literátům katolické inteligence, kteří pořádali v roce 1938 tzv. hon na Čapka), přesto je Čapkovo pojetí Hordubala křesťanské. Ano, zbožnost z Čapkova Hordubala zaznívá. Ale ona zbožnost zaznívá tiše a pokorně, nelibuje si ve velkých gestech a prohlášeních, nevejde se ani do církevních formulí. Byla to zkrátka jiná zbožnost, než by si přáli katoličtí spisovatelé (či katolíci obecně), snad proto je Čapek nedokázal oslovit.

6. Závěr

V této diplomové práci jsem se snažila přiblížit fenomén Podkarpatské Rusi v české literatuře z nového úhlu pohledu. Na základě studia problematiky literární topologie jsem se pokusila prohloubit tradiční historický přístup k dané problematice. Svou práci jsem rozšířila o poválečné období.

Cílem mé práce bylo prostudovat většinu uměleckých děl odkazujících na prostor Podkarpatské Rusi. Na první pohled se zdálo, že těchto děl nebude vysoký počet. Většina z nás si ze školy pamatuje Ivana Olbrachta, K. Čapka či S. K. Neumanna. Tím běžný výčet končí. Po detailním prohledávání katalogů Národní knihovny jsem stála před problémem, jak si poradit s tolika uměleckými díly. Po bližším prostudování jsem zjistila, že bych měla rozlišovat mezi uměleckou (tzv. vysokou literaturou) a tou druhou (nízkou, okrajovou, triviální, konvenční, brakovou, druhořadou či paraliteraturou).³⁰ S politováním musím konstatovat, že většina děl inspirujících se Podkarpatskou Rusí spadá právě do oné druhé

³⁰ Problematice terminologie umělecké a populární literatury se věnuje článek Jiřího Urbance *K terminologickému vymezení pokleslé literatury* Dostupné z: <http://ubk.fpf.slu.cz/pracovnici/urbanec/doc/k-terminologickemu.doc>.

K. Čapek v *Marsyas čili Na okraj literatury* píše, že čím vyšší je literatura, tím horší je konec románu. „Je jakýsi tajný zákon, dle něhož je literární kvalita obráceně úměrná šťastnému konci.“ (K. Čapek, 1971, 156) Podle tohoto pohledu by literatura inspirovaná Podkarpatskou Rusí byla téměř výhradně vysoká.

kategorie. Próza bývá plošná, schematická, často bez výrazné tvůrčí hodnoty, hloubky, odstínu. Na druhou stranu existují dvě díla, která bychom zařadili do kánonu české literatury, a to Čapkův *Hordubal* a Olbrachtův *Nikola Šuhaj loupežník*. Jejich hodnotu prověřil čas, zájem odborníků i běžných čtenářů.

V *Dějínách české literatury IV* (ed. J. Mukařovský) se o Podkarpatské Rusi píše zejména v souvislosti s Ivanem Olbrachtem. Vyzdvihovány jsou jeho reportáže, dále *Nikola Šuhaj loupežník*, *Golet v údolí* i film *Marijka nevěrnice*. K Podkarpatské Rusi se ještě hlásí reportáže *Zakarpatsko V. Káni*. V souvislosti s literaturou čerpající náměty z Podkarpatské Rusi jsou zmiňováni F. Skácelík, J. Durych, J. Spilka, J. Vrba, Z. M. Kuděj, J. Knap či J. Zatloukal ovšem bez odkazů na jejich díla čerpající z Podkarpatské Rusi. Podobně je tomu i v Novákových *Přehledných dějinách literatury české*. Mezi díla, která se dostala do *Dějin české literatury IV* patří Vančurův *Poslední soud* (píše se zde o ukrajinských vystěhovalcích, ne o Rusínech), Neumannovy *Enciány s Popa Ivana*, Karpatské léto z publikace *Československá cesta* a jeho básnická sbírka *Sonáta horizontálního života*. Opomenut samozřejmě není Čapkův *Hordubal*, který je pojat jako příběh zakarpatského horala. Naopak ani zmínku nenajdeme o J. Hubálkovi, *Četnických humoreskách*, Vrbově románu *Duše na horách*, o J. Zdrovi, M. Valentové, A. Kožmínové, A. Brtníkové-Petříkové, románu J. Marka *Lidé z Poljany* či Komárkových *Lovech v Karpatech*. V *Dějínách* se neuzívá označení Rusín, nýbrž výhradně Ukrajinec.

V *Dějínách české literatury 1945 – 1989* (ed. P. Janoušek) bychom marně hledali Jana Drozda, Josefa Spilku, Růženu Lukášovou či Bělu Kalinovou. Jaromír Tomeček je zmíněn několikrát, ale velice okrajově. Odkaz nalezneme odkaz jeho přírodní prózy *Země zaslíbená* (1947) a v poznámce pod čarou, v oddílu Literatury pro děti a mládež, se píše: „Posuny poetiky zasáhl také tradiční žánr prózy s přírodní tematikou, jejíž těžiště se nově přesouvalo k hlubším otázkám vztahu člověka a přírody a lidské odpovědnosti za její ochranu (JAROMÍR TOMEČEK: *Marko*, 1967).“ (P. Janoušek, 2008, 539) Alex Koenigsmark je sice několikrát zmíněn ve IV. dílu *Dějin české literatury 1945-1989*, nicméně jako scénárista. O jeho novele *Cesta sekčního šéfa k moři* nenajdeme v publikaci jediný řádek.

Prostor Podkarpatské Rusi je zajímavý i z hlediska chronologického vývoje. Z historie víme, že zájem českých spisovatelů o Zakarpatsko se nedatuje jen lety 1919 – 1939. Již Jan Blahoslav znal zakarpatské lidové písně, pozornost si toto území zasloužilo v době Národního obrození. Pokud bychom se podívali na krásnou literaturu, zjistíme, že před rokem 1919 se žádné dílo neodehrávalo na Zakarpatsku. Pokud vznikala díla

inspirována východem, jednalo se spíše o Rus či Ukrajinu jako takovou, ale nikdy ne přímo o Zakarpatsko. Jako příklad můžeme uvést historický román Václava Beneše Třebízského *Martin Puškar* (1882), který vypráví o slavném poltavském plukovníkovi. Či cestopisná povídka Hellera Serváce *V jižním kraji* (1895), která se odehrává na Krymu. Podobné tendence lze nalézt i v české literatuře po roce 1939. Jaroslav Pelíšek v reportážích *Cizí svět* (1943) cestuje na Ukrajinu a Krym. V roce 1950 vychází antologie ukrajinské lidové písně s názvem *Ukrajina zpívá*. Nejvíce se tato tendence projevuje po roce 1990. Čeští spisovatelé se již nesoustředí na oblast Zakarpatska, ale na Ukrajinu jako takovou. Marta Bednářová v knize *Kde se zastavil čas* (2001) vzpomíná na své zážitky z Ukrajiny (Dněpropetrovské oblasti), kde pobývala čtyři roky (v letech 1987 – 1991) při práci na stavbě masokombinátu. Pavel Brycz v románu *Patriarchátu dávno zašla sláva* prolíná prostředí Ukrajiny, Prahy a Německa. Na Ukrajině je děj zasazen do oblasti blízko Černobyli, přesto je v textu zmiňován rusínský apatykář Adam Jakubovič. A Jefim Berezinko, jeden z hlavních hrdinů, „...vypadal jako dřevorubec ze Zakarpatské Rusi, ... muž v ovčím kožíšku do pasu a praskal svými dlouhými kníry“ (P. Brycz, 2003, 18) David Zábranský ve své prvotině *Slabost pro každou jinou pláž* poukázal nejen na problematiku vztahu mezi mužem-Agličanem a ženou-Ukrajinkou, ale taktéž na vztah mezi chudým, tajemným Východem a spotřebním západem. Z románu zaznívá:

„Přestože svoji píseň lásky na začátku každý z nich zpíval opačné části světa, Polina Západu a Sam Ukrajině, postupně se z jejich písní prodral na světlo ohlušující jednohlas: kritizovali společně ukrajinskou korupci, bídu lidí i politiky. Polina to řekla za ně oba: chtěla se přestěhovat. Do Itálie. Do Francie. Hlavně pryč z Ukrajiny, protože Ukrajina je sice krásná, ale nechce v ní žít nikdo, kdo nemusí.“ (Zábranský, 2006, 18)

Zajímavé ovšem je, že se české náměty dostaly do rusínské literatury. Nejvíce jich lze zaznamenat v tvorbě Ivana Dolgoše. V románě *Podkarpatska Rus*, v povídkách *Mytovi husli* a především v románu *Koločava* (1980). Hlavní postavou tohoto románu je Ivan Olbracht, který se ztotožňuje s Nikolou Šuhajem. Román je zabydlen postavami z Koločavy – Eržíkou, Ančou Burkalovou, postavami z filmu Marijka nevěrnice, dřevorubci, voraři a pastevcí. (F. Továrek, 1985, 99)

Výjimečnost prostoru Podkarpatské Rusi netkví pouze v zaostalosti kraje a únikům českých autorů do minulosti a exotiky. Podkarpatská Rus je prostorem s mytickou archaičností (žijí zde boží lidé, dýchá na nás magická noc země, pověřivost a nadskutečná atmosféra). Navíc je i místem exotickým. Od Československa se lišila exotismem

geografickým (ten pramenil z rozdílů prostředí, kultur, národů), historickým exotismem a exotismem v prostoru.

Prostor necivilizovaného Podkarpatska mohl rozehrát příběhy Juraje Čupa, Hordubala či Nikoly Šuhaje. Jinde by se děj odehrávat nemohl, nepůsobil by věrohodně. Ale tady, kde lidé věřili v pověry a zázraky, vládla tu magie a patriarchální vztahy, se výše zmiňované příběhy mohly odehrát. Tady, na konci světa, mohl člověk najít smysl své existence. Tady žili ryzí lidé, lidé, kteří si zachovali svou lidskost.

Přesto byl tento kraj bohem opuštěný a snad zakletý. Lidské příběhy zde končí tragicky, próza bývá baladicky laděná. Jako by zdejší hrdinové byli předurčení k zániku již od samého počátku. Jako by nikdo v tomto kraji nemohl být trvale šťastný.

Prostor Podkarpatské Rusi je místem s tajemstvím. A tajemství Podkarpatska zůstává dosud nerozluštěno.

7. Použitá literatura

7.1 Prameny

BRTNÍKOVÁ-PETŘÍKOVÁ, Anna. *Mezi Huculy*. Praha : Česká expedice, 1997. ISBN 85281-45-7.

BRYCZ, Pavel. *Patriarchátu dávno zašla sláva*. Hněvín : Host, 2003. ISBN 80-7294-106-2.

ČAPEK, Karel. Hordubal. In *Hordubal. Povětroň. Obyčejný život*. Praha : Československý spisovatel, 1956, s. 7–142.

ČAPEK, Karel. *Povídky z druhé kapsy*. Praha : Československý spisovatel, 1978.

Četnické humoresky. Praha : Československý kompas, 1929.

DROZD, Jan. *Dlouhá noc. Karpatská romance*. Praha : Československý spisovatel, 1968.

DURYCH, Jaroslav. *Duše Podkarpatské Rusi*. Praha : České expedice, 1993. ISBN 80-85281-39-2.

DURYCH, Jaroslav. *Kouzelná lampa*. Brno : Vetus Via, 1996. ISBN 80-902024-8-9.

DURYCH, Jaroslav. *Toulky po domově. Obrazy z Podkarpatské Rusi, z Moravy a Čech*. Praha : Ladislav Kuncíř, 1938.

DUŠÁNEK, Jan. *Pověsti ze Zakarpatské Ukrajiny*. Praha : Nová osvěta, 1946.

FOGLAR, Jaroslav. *Život v poklusu*. Praha : Nakladatelství Olympia, 1997. ISBN 80-7033-482-7.

HOŘEC, Jaromír. *Chléb na stole*. Praha : Česká expedice, 1998. ISBN 80-85281-56-2.

HOŘEC, Jaromír. *Jasina*. Praha : Fr. Borový, 1946.

HOŘEC, Jaromír. *Na časy*. Praha : Nakladatelství Práce, 1947.

HOŘEC, Jaromír. *Úpadek hvězd*. Praha : Riopress, 2000. ISBN 80-86221-22-9.

HOSTOVSKÝ, Egon. *Dům bez pána*. Praha : ERM, 1994. ISBN 80-85913-00-3.

HUBÁLEK, Jaroslav. *Ze stínů karpatských pralesů. Díl I*. Brno: Československá myslivecká jednota, 1926.

HUBÁLEK, Jaroslav. *Ze stínů karpatských pralesů. Díl II*. Brno : Československá myslivecká jednota, 1928.

KALINOVÁ, Běla. *Byl jednou den*. Práce : Praha, 1986.

KNAP, Josef. *Muži a hory. Venkovský román*. České Budějovice : Růže, 1970.

KNAP, Josef. *Pushta*. Praha : Topičova edice, 1946.

- KOENIGSMARK, A. *Cesta sekčního šéfa k moři*. Československý spisovatel : Praha, 1989.
- KOMÁREK, Julius. *Lovy v Karpatech*. Praha : Státní zemědělské nakladatelství, 1975.
- KOŽMÍNOVÁ, Amalie. *Olenina láska. Román karpatských hor*. Olomouc : R. Promberger, 1935.
- KUDĚJ, Z. M. *Horalská republika. Román z Podkarpatské Rusi*. Praha : Sfinx (B. Janda), 1932.
- Lidové balady karpatoruské*. Bratislava : Klub přátel Podkarpatské Rusi, 1938.
- LUKÁŠOVÁ, Růžena. *Bylo jim devatenáct*. Praha : Mladá fronta, 1985.
- MAREK, Jiří. *Lidé z Poljany*. Praha : Administrace Národní politiky, 1937.
- MLADÝ, B.; GORDON, R. *Sami : Na východě republiky klid (Podkarpatská rapsodie o zločincích, ženách a bojovnicích)*. Praha : Československý kompas, 1936.
- NĚMEČEK, Zdeněk. *Na západ od Panonie*. Praha : Sfinx Bohumil Janda, 1946.
- NEUMANN, S. K. *Bezedný rok*. Praha : Nakladatelství Svoboda, 1951.
- NEUMANN, S. K. *Československá cesta*. Praha : Nakladatelství Svoboda, 1952.
- NEUMANN, S. K. *Enciány s Popa Ivana*. Československý spisovatel : Praha, 1954.
- NEUMANN, S. K. *Sonáta horizontálního života*. Praha : Československý spisovatel, 1979.
- NEUMANN, S. K. *Srdce a mračna*. Praha : Československý spisovatel, 1983.
- NOVÝ, Karel. *Potulný lovec*. Praha : Československý spisovatel, 1987. Vydání patnácté.
- OLBRACHT, Ivan. *Golet v údolí*. Praha : Československý spisovatel, 1988.
- OLBRACHT, Ivan. *Hory a staletí*. Praha : Československý spisovatel, 1982.
- OLBRACHT, Ivan. Kariéra Eduarda Žáka. In *Devět veselých povídek z Rakouska i Republiky*. Praha : Fr. Borový, 1927, s. 137–165.
- OLBRACHT, Ivan. Můj přítel Ivan Vorobec. In *První prózy*. Praha : Československý spisovatel, 1954. s. 204–208.
- OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha : Naše vojsko, 1959.
- OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. Praha : Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1957.
- OLBRACHT, Ivan., NOVÝ, Karel., VANČURA, Vladislav. *Marijka nevěrnice*. Praha : Odeon, 1982.
- SKÁCELÍK, František. *Oprášené listy*. Praha : Českoslovanská akciová tiskárna, 1938.
- SPIILKA, Josef. *Bronz*. Užhorod: Křivánek a spol., 1929.
- SPIILKA, Josef. *Ivanko z polonin*. Praha : SNDK, 1958.
- SPIILKA, Josef. *Napucánek*. Praha : SNDK, 1968.

- SPIILKA, Josef. *Pohádky z hor*. Praha : SNDK, 1955.
- SPIILKA, Josef. *Tucet hezkých pohádek pro nejmenší čtenáře*. Praha : Česká grafická Unie, 1945.
- SPIILKA, Josef. *Veselé pohádky z kouzelných hor*. Praha : Svět sovětů, 1960.
- ŠALDA, F. X. Česká kolonizace na Podkarpatské Rusi. In *Šaldův zápisník IV*. Praha : Otto Girgal, roč. 4, 1931-32, s. 315-319.
- TĚSNOHLÍDEK, Rudolf. *Mrtvý u kříže a jiné soudničky*. Ostrava : Profil, 1971.
- TOMEČEK, Jaromír. *Divotvorné lovy*. Praha : Albatros, 1974.
- TOMEČEK, Jaromír. *Doteky ticha*. Praha : Československý spisovatel, 1971.
- TOMEČEK, Jaromír. *Kameje*. Praha : Československý spisovatel, 1970.
- TOMEČEK, Jaromír. *Když padají hvězdy*. Praha : Albatros, 1980.
- TOMEČEK, Jaromír. *Marko*. Brno : Blok, 1967.
- TOMEČEK, Jaromír. *Mezi dvěma výstřely*. Ostrava : Profil, 1972.
- TOMEČEK, Jaromír. *Na poloninách*. Praha : Česká expedice, 1998. ISBN 80-85281-54-8.
- TOMEČEK, Jaromír. *Neklid*. Praha : Československý spisovatel, 1965.
- TOMEČEK, Jaromír. *Smaragdové stopy*. Praha : Albatros, 1973.
- TOMEČEK, Jaromír. *Vuí se směje*. Praha : Státní nakladatelství dětské knihy, 1955.
- TOMEČEK, Jaromír. *Zastav se na chvíli*. Brno : Blok, 1974.
- TOMEČEK, Jaromír. *Závaží času*. Praha : Československý spisovatel, 1972.
- TOMEČEK, Jaromír. *Země zaslíbená*. Brno : Mír, 1947.
- TOMEČEK, Jaromír. *Zlatá mandragora*. Praha : Albatros, 1990.
- VACHEK, Emil. *Krev nevolá o pomstu*. Praha : Sfinx Bohumil Janda, 1934.
- VALENTOVÁ, MÍLA. *Jehova a mamon*. Mukačevo : Novina, 1935.
- VANČURA, Vladislav. Poslední soud. In *Amazonský proud. Pekař Jan Marhoul. Pole orná a váleční. Poslední soud*. Praha : NLN, 2000, s. 307 – 430. ISBN 80-7106-379-7.
- VRBA, Jan. *Duše na horách*. Praha : Nakladatelství J. Otto, 1931.
- ZÁBRANSKÝ, David. *Slabost pro každou jinou pláž. Poznámky k moři, smíchu a duchu doby*. Praha : ARGO, 2006. ISBN 80-7203-822-2.
- ZATLOUKAL, Jaroslav. *Proměny*. Praha; Brno, J. M. Stejskal : 1940.
- ZATLOUKAL, Jaroslav. *Vítr s polonin*. Praha : Česká expedice, 2000. ISBN 80-85281-63-5.
- ZATLOUKAL, Jaroslav. *Zrazená země*. Bratislav : Podkarpatoruské nakladatelství, 1938.
- ZODER, Jindra. *Petro*. Užhorod : Školnaja Pomošč, 1935.

7.2 Sekundární literatura

- BACHELARD, Gaston. *Poetika prostoru*. Malvern, Praha : 2009. ISBN 978-80-86702-61-2.
- BACHTIN, M. M. *Román jako dialog*. Praha : Odeon, 1980.
- BARTUŠKOVÁ, Sylva. *Jaromír Tomeček*. Praha : Československý spisovatel, 1981.
- BENEŠ, Edvard. *Řeč o problému podkarpatoruském a jeho vztahu k Československé republice*. Užhorod : Zemský výbor čsl. Obce legionářské, 1934.
- BLAHYNKA, Milan. *Vladislav Vančura*. Praha : Horizont, 1981.
- BOJKO, Olexandr. *Nejnovější dějiny Ukrajiny*. Brno : Jota, 1997. ISBN 80-7217-031-7
- BORÁK, Mečislav. Kam půjde karpatský medvěd. In *Pravda o Podkarpatsku*. Praha : Česká expedice, 1994, s. 9-12. ISBN 80-85281-41-4.
- BRADBROOKOVÁ, Bohuslava. *Karel Čapek. Hledání pravdy, poctivosti a pokory*. Praha : Academia, 2006. ISBN 80-200-1385-7.
- BRODY, Jindřich. Židé v Podkarpatské Rusi. In *Podkarpatská Rus. Obraz poměrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových*. Praha : Orbis, 1923, s. 122-124.
- BUDÍN, Viktor. *Podkarpatská Rus očima Čechů*. Praha : Česká expedice, 1996. ISBN 81-85-281-25-2.
- ČEPAN, Oskár. *Kontúry naturizmu*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1977.
- ČERVENKA, M. a kol. *Slovník básnických knih*. Praha : Československý spisovatel, 1990. ISBN 80-202-0217-X.
- DRAHNÝ, Václav. Zemědělství v Podkarpatské Rusi. In *Podkarpatská Rus. Obraz poměrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových*. Praha : Orbis, 1923, s. 41-59.
- DROZD, Jan. Jak jsem se seznámil s Podkarpatskou Rusí. In *Vznik ČSR 1918 a Podkarpatská Rus*. Praha : České expedice, 1999, s. 123 – 127. ISBN 80-85281-61-9.
- DROZD, Jan. Střed na samém okraji. In *Střední Evropa a Podkarpatská Rus*. Česká expedice : Praha, 1997, s. 40–41. ISBN 80-85281-47-3.
- DUDKOVÁ, Lenka (ed.) *MULTI KULTI. Menšiny v ČR. Metodická příručka pro střední školy*. Olomouc : Agentura rozvojové a humanitární pomoci Olomouckého kraje, o. p. s., 2009. ISBN 978-80-254-5583-8.
- DURYCH, Jaroslav. *Duše Podkarpatské Rusi*. Praha : České expedice, 1993. ISBN 80-85281-39-2.
- Encyklopédia slovenských spisovateľov*. 1. zväzok. Bratislava : Obzor, 1984.

- Encyklopédia slovenských spisovateľov*. 2. zväzok. Bratislava : Obzor, 1984.
- FORST, Vladimír. *Lexikon české literatury 2 H-L*. Svazek II K-L. Praha : Academia, 1993. ISBN 80-200-0469-6.
- HARTL, Antonín. Podkarpatská Rus v české literatuře. In *Podkarpatská Rus : sborník hospodářského kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*. Brno, Užhorod : Subcarpatia, Klub T.G. Masaryka, 2005, s. 207 – 209.
- HODROVÁ, D. a kol. *...na okraji chaosu.../ Poetika literárního díla 20. století*. Torst, Praha, 2001. ISBN 80-7215-140-1.
- HODROVÁ, D. a kol. *Poetika míst*. Praha : H&H, 1997. ISBN 80-86022-04-8.
- HODROVÁ, Daniela. *Místa s tajemstvím (kapitoly z literární topologie)*. Praha : KLP, 1994. ISBN 80-85917-03-3.
- HOLUB, Ota. *Věc : Loupežník Nikola Šuhaj*. Praha : Československý spisovatel, 1983.
- HONZÁK, F. a kol. *Evropa v proměnách staletí*. Praha : Nakladatelství Libri, 1997. ISBN 80-85983-30-3.
- HORA, Alois. *Podkarpatská Rus. Přehled poměrů karpatoruských. S mapkou*. Praha : Československý Cizinecký Úřad, 1919.
- HOŘEC, Jaromír. (ed.) *Podkarpatsko včera a dnes*. Praha : Česká expedice, 1994. ISBN 80-85281-40-6.
- HOŘEC, Jaromír. *Nedělitelná svoboda. Podkarpatská Rus*. Praha : Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 1992.
- HOŘEC, Jaromír. *Podkarpatská Rus – země neznámá*. Jinočany : H&H, 1994. ISBN 80-85787-51-2.
- HOŘEC, Jaromír. *Poválečná léta. Vzpomínky zakladatele Mladé fronty*. Praha : Mladá fronta, 2010. ISBN 978-80-204-1797-8.
- HOŘEC, Jaromír. *Pravda o Podkarpatsku*. Praha : Česká expedice, 1994. ISBN 80-85281-41-4.
- HOŘEC, Jaromír. Volili Václava Havla. In *Pravda o Podkarpatsku*. Praha : Česká expedice, 1994, s. 13-14. ISBN 80-85281-41-4.
- HRBATA, Zdeněk. Prostory, místa a jejich konfigurace v literárním díle. In *Na cestě ke smyslu*. Praha : Torst, 2005, s. 315–509. ISBN 80-7215-244-0.
- HUBENKA, Pavel. Ach, Nikolo, Nikolko. In *Pravda o Podkarpatsku*. Praha : Česká expedice, 1994, s. 43-48. ISBN 80-85281-41-4.
- JANOUSEK, Pavel. *Dějiny české literatury 1945 – 1989. III. 1958 – 1969*. Praha : Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1583-9.

- JEDLIČKOVÁ, Alice. *Zkušenost prostoru. Vyprávění a vizuální paralely*. Praha : Academia, 2010. ISBN 978-80-200-1829-8.
- KAIGL, Ladislav. Umění na Podkarpatské Rusi. In *Podkarpatská Rus : sborník hospodářského kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*. Brno, Užhorod : Subcarpatia, Klub T.G. Masaryka, 2005, s. 209-214.
- KÁŇA, Vašek. *Zakarpatsko. Reportáž ze života ukrajinského proletariátu v Československu*. Praha : Karel Borecký, 1932.
- KLÍMA, Stanislav. Zeměpisný obraz Podkarpatské Rusi. In *Podkarpatská Rus. Obraz poměrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových*. Praha : Orbis, 1923, s. 17-26.
- KOSATÍK, Pavel. Sen o Podkarpatské Rusi. In *České snění*. Praha : Torst, 2010, s. 319–335. ISBN 978-80-7215-393-0.
- KOŽMÍNOVÁ, Amalie. *Podkarpatská Rus. Práce a život lidu*. Karlín : Dr. R. Kobosil, 1922.
- KREJČÍ, Karel. *Sociologie literatury*. Praha : Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2623-6.
- KROFTA, Kamil. Čechoslováci a Podkarpatská Rus. In *Podkarpatská Rus : sborník hospodářského kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*. Brno, Užhorod : Subcarpatia, Klub T.G. Masaryka, 2005, s. 19-29.
- KROFTA, Kamil. *Podkarpatská Rus a Československo*. Praha : Česká expedice, 1995. ISBN 80-85281-13-9.
- KUGEL, Chaim. Židé na Podkarpatské Rusi. In *Podkarpatská Rus : sborník hospodářského kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*. Brno, Užhorod : Subcarpatia, Klub T.G. Masaryka, 2005, s. 149-151.
- LANTOVÁ, Ludmila. Doslov. In *Hory a staletí*. Praha : Československý spisovatel, 1982, s. 240–261.
- LATKO, Ivan. Rusínské aspekty osobnosti T. G. Masaryka. In *Vznik ČSR 1918 a Podkarpatská Rus*. Praha : Česká expedice, 1999, s. 44–46. ISBN 80-85281-61-9.
- LEHÁR, J. a kol. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha : NLN, 2006. ISBN 80-7106-308-8.
- MACURA, Vladimír. Chaloupka – projekt idyly. In *Poetika míst*. Praha : H&H, 1997, s. 43-61. ISBN 80-86022-04-8.
- MARKUŠ, A. Z podkarpatoruských národních obyčejů a pověr. In *Podkarpatská Rus : sborník hospodářského kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*. Brno, Užhorod : Subcarpatia, Klub T.G. Masaryka, 2005, s. 283–292.

- MERHAUT, Lubor (ed.). *Lexikon české literatury. 4 S-Ž, svazek II U-Ž*. Praha : Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1671-3.
- MIKULANINEC, Štěpán. Zdravotnictví a sociálně zdravotní poměry na Podkarpatské Rusi. In *Podkarpatská Rus : sborník hospodářského kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*. Brno, Užhorod : Subcarpatia, Klub T.G. Masaryka, 2005, s. 168–173.
- MIKULOVÁ, Helena. Podkarpatská Rus, prubířský kámen české prózy. In *Tvar*, roč. 12, č. 5, 2001, s. 14–15. ISSN 0862-657 X.
- MOCNÁ, D. a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl : Paseka, 2004. ISBN 80-7185-669-X.
- MOCNÁ, Dagmar. Dvě podivné „detektivky“. In *Česká literatura*, roč. 53, č. 4, 2005, s. 465-492. ISSN 0009-0468.
- MRAVCOVÁ, Marie. Nikola Šuhaj loupežník. In *Rozumět literatuře*. Praha : SPN, 1986, s. 280–288.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. *Studie II*. Brno: Host – vydavatelství. ISBN 80-7294-002-3.
- NOVOTNÝ, Vladimír. Podkarpatoruský fenomén v české próze. In *Střední Evropa a Podkarpatská Rus. Česká expedice* : Praha, 1997, s. 55–61. ISBN 80-85281-47-3.
- NÜNNING, A. (ed.) *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno : Host, 2006. ISBN 80-7294-170-4.
- OPELÍK, Jiří. (ed.) *Lexikon české literatury. 3 M-Ř*. Praha : Academia, 2000. ISBN 80-200-0708-3.
- PAPUŠEK, Vladimír. *Egon Hostovský. Člověk v uzavřeném prostoru*. Praha : Nakladatelství H&H, 1996. ISBN 80-86022-02-1.
- PERFECKIJ, Eugen. *Podkarpatská Rus ve století XIII. – XV*. Praha : Česká expedice, 1995. ISBN 80-85281-17-1.
- PEŠEK, Josef. Školství v Podkarpatské Rusi. In *Podkarpatská Rus. Obraz poměrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových*. Praha : Orbis, 1923. S. 161-171.
- PETERKA, Josef. *Teorie literatury pro učitele*. Úvaly : MME, 2007. ISBN 978-80-239-9284-7.
- PILÁTOVÁ, Agáta. *Pod Karpaty svítá*. Praha : Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 1993.
- POP, Ivan. Jak čeští vědci objevovali Podkarpatskou Rus. In *Podkarpatská Rus - Časopis Společnosti přátel Podkarpatské Rusi*. Roč. 19, č. 2, 2009, s. 1, 5, 10.
- POP, Ivan. *Podkarpatská Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury*. Nakladatelství Libri : Praha, 2008. ISBN 978-80-7277-370-1.

- POP, Ivan. *Stručná historie států. Podkarpatská Rus*. Praha : Nakladatelství Libri, 2005. ISBN 80-7277-261-9.
- SKALICKÁ, Vlasta. Dvakrát Egon Hostovský. In *Literární noviny*. Roč. 8, č. 22, 1997, s. 6–7. ISSN 1210-0021.
- SLAVÍK, Ivan. Za sedmi horami, za dvojí hranicí... In *Střední Evropa a Podkarpatská Rus*. Česká expedice : Praha, 1997, s. 49–54. ISBN 80-85281-47-3.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha : Academia, 2006. ISBN 80-200-1446-2.
- Slovník světových literárních děl. Díl 1, A-L*. Praha : Odeon, 1989.
- Slovník světových literárních děl. Díl 2, M-Ž*. Praha : Odeon, 1989.
- SOLDÁN, Ladislav. Do vlasti tmy a ocúnů (Nad básnickou sbírkou Jaromíra Hořce). In *Vznik ČSR 1918 a Podkarpatská Rus*. Praha : České expedice, 1999, s. 119–122. ISBN 80-85281-61-9.
- SOLDÁN, Ladislav. Jaroslav Zatloukal, básník Podkarpatské Rusi. In *Střední Evropa a Podkarpatská Rus*. Česká expedice : Praha, 1997, s. 23–27. ISBN 80-85281-47-3.
- SPÁLOVSKÝ, Oldřich. Obraz Podkarpatské Rusi v románě Josefa Knapa „Pusztá“. In *Ruralismus. Jeho kořeny a dědictví*. Semily : UNIPRESS, 2005, s. 153–158. ISBN 80-86254-12-7.
- SUK, V. Židé na Podkarpatské Rusi. In *Podkarpatská Rus : sborník hospodářského kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*. Brno, Užhorod : Subcarpatia, Klub T.G. Masaryka, 2005, s. 128–137.
- SZOSTOK, Stefania. Prostorové modely skutečnosti v díle Jana Čepa. In *Krajina a dům, daleko a blízko, nahoře a dole...* Praha : Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta, 2005. ISBN 80-7290-22-1.
- ŠTEVČEK, Ján. *Lyrizovaná próza*. Bratislava : Tatran, 1973.
- ŠTOLL, Ladislav. Lidé na Verchovině. In *Z bojů na levé frontě*. Praha : Svoboda, 1977, s. 86–93.
- ŠVORC, Peter. *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918 – 1946*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007. ISBN 978-80-7106-754-2.
- VACULÍK, Jaroslav. *Hledali svou vlast*. Praha : České expedice, 1995. ISBN 80-85281-14-7.
- VLAŠÍN, Štěpán. *Slovník literární teorie*. Praha : Československý spisovatel, 1977.
- VŠETIČKA, F. Hordubal Karla Čapka. In *Česká literatura*, 1998, roč. 46, č. 3, s. 301–307. ISSN 0009-0468.

VŠETIČKA, František. Co S. K. Neumann nemohl tušit. In *Vznik ČSR 1918 a Podkarpatská Rus*. Praha : České expedice, 1999, s. 96–99. ISBN 80-85281-61-9.

VŠETIČKA, František. Slovesný osud Podkarpatské Rusi. In *Střední Evropa a Podkarpatská Rus*. Česká expedice : Praha, 1997, s. 62–63. ISBN 80-85281-47-3.

ZATLOUKAL, Jaroslav (ed.). *Podkarpatská Rus : sborník hospodářského kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*. Brno, Užhorod : Subcarpatia, Klub T.G. Masaryka, 2005.

ŽUPAN, Jevgenij. K otázce humanitární a sociálně-ekonomické situace na Podkarpatské Rusi. In *Střední Evropa a Podkarpatská Rus*. Česká expedice : Praha, 1997, s. 78–81. ISBN 80-85281-47-3.

7.3 Internetové zdroje

- ČAPEK, Karel. *Marsyas čili Na okraj literatury*. Praha : Československý spisovatel, 1971. Dostupné z: <http://www.mlp.cz/cz/projekty/on-line-projekty/karel-capek/>; citováno 19. 2. 2012
- Československá filmová databáze. Dostupné z: <http://www.csfd.cz>; citováno 18. 6. 2011
- Český rozhlas. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/rozhlasovahistorie/lide/_zprava/694087; citováno 18. 6. 2011
- Film *Marijka nevěrnice*. Dostupné z: <http://25fps.cz/2010/marijka-restaurovana/>, citováno 18. 6. 2011
- HOLEČEK, Lukáš. *Obraz venkova v ruralistických románech Josefa Knapa*. FF Univerzita Pardubice, Pardubice : 2008. Dostupné z http://dspace.upce.cz/bitstream/10195/29345/1/HolecekL_Obraz%20venkova_IR_2008.pdf; citováno 14. 2. 2012
- <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=303&hl=jaroslav+du rych+>; citováno 7. 2. 2012
- Internetová encyklopedie Wikipedia. Dostupné z: <http://sk.wikipedia.org/wiki/Po%C4%Beana>; citováno dne 19. 6. 2011
- KOZELKA, Petr. *České stopy na Podkarpatské Rusi*. Brno: Masarykova univerzita, FF, Historický ústav, 2006. Dostupné z: is.muni.cz/th/65200/ff_m/diplomovapraca.pdf

- Národní filmový archiv v Praze. Dostupné z:
<http://www.nfa.cz/novinky/mezinarodne-ocenene-dvd-marijka-nevernice.html>,
citováno 18. 6. 2011
- POLÁČEK, Jiří. Spory o Vančurův Poslední soud. In *Opera Academiae Paedagogicae Liberecensis. Series Bohemistica*. Liberec : Technická univerzita, 2006. S. 170-178. Dostupné z
http://kcl.fp.tul.cz/attachments/209_Eurolingua_2006.pdf; citováno 18. 8. 2011
- Překladač Google. Dostupné z:
<http://translate.google.cz/?hl=cs&tab=wT#uk|cs|D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8F%D0%BD%D0%B0%0A>; citováno dne 19. 6. 2011
- Rádio Krajané. Dostupné z: <http://krajane.radio.cz/articleDetail.view?id=2278>;
citováno 21. 9. 2011
- Slovník české literatury po roce 1945. Dostupné z:
<http://www.slovníkceskeliteratury.cz>; citováno 20. 2. 2012
- Slovník slangů. Dostupné z: http://www.slangy.cz/SNC_Ukazky.html; citováno 20. 2. 2012
- SVOBODOVÁ, Tereza. *Novelistická tvorba Františka Švantnera*. Brno: Masarykova univerzita, 2008. Bakalářská diplomová práce, dostupná z :
http://is.muni.cz/th/146653/ff_b/BC_PRACE.txt
- SVOZILOVÁ, Jana. *Dramatizace a inscenace Nikoly Šuhaje*. Brno: FF MU, 2009. Dostupné z: is.muni.cz/th/180190/ff_b/bakalarska_prace.doc; citováno 20. 2. 2011
- URBANEC, Jiří. *K terminologickému vymezení pokleslé literatury*. Dostupné z:
<http://ubk.fpf.slu.cz/pracovnici/urbanec/doc/k-terminologickemu.doc>; citováno 19. 2. 2012
- Zakarpatí. Dostupné z: <http://zakarpati.cz/hordubal.php>; citováno 14. 2. 2011

Resumé

Práce se zabývá fenoménem Podkarpatské Rusi, respektive Zakarpatska. Tradiční pohled na tento problém rozšířila o chronologický přehled děl českých autorů, kteří se ve své tvorbě inspirovali Podkarpatskou Rusí či Zakarpatskem a mapuje díla vzniklá od konce 19. století až do počátku 21. století. Soustředí se na jejich interpretaci zejména vzhledem k topologii.

První kapitola předkládá terminologické problémy spjaté s územím Zakarpatské oblasti a ve zkratce shrnuje historii tohoto komplikovaného území.

Další kapitola podává výčet výjimečností prostoru Podkarpatské Rusi (kontrasty, periferie, regionalismus, mýtus, exotika, idyla a dobrodružství) a pokouší se charakterizovat jeho specifčnost (zaostalost, víra v pověry, židé, alkoholismus, pytláctví, okouzlující příroda, zbojnictví). Podkarpatská Rus se jeví jako místo s tajemstvím, z něhož vyrůstají postavy-hypotézy. Důležitým termínem je též topos hory.

Následující rozsáhlá kapitola prezentuje většinu děl českých autorů, která se inspirovala Podkarpatskou Rusí. Díla jsou řazená do kapitol dle jejich žánrové charakteristiky. Z toho vyplývá několik důležitých závěrů. Oblíbeným žánrem, který zobrazoval Podkarpatskou Rus, se stal román. Téměř všechny romány zvýraznily dokumentární složku. Převážila touha autorů informovat čtenáře o této neznámé zemi. Své zastoupení našla i literatura pro děti a mládež, která vyrostla zejména z přírodních motivů. Prvními ovlivněnými autory byli spisovatelé, kteří v této zemi působili počátkem 20. let ve státní službě nebo ji poznali jako turisté. V prózách převažuje baladický ráz.

Poslední kapitola ze získaných poznatků vytěžila návrh jedné vyučovací hodiny, a to ztvárnění prostoru v Čapkově Hordubalovi.

V přílohách zájemci naleznou přehlednou chronologickou tabulku děl vydaných od roku 1926 do roku 2001, která se nechala inspirovat Podkarpatskou Rusí, mapu Československa a mapu Podkarpatské Rusi. To vše se záměrem pomoci orientovat se ve čteném textu.

Summary

This thesis deals with the phenomenon of Carpathian Ruthenia, or Zakarpattia, which is one of the most discussed issues in Czech literature. It expands the traditional view of the issue with a chronological survey of works by Czech authors who were inspired by Carpathian Ruthenia, and maps their writings created from the end of the 19th century to the beginning of the 21st century. It focuses on their interpretation, with particular reference to the topology.

The first chapter presents the terminological problems associated with the territory of the Transcarpathian region and briefly summarizes its history.

The next chapter submits an account of the exceptional nature of this area (its contrasts, periphery, regionalism, myths, exoticism, idylls and adventures), and attempts to characterize its uniqueness (backwardness, belief in superstitions, Jews, alcoholism, poachers, enchanting countryside and outlaws). Carpathian Ruthenia appears to be a place of secrecy, where hypothetical characters grow. The topology of the mountain is also an important element.

The following chapter, the longest, presents most of the works by the Czech authors who were inspired by this region. The first of these authors came to Carpathian Ruthenia during the 1920s as government workers or tourists. Their works are arranged within the chapter according to the characteristics of their genres. Out of this follow several important conclusions: The favorite genre for depicting Carpathian Ruthenia was the novel, especially novels with a documentary component. The primary desire of the authors was to inform the readers about this unknown region, and they even left their mark in children's literature – mainly in works with nature themes. There is a predominance of the balladic spirit in the prose.

The last chapter offers a suggestion for a lesson plan based on what can be learned about Carpathian Ruthenia from Karel Čapek's novel *Hordubal*.

Those interested can find in the appendices a clear chronological chart of the works published between 1926 and 2011, that were inspired by Carpathian Ruthenia. In addition, for better orienting oneself in the reading of the text, there are maps of Czechoslovakia and Carpathian Ruthenia.

Klíčová slova

- Podkarpatská Rus
- Zakarpatsko
- Zakarpatská oblast
- Historie Podkarpatské Rusi
- Česká literatura inspirovaná Podkarpatskou Rusí
- Česká literatura inspirovaná Zakarpatskem
- Prostor (sémiotika, topologie)
- Implikovaný prostor
- Místo s tajemstvím
- Postavy-hypotézy
- Exotičnost
- Periferie
- Regionalismus
- Mytická archaičnost
- Baladičnost
- Slovenská lyrizovaná próza a slovenský naturismus
- Karel Čapek: Balada o Juraji Čupovi, Hordubal
- Ivan Olbracht: Hory a staletí, Nikola Šuhaj loupežník, Golet v údolí
- Josef Spilka a pohádky ze Zakarpatska
- Jaromír Tomeček a přírodní prózy ze Zakarpatska
- A. Koenigsmark: Cesta sekčního šéfa k moři

Přílohy

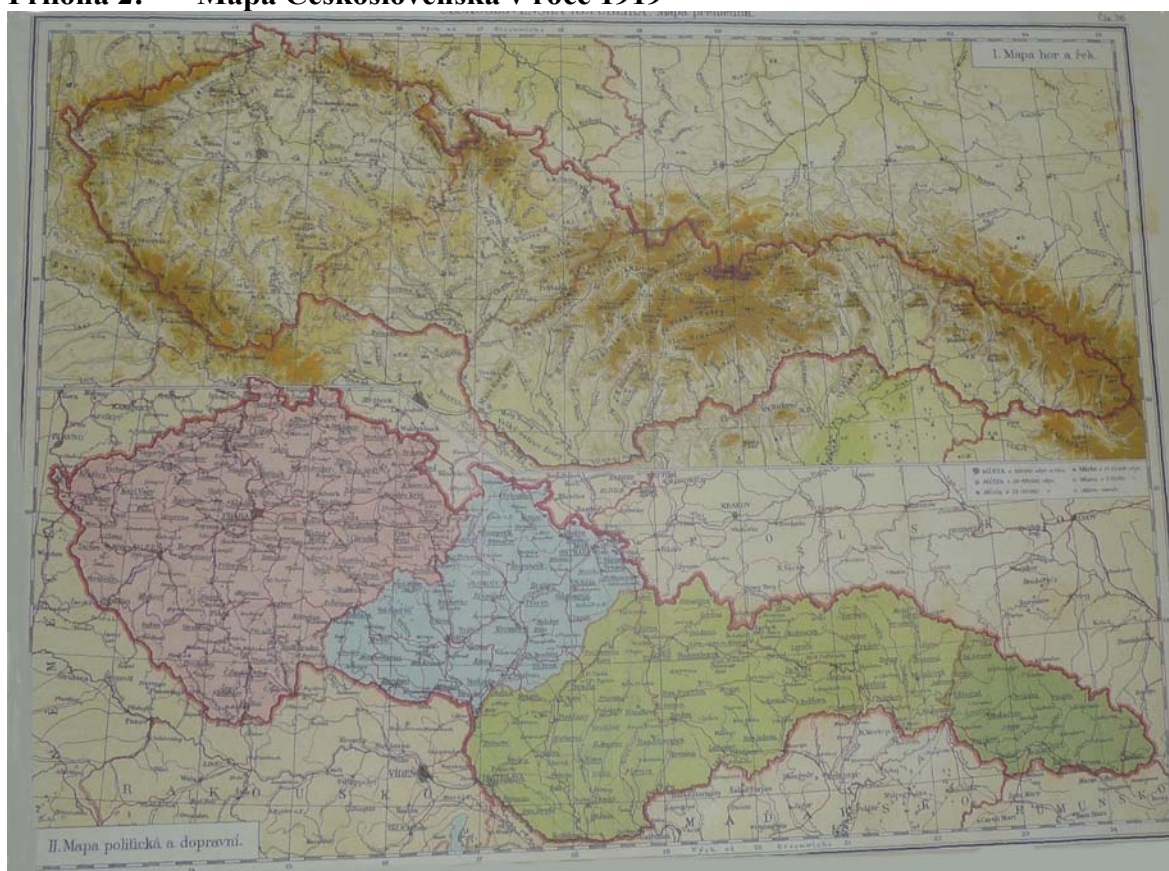
Příloha 1: Chronologický přehled

Rok vydání	Autor	Název díla	Poznámka
1926	Durych, Jaroslav	Kouzelná lampa	dvě krátké prózy inspirované Podkarpatskem (<i>Smutek odcházejících</i> a <i>Májová noc</i>)
1926	Hubálek, Jaroslav	Ze stínů karpatských pralesů. Díl 1	povídky pro děti ze života karpatských zvířat
1928	Hubálek, Jaroslav	Ze stínů karpatských pralesů. Díl 2	povídky pro děti ze života karpatských zvířat
1929	Čapek, Karel	Balada o Juraji Čupovi	povídka ze souboru <i>Povídky z druhé kapsy</i>
1929	Spilka, Josef	Bronz	sbírka básní
1929	Vančura, Vladislav	Poslední soud	román, konfrontace Prahy s Podkarpatskou Rusí
1929		Četnické humoresky	uspořádal Bohumil Mladý
1931	Vrba, Jan	Duše na horách	román
1932	Olbracht, Ivan	Země beze jména	soubor reportáží
1932	Šalda, F. X.	Česká kolonizace na Podkarpatské Rusi	stat'
1932	Kuděj, Zdeněk Matěj	Horalská republika	román (polodokumentární)
1933	Olbracht, Ivan	Nikola Šuhaj loupežník	román
1933	Neumann, S. K.	Enciány z Popa Ivana	soubor přírodních črt
1933	Čapek, Karel	Hordubal	román
1935	Vachek, Emil	Krev nevolá o pomstu	román (psychologický)
1935	Zoder, Jindra	Petro	román
1935	Valentová, Míla	Jehova a mamon	román
1935	Kožmínová, Amalie	Olenina láska	román
1935	Brtníková-Petříková, Anna	Mezi Huculy	soubor črt a povídek
1935	Olbracht, Ivan	Hory a staletí	soubor reportáží
1936	Zatloukal, Jaroslav	Vítr z polonin	básnická sbírka
1936	Mladý, B.; Gordon, R.	Sami : Na východě republiky klid	román, reakce na Olbrachtova Šuhaje
1936	Spilka, Josef	Napucánek	pohádky
1937	Knap, Josef	Pusztá	román
1937	Olbracht, Ivan	Golet v údolí	soubor tří povídek
1937	Marek, Jiří	Lidé z Poljany	román
1937	Majerová, Marie	Výlet do Československa	průvodce, jedna stat' věnovaná Podkarpatské Rusi
1938	Skácelík, František	Oprášené listy	výbor článků z novin; vrací se často do roku 1919

1938	Zatloukal, Jaroslav	Zrazená země	básnická sbírka
1939	Zatloukal, Jaroslav	Proměny	básnická sbírka
1939	Spilka, Josef	Ivanko z polonin	pohádky
1942	Komárek, Julius	Lovy v Karpatech	povídky z loveckých výprav
1944	Tomeček, Jaromír	Vuί se směje Stříbrný lipan	povídky pro mládež
1945	Spilka, Josef	Tucet hezkých pohádek	pohádky
1946	Tomeček, Jaromír	Divní	soubor próz o lidech z Karpat
1946	Hořec, Jaromír	Jasina	básnická sbírka
1946	Klapálková-Košutová, Olga	Černá paraska	povídky
1947	Tomeček, Jaromír	Země zaslíbená	románové pásmo
1947	Hořec, Jaromír	Na časy	básnická sbírka
1955	Spilka, Josef	Pohádky z hor	pohádky
1960	Spilka, Josef	Veselé pohádky z kouzelných hor	pohádky
1961	Drozd, Jan	Dlouhá noc: Karpatská romance	román
1965	Tomeček, Jaromír	Neklid	soubor fejetonů
1966	Tomeček, Jaromír	Smaragdové stopy	povídky pro mládež
1967	Tomeček, Jaromír	Marko	román pro mládež
1970	Tomeček, Jaromír	Kameje	soubor fejetonů a črt, v některých se vrací na Podkarpatskou Rus
1971	Tomeček, Jaromír	Doteky ticha	soubor fejetonů a črt, v některých se vrací na Podkarpatskou Rus
1971	Těsnohlídek, Rudolf	Mrtvý u kříže a jiné soudničky	soubor soudniček obsahuje i tři soudničky z Podkarpatské Rusi (z roku 1923 a 1926)
1972	Tomeček, Jaromír	Závaží času	soubor črt a fejetonů, v některých se vrací na Podkarpatskou Rus
		Mezi dvěma výstřely	román
1974	Tomeček, Jaromír	Divotvorné lovy	povídky pro mládež
		Zastav se na chvíli	soubor črt a fejetonů, v některých se vrací na Podkarpatskou Rus
1975	Lukášová, Růžena	Bylo jim devatenáct	ve výboru jsou dvě povídky pojící se k Zakarpatsku (<i>Jediná cesta</i> a <i>Ke svému</i>)

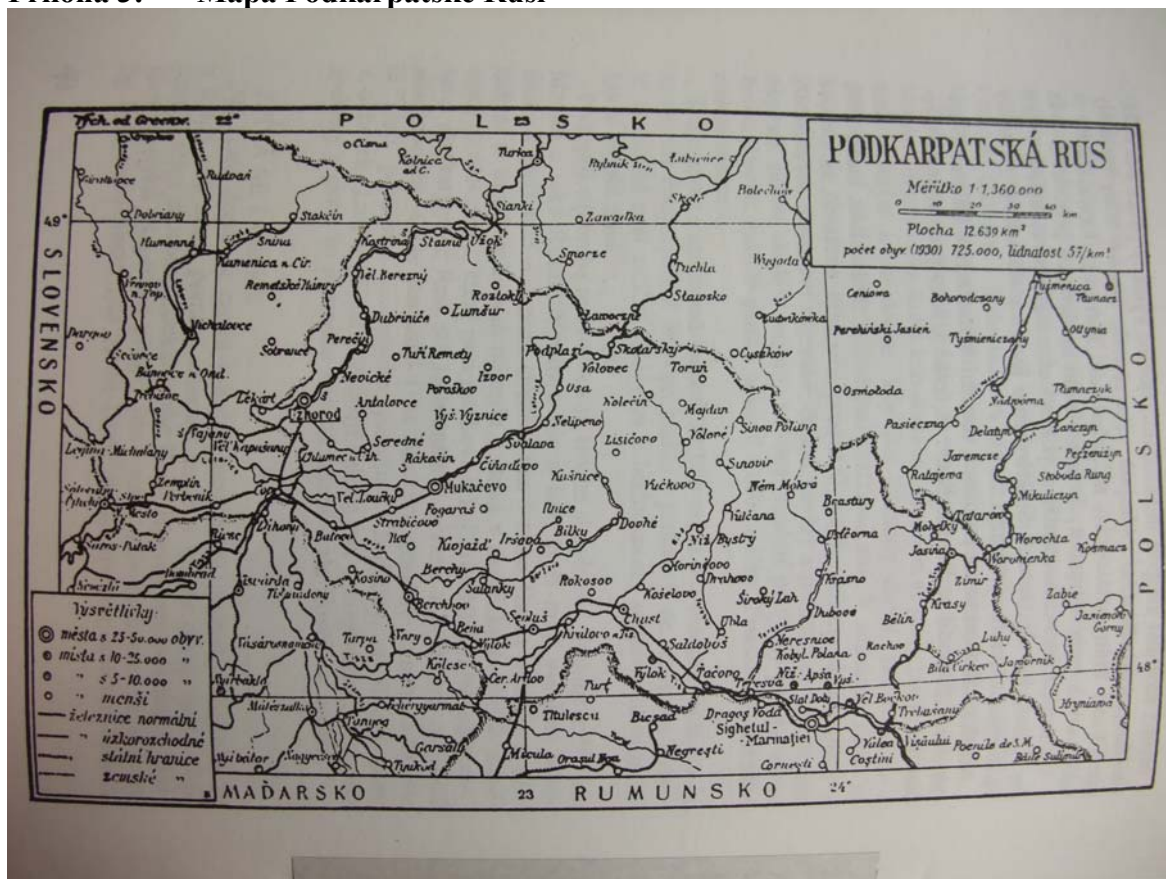
1980	Tomeček, Jaromír	Když padají hvězdy	povídky a črty o přírodě, v některých se vrací na Podkarpatskou Rus
1986	Kalinová, Běla	Byl jednou den	román
1989	Koenigsmark, Alex	Cesta sekčního šéfa k moři	román
1990	Tomeček, Jaromír	Zlatá mandragora	román pro mládež
1998	Hořec, Jaromír	Chléb na stole	básnická sbírka
2000	Hořec, Jaromír	Úpadek hvězd	básnická sbírka
2001	Hořec, Jaromír	Bez glejtu. Cejchy	básnická sbírka

Příloha 2: Mapa Československa v roce 1919

Vlastní fotografie pořízena v České škole v Koločavě na Podkarpatské Rusi.

Příloha 3: Mapa Podkarpatské Rusi

PILÁTOVÁ, Agáta. *Pod Karpaty svítá*. Praha : Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 1993.